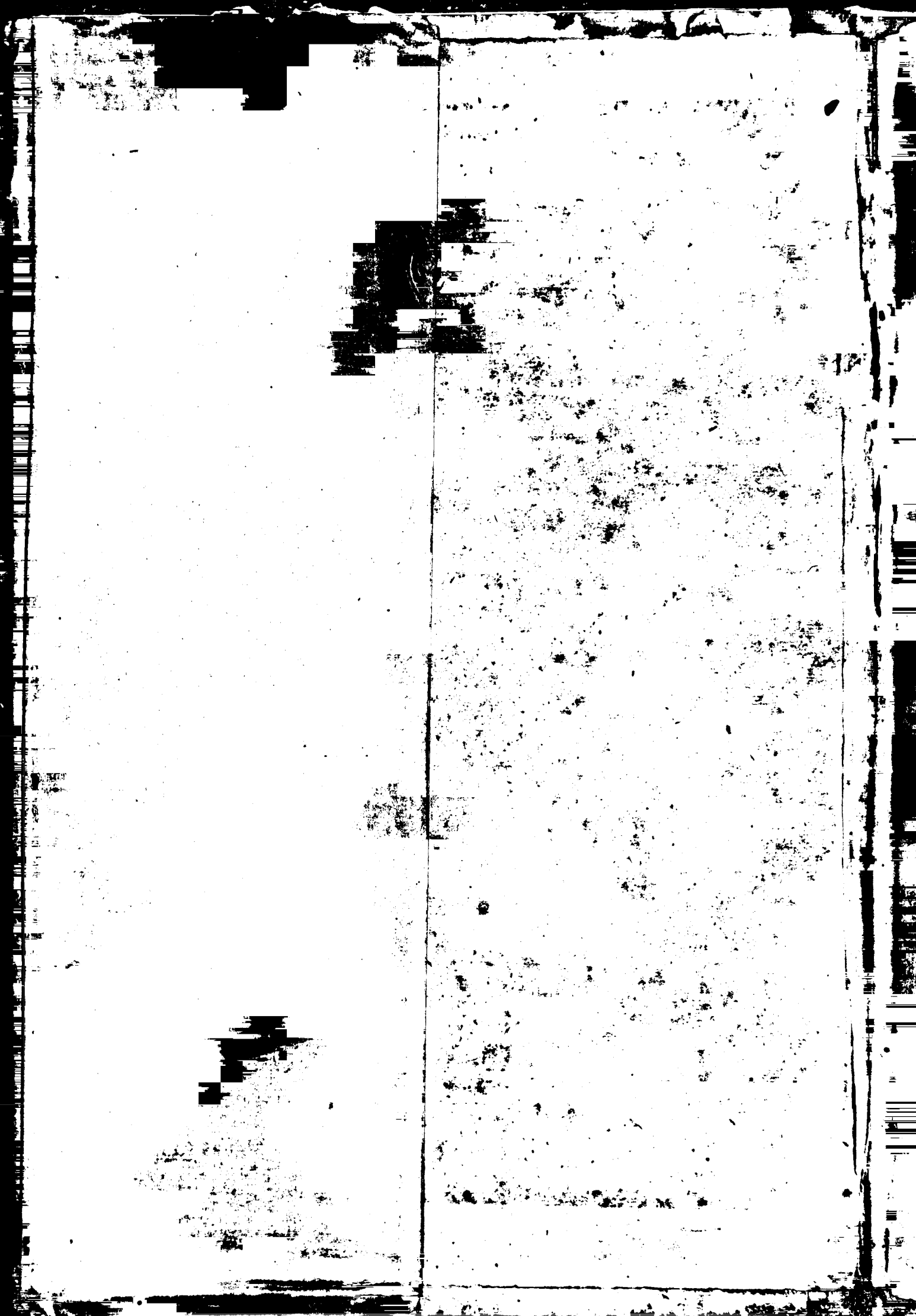

ਜਿਦਗੀ ਦੀ ਰਾਸ਼

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ

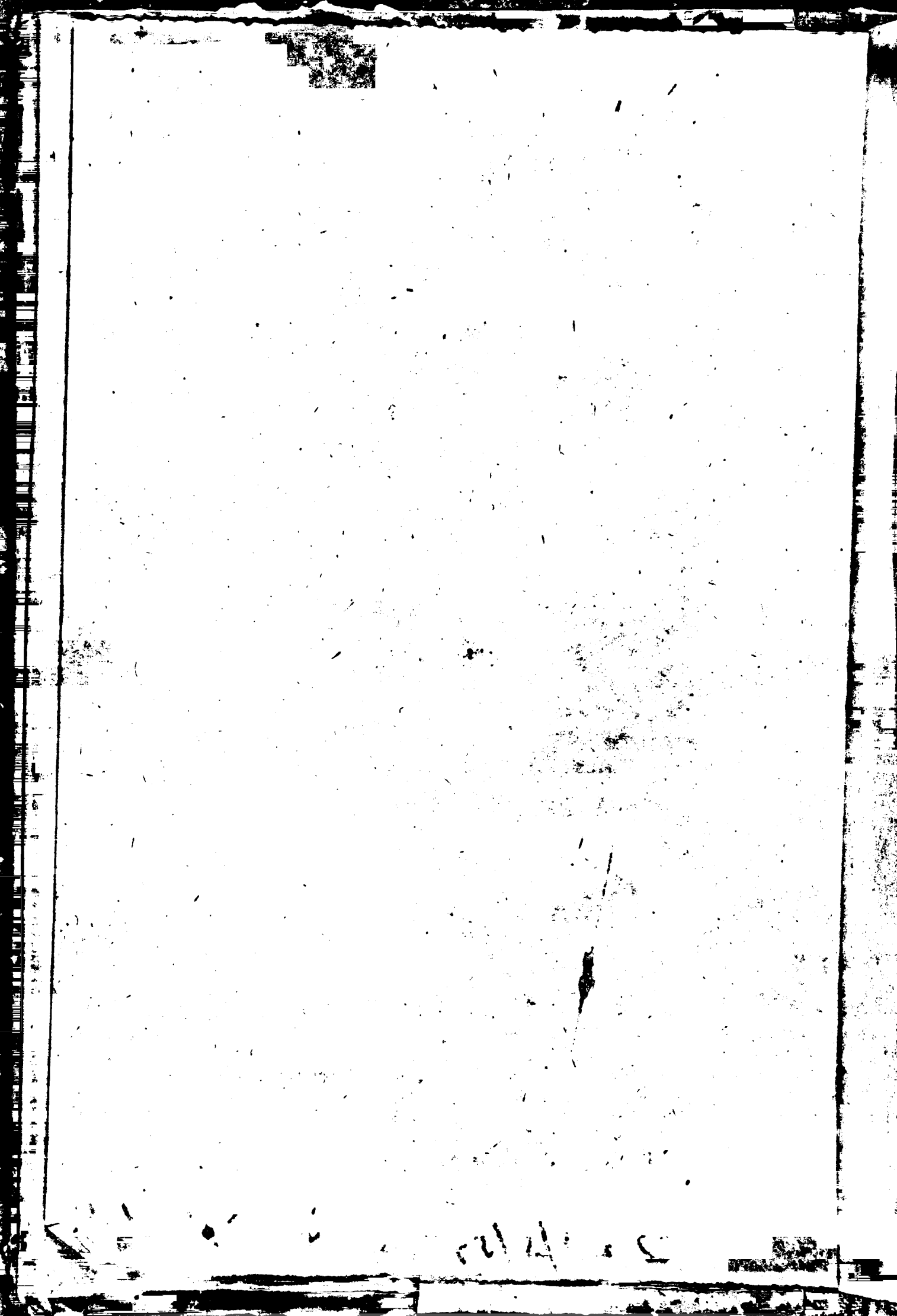
8/5/54

Information Form
Inter

B. A. :

O. T. & M. I. L.

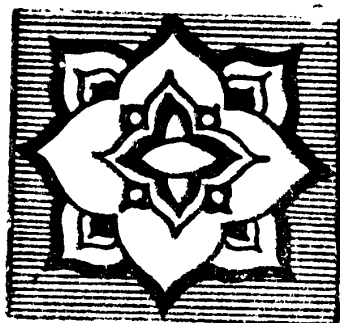
28/5/55 Signature *S. J. M.*

ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਸ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ

ਹਾਓਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

13/3

ਕਸਤੂਰੀ ਲਾਲ ਐਂਡ ਸਨਜ਼
ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਮਈ ੧੯੫੭

ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ :

ਦਲੀਪ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਕਸਤੂਰੀ ਲਾਲ ਐਂਡ ਸਨਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਦੋ ਰੁਪਏ ਪੰਜਾਹ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਸ

ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ

ਏਸ ਕਲਮ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ

ਲੇਖ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਪ੍ਰੀਤ ਮਾਰਗ
ਸੁਖਾਵੇਂ ਸੁਧਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਸਾਡੇ ਵਾਰਸ
ਪ੍ਰਸੰਨ ਲੰਮੀ ਉਮਰ
ਨਵੀਂ ਤਕੜੀ ਦੁਨੀਆਂ

ਸਾਂਵੀਂ ਪੱਧਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਮੇਰੀਆਂ ਅਭੁਲ ਯਾਦਾਂ
ਇਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤੇਰਾਂ ਸੁਪਨੇ
ਸੁ-ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਲਗਨ
ਭਖਦੀ ਜੀਵਨ ਚੰਗਿਆਈ

ਪਰਮ ਮਨੁਖ
ਨਵਾਂ ਸ਼ਿਵਾਲਾ
ਮੇਰੇ ਝਰੋਖੇ 'ਚੋਂ
ਰੀੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੜੀ
ਚੰਗੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ

ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਪ੍ਰੀਤ-ਕਹਾਣੀਆਂ
ਵੀਣਾ ਵਿਨੋਦ
ਸ਼ਬਨਮ

ਅਨੋਖੇ ਤੇ ਇਕੱਲੇ
ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ
ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

ਨਾਗ-ਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਜਾਦੂ
ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ

ਨਾਵਲ

ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾਂ

ਨਾਟਕ

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਲਤਿਕਾ
ਪ੍ਰੀਤ ਮਣੀ

ਪ੍ਰੀਤ ਮੁਕਟ
ਪੂਰਬ ਪੱਛਮ

ਸਾਡੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਲਸ਼ਕਾਰਾ
ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ

ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ

ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਾਸ਼ ਵਿਚ ਮੇਰੇ
ਹਿਸੇ ਆਏ ਹਰ ਅੱਖੇ ਸੌਖੇ "ਪਾਰਟ"
ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਲਗਾ ਭਰਾ ਅਧੀ
ਸਦੀ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਤਤਕਰਾ

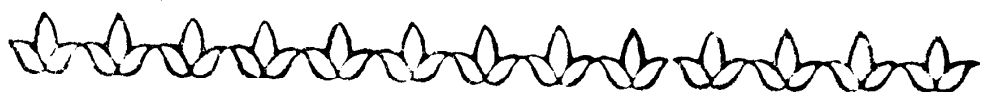

ਗਿਆਨ ਹੀ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਹੈ	੯
ਵੱਸੇ ਜਿੱਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼	੧੩
ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ	੨੦
ਮੇਰੀ ਮਾਂ - ਬੋਲੀ	੩੦
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁਹਣੀ ਰਾਸ਼	੩੪
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ	੪੩
ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ	੫੩
ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ	੬੧
ਮਾਂ	੬੯
ਕਲਾ ਤੇ ਉਹਦਾ ਕਰਤੱਵ	੭੬
ਸਰਹਦ ਉਤੇ ਖਲੋਤੇ ਸਾਜਨ !	੮੪

ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਭਾਈ ਭਾਈ	੮੯
ਬੋਲੀ	੯੬
ਤੂੰ ਲੋਚੇਂ ਕਿਹੜੀ ਡਾਚੀ ਨੂੰ ?	੧੦੧
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ	੧੦੯
ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ	੧੨੩
ਪਿਆਰ	੧੩੨
ਐਟਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ	੧੪੧
ਸਭਿਆਚਾਰ	੧੪੭
ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਟੀਚਾ	੧੫੫

ਗਿਆਨ ਹੀ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਹੈ

ਗਿਆਨ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ, ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਆਤਮਕ ਰਹੱਸ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੁੰਜੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਧੀ, ਸਿਮਰਨ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਅਲੌਕਿਕ ਹਸਤੀ ਕੋਲੋਂ ਵਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਨਿੱਜੀ ਆਨੰਦ ਲਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਰਬ-ਸਹਾਇਕ ਚਾਨਣ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਦੀ ਖੋਜ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਭਿਆਸ, ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਨੇ ਪੂਰਨ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਕੋ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅਰਬਾਂ ਜੀਵਨ-ਕਿਣਕਿਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਇਕ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਨਸਲੋਂ ਨਸਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦਾ ਪੋਤਾ-ਮੇਲ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਨੰਤ ਮਾਦੇ, ਅਨਗਿਣਤ ਤਾਰਿਆਂ, ਸੂਰਜਾਂ, ਚੰਨਾਂ, ਧਾਤਾਂ, ਗੈਸਾਂ, ਪਾਣੀਆਂ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ, ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਜਿਦਾ ਮਾਦਾ ਵੀ ਅਮਰ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਦੇ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਗਟਾ-ਆਤਮਾ ਵੀ ਅਮਰ ਹੈ। ਮਾਦਾ ਤੇ ਆਤਮਾ ਵੀ

ਮਨੁਖੀ ਸਰੀਰ ਵਰਗੀ ਇਕਾਈ ਹਨ ।

ਏਸ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਸੰਦ ਤੇ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਦਾ ਜਿਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਏਸ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਨੂੰ ਉਹ ਤਕਦੀਰ ਆਖਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਇਹਨੂੰ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਅਟੱਲਤਾ ਜਾਣ ਕੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਪਣੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਉਤੇ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਉਹ ਕਾਹਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਹ ਈਰਖਾ, ਨਫਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਅਮਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਹੋਰ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਓੜਕ ਉਹਦਾ ਗਿਆਨ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਇਕ-ਸੁਰਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਹਰ ਹੋਣੀ ਉਹਨੂੰ ਅਨੰਤ ਹੋਂਦ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਹਨੂੰ ਉਹ ਰੱਬ ਵੀ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ : ਸਭ ਕੁਝ ਉਹਨੂੰ ਏਸ ਰਬ ਵਿਚ, ਤੇ ਇਹ ਰਬ ਉਹਨੂੰ ਸਭ ਕਾਸੇ ਵਿਚ ਲਭਦਾ ਹੈ । ਏਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਦਿੱਖ ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਉਹ ਰਬ ਨਹੀਂ ਆਖਦਾ, ਏਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਰਬ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਭਾਗ ਜਾਣ ਕੇ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਹਦੀ ਨਿੱਜੀ ਆਤਮਾ ਉਹਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ; ਉਹਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਗਰ ਦਾ ਜਵਾਰ-ਭਾਟਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹਦਾ ਨਿੱਜੀ ਹਿਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਸਮੁੱਚੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਹਿਤ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹਦੇ ਇਤਕਾਦਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੁੰਝਲ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ, ਉਹਦੇ ਤੋਖਲੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਹਸਤੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਕਾਸ-ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਹਨੂੰ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮੁਕ ਤੇ ਸਦੀਵੀ

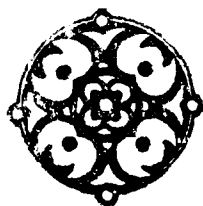
ਹਰਕਤ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਫਤ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਮਾਦਾ ਸਿਤਾਰੇ ਬਣਿਆਂ ।
 ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਭੌਂਦੇ ਮਾਦੇ ਦੇ ਬਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧਰਤੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ।
 ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਠੰਡੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੂਰਜਾਂ ਨਾਲ ਚਾਨਣੀਆਂ
 ਹੋਈਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਉਤੇ ਲਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਦੇ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
 ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਓੜਕ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਪੈਦਾ ਕਰ
 ਲਿਆ । ਏਸ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਗਈ । ਖ਼ਿਆਲ
 ਬਣੀ, ਧਰਮ ਬਣੀ, ਜਾਦੂਗਰੀ ਬਣੀ, ਸਾਇੰਸ ਬਣੀ, ਦੋਸਤੀ, ਪਿਆਰ,
 ਅਮਨ, ਵੈਰ, ਨਫਰਤ, ਜੰਗ, ਹੁਸਨ, ਇਸ਼ਕ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਸੇਵਾ,
 ਬਣੀ — ਇਹ ਕਾਤਲ ਵੀ ਬਣੀ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਵੀ ਬਣੀ ।

ਇਹ ਸ਼ਖ਼ਸਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਨਹੀਂ,
 ਇਹ ਤਕਦੀਰ ਨਹੀਂ, ਵਿਧਮਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਧਰਮ ਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ—
 ਇਹ ਅਣਟੁਟ, ਅਨਿਖੜਵੀਂ ਹਸਤੀ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਵਿਕਾਸ ਹੈ, ਜਿਦਾ
 ਹਰ ਕਿਣਕਾ, ਹਰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ, ਹਰ ਖ਼ਿਆਲ, ਚੰਗਾ ਵੀ ਤੇ ਮੰਦਾ ਵੀ,
 ਇਕੋ ਪ੍ਰਸਪਰ ਜੁੜੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਇਕ-ਜਾਨ ਪ੍ਰੋਤਾ ਹੈ । ਕੁਝ ਵੀ ਏਸ
 ਲੜੀ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਭਾਗ ਦੀ
 ਕੋਈ ਵਖਰੀ ਤਕਦੀਰ ਨਹੀਂ — ਇਕੋ ਹੀ ਤਕਦੀਰ ਏਸ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ
 ਦੀ ਹੈ । ਹਰ ਪੀੜ ਸਾਰੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਆਨੰਦ ਸਾਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ
 ਹੈ, ਹਰ ਅਮਨ ਸਾਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਜੰਗ ਸਾਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੀ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਉਦਮ
 ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਹਰ ਜੰਗ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਹਰ ਤਸ਼ੱਦਦ
 ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਈਰਖਾ, ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ
 ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ । ਮੌਤ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਸ਼ਖ਼ਸ ਕੁਝ ਵੀ
 ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਅਪਾਰ ਹਸਤੀ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਸਾਗਰ
 ਦੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਹੈ, ਲਹਿਰਾਂ ਮੁਕਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਪੈਦਾ
 ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸਾਗਰ ਸਦੀਵੀ ਹੈ । ਡਰ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ

ਉਡ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰ ਮਾਏ ਦਾ ਮੂਖਮ ਰੂਪ ਮਨੁਖੀ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਇਕ ਤਰੰਗ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ-ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਵਿਸ਼ਵ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਕਿਸੇ ਕਰਤੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ — ਸਾਡੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਚੇਤੰਨ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਭਾਗ ਹੋਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਛੁਟਿੱਤਣ, ਕੋਈ ਬੇਸੁਆਦੀ, ਕੋਈ ਵਿਆਕਲਤਾ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ।

ਜੇ ਸਾਡਾ ਗਿਆਨ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਧੇਗੀ, ਪਰਛਾਵੇਂ ਘਟਣਗੇ, ਭਰਮ ਤੇ ਤੋਖਲੇ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ, ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਹਿਰ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਆਖ ਕੇ ਇਹਦੇ ਉਤਾਰਾਂ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚੈਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਡੋਬ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ, ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਅਚੰਭਿਆਂ ਭਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਹਸਤੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਚੁਭਣੇ ਹਟ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਵੱਸੇ ਜਿਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼

ਪ੍ਰਸਿਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਵੀ ਮਿਲਟਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਮੇਰਾ ਦੇਸ ਉਹ ਹੈ,

ਜਿਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਵਸੋਬਾ ਹੋਵੇ ।”

ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਮਿਲਟਨ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਤੜਪ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗਲ ਲਈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਨਕਾਰ ਉਠੇ, ਉਹ ਗਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਜਬੂਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਡੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ‘ਗੀਡਰ’ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਸੀ : “God Save the King” (ਰਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਮਤ ਰਖੇ)। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੁਣਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਏਨੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਈ ਕਿ ਦਿਨ ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਪੀੜ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਏਸ ਮਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿ-ਕਰਮ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸਤਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਗੁਣਗੁਣਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ : “God take the King” (ਰੱਬਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਈਂ !)। ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਰੁਕ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਿਆ, ਪਰ ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਝ ਧੁਖਦਾ ਰਿਹਾ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੇਸ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ ; ਸਮਝਦਾ

ਸਾਂ ਇਹ ਦੇਸ ਪੁਲੀਸ ਦਾ, ਫੌਜੀਆਂ ਦਾ, ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੇ ਤਾਲੀਮੀ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਾਹਬ ਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ, ਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਜਾਪਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਦਾ ਵੀ ਬੇਓੜਕ ਰੁਅਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਮਾਸਟਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਬਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਪਰਲੇ ਦੋ ਸਾਹਬਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਡਾ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਵੀ ਓਦੋਂ ਸਾਡੇ ਜੇਡਾ ਹੀ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਦਿਸਦਾ — ਜਦੋਂ ਸਾਹਬਾਂ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਵਿਚ ਆਪ ਉਹ ਸਾਡੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸਜਾਵਟਾਂ ਕਰਦਾ।

ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਬਾ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਅੰਦਰ ਭਖਾ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਕਰਿਕਟ ਦਾ ਮੈਚ ਹਣਾ ਸੀ, ਵੇਖਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਮੈਂ ਇਕ ਚੌੜੀ ਪੱਧਰੀ ਥਾਓਂ ਲੰਘਿਆ। ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਹਬਾਂ ਦੀ ਪੋਲੋ ਗਰੋਂਡ ਵਿਚੋਂ ਕਿਉਂ ਲੰਘਿਆ ਸਾਂ?

ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ, “ਪੋਲੋ ਗਰੋਂਡ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?”

ਓਸ ਦੱਸਿਆ ਜਿਥੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉਤੇ ਸਾਹਬ ਲੋਕ ਗੇਂਦ ਖੇਡਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਫੇਰ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਡੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਿਗੜ ਗਿਐ! ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।”

ਸਿਪਾਹੀ ਆਖੇ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਾਹਬ ਕੋਲ ਖੜਾਂਗਾ।”

ਰਾਹ ਲੰਘਦਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅੰਜਾਣਾ ਹੈ, “ਚਲ ਜਾਣ ਦੇ।” ਪਰ ਸਿਪਾਹੀ ਲਈ ਸਾਹਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਟੱਲ ਸੀ।

ਹੋਰ ਵਡਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਰੁੜਕੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਸਰਵੇ ਕਰਦਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੰਘੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗੋਲਿਆ ਨਾ। ਉਸ ਬਾਈਸਿਕਲ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਨੋਟ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕਿੰਨੇ

ਹੀ ਨੰਬਰਾਂ ਦਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਹਾਦਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਹੋਏ, ਚੰਗਿਆੜੀ ਲਾਟ ਬਣ ਕੇ ਮਚ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਬਾਗੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸੁਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਨੂੰ ਚੁਭਦੀਆਂ ਤੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਬਾ ਦਿਤਾ ਉਹ ਫਿਕਰ “ਰਬਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਈ” ਮੇਰੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਸੁਣਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚੋਂ ਇਹੋ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਦਿਲ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦਾ ਸਾਂ : ਕੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀ ਮੌਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ? ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਫਰੰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਉਠ ਜਾਣੀ ਮੰਗਦਾ ਸਾਂ — ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਉਹ ਫਿਕਰ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਵੇ, ਜਿਸ ਐਨੀ ਵਾਰੀ ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਭਨਾਈਆਂ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸੁਆਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਕ ਬਣ ਕੇ ਰੜਕਦਾ ਰਿਹਾ।

ਰੁੜਕੀਓਂ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ, ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੜੇ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਪੁਛਿਆ। ਮੈਂ ਉਤਾਂਹ ਤੱਕਿਆ, ਇਕ ਫੌਜੀ ਕਰਨੈਲ ਸਾਹਬ ਸਨ।

ਇਕ ਦਮ ਦੱਬੀ ਘੁਟੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਵਿਚੋਂ ਸੁਅਲਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਕੇ ਪੁਛਿਆ, “ਕੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਛਣਾ ਪਿਆ ?”

ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਵਲ ਤਕ ਕੇ ਸਾਹਬ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ, “ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਕਲ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਜਾਪੀ ਸੀ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਦਾ ਵਿਚ ਹਾਕਮਾਨਾ ਤ ਅਨਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਵਲ ਤੱਕਿਆ, ਮਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੇ ਕੋਈ ਬਟਨ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਣ।

“ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ. — ਤੇਰਾ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੈ — ਪਰ (ਮੇਰੇ ਪਤਲੂਨ ਵਿਚ ਪਏ ਇਕ ਹਥ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ) — ਪਰ ਇਹ ਕਦੇ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖੇ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਹਥ ਪਤਲੂਨ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੇ ਨਾ !”

ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਅੰਦਰ ਵਿਚ ਓਦੋਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਏਨਾ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠ ਕੇ ਉਹ ਦਬਿਆ ਹੋਇਆ ਫਿਕਰਾ ਮੇਰੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆਕੇ ਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੁਲ੍ਹ ਆਪਣੇ ਘੁਟ ਲਏ। ਦਬੇ ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਪੀਲੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਅਫਸੋਸ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਨੈਲ ਸਾਹਬ ਨੇ ਆਖਿਆ :

“ਐਤਕੀ ਮੈਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ — ਅਗੋਂ ਇਹਤਿਆਤ ਰਖੀਂ !”

ਹਥ ਪਤਲੂਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਲੈਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦੋ-ਬਦੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਹਥ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕੀਤਿਆਂ ਵੀ ਵਿਚੇ ਹੀ ਗਡਿਆ ਰਿਹਾ।

ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਉਹ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜੀਅ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਬੂਹਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਖਿਆ :

God take the King !

(ਰੱਬਾ ! ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਈਂ)

ਅਖੀਰ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਕਿਤਾਬ ਫੜ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਰੌਂ ਬਦਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਡਰਾਈਡਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਫਿਕਰੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਰਵਈਏ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਰੌਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਫਿਕਰਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨੋਟ-ਬੁਕ ਵਿਚ ਨਕਲ

ਕਰ ਲਿਆ :

“ਓਹ ! ਮੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੇ ! ਕਦੇ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ
ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹਦੀਆਂ ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ
ਤੋਂ ਕੁੱਦ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਢੁੰਡ ਹੋਣ !”

✱

ਕੋਈ ਸਵਰਗ ਸੁਤੰਤਰ ਦੇਸ ਨਾਲ ਸਾਂਵਾਂ ਨਹੀਂ ਤੁਲ ਸਕਦਾ ।
ਮੇਰਾ ਦੇਸ ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਿਉਂਦਾ
ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦੇਸ ਹੁਣ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ, ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ
ਪੋਤ੍ਰੇ ਨੂੰ ਉਹ ਫਿਕਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਅੱਧੀ
ਉਮਰ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਸੁਕੇੜਦਾ ਰਿਹਾ ।

ਜਿਸ ਸਾਡੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਖਤਰਨਾਕ ਆਦਮੀ ਸਮਝ ਕੇ ਬਾਰ ਬਾਰ
ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਅਜ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਡੇ
ਆਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਕਦੇ ਬੜੇ ਰਾਣੀ ਖਾਂ ਸਮਝੇ
ਜਾਂਦੇ ਮੁਲਕ ਅਜ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹਲ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦੇ
ਹਨ । ਜਿਸ ਸਾਡੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਗਿਣਨ-ਜੋਗੀ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਨੂੰ
ਸਭਿਅਤਾ ਸਿਖਾਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਗੋਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਬਣਿਆ
ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਭਿਅਤਾ ਅਜ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਗਿਣੀ ਜਾ
ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਹੁਨਰਾਂ ਤੇ ਸਾਡੀ ਕਲਾ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਪਰਖ ਵਾਲੇ
ਲੋਕ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ।

ਅੱਲੜ ਪੱਲੜ ਬਣਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਯੂਰਪ
ਦੇ ਮੁਹਤਾਜ ਸਾਂ, ਅਜ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਾਨ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ
ਖੁਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ । ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਤੇਲ ਹੈ
ਨਹੀਂ, ਅਜ ਤੇਲ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਟੋਹ ਕੱਢੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੌਂ ਵਰ੍ਹੇ
ਹੋਏ, ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਗ ਭਗ ਇਕ ਸਦੀ ਦੇ ਲਹੂ ਰੰਗੇ ਸੰਗਰਾਮ ਪਿਛੋਂ

ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹਦਾ ਮੁਢ ੧੮੫੭ ਦਾ ਗ਼ਦਰ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਥਿੜਕ ਗਏ, ਜਾਬਰਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਅੜ ਗਏ, ਤੇ ਇਕ ਸਦੀ ਸਾਂਡੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਉਤੋਂ ਲੰਘ ਗਈ।

ਪਰ ਓੜਕ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਅਸਾਂ ਚਿਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਪੰਦਰਾਂ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਜਿੰਦਨ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਉਤੇ ਝੁਲਾ ਸਕੇ। ਏਸ ਝੰਡੇ ਉਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਡੇ ਅਣਖੀਲੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭੁਗਤੀਆਂ ਤੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਝੂਲੀਆਂ ਸਨ।

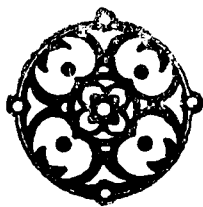
ਇਹ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੱਤੜਾ ਰਹੇਗਾ, ਤੇ ਏਸ ਦਿਨ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ : ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਮੁਲਕ ਉਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹਕੂਮਤ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਜਬਰਨ ਦੁਆ ਪੜ੍ਹਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਓਨਾ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਂਗੇ।

ਮਿਲਟਨ-ਜਿਨ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਉਹ ਹੈ ਜਿਥੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਵਸੋਬਾ ਹੋਵੇ,” ਓਸੇ ਮਿਲਟਨ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਉਤੇ ਜਮਦੂਤ ਬਣਕੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਾ, ਮਲਾਇਆ, ਸਾਈਪ੍ਰਸ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਗਿਨੀ ਵਰਗੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਤਰਸ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਾਈਂ ਬਲ ਬਲ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ “ਰਬ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਸਲਾਮਤ ਰਖੇ!” ਦੀ ਰਟ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਲਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥੀਂ ਲਦਵਾਂਕੇ ਹਾਕਮ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਉਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਨਹੀਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ

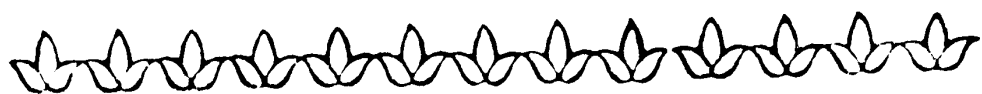
ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤ੍ਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਜਾਂ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਡੱਕੇ ਹਨ ।

ਮਿਲਟਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਓਦੋਂ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਓਸ ਉਪਰਲੀ ਬੜੀ ਹੁਲਾਰਿਆਂ ਭਰੀ ਸਤਰ ਕਵਿਤਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਘੋਰ ਨਰਕ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਨਿਰੀ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ; ਅਸੀਂ ਓਦਨ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਜਿੰਦਨ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗੇ :

“ਜਿਥੇ ਵੱਸੇ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਡੀ !”

ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ

ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਚਿਤ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਉਮਰ ਦਾ ਭੇਤ ਪੁਛਿਆ।

ਹਸ ਕੇ ਓਸ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ :

“ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ — ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ, ਹਰ ਗ਼ਮੀ ਲਈ, ਹਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ, ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਲਈ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੌਤ ਲਈ ਵੀ — ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ।”

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਮੁਖ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਜਿਉਣ ਦੀ ਡਾਢੀ ਜਾਚ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਹਿ ਕੇ ਸੋਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ : ਓੜਕ ਹੋ ਕੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਅਭਿਮਾਨ ਛੱਟੜ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਹਦ ਮੌਤ ਹੀ ਸਹੀ; ਚਲੋ ਇਹੀ ਸਹੀ — ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਸਹੀ। ਤੇ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆ ਧਮਕੀ ਮੁਸੀਬਤ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਤਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਓਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਕਦੇ ਪੂਰੀ ਤੇ ਕਦੇ ਅਧ ਪਛੋਂਧੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਨਗੂਣੇ ਤੋਂ ਨਗੂਣਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਤਕੜਾ ਘੋਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਟੁਟ ਗਈ। ਜਾਪਿਆ ਬਾਂਹ ਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਉਹਦੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ

ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ, ਉਹ ਬੜਾ ਕਮਾਉ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਬੜਾ ਮੰਦਾ ਲਗਾ, ਉਹ ਬੜਾ ਕਮਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਦੀ ਤਿਆਰ ਬਰਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨੇ ਉਹਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਕਈ ਆਦਮੀ ਯਾਦ ਆ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਦੋ ਬਾਂਹਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸੁਚੱਜਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਸ ਕਲਪਨਾ ਨ ਬਾਂਹ ਲਈ ਫਿਕਰ ਦੀ ਥਾਂ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਬਾਹਿਆਂ ਹੋਣ ਲਈ ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਨਿਸਚਿੰਤ ਉੱਦਮ ਨੇ ਉਹਦੀ ਟੁਟੀ ਬਾਂਹ ਵੀ ਠੀਕ ਕਰ ਚਿਤੀ।

“ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਆਈਆਂ,” ਓਸ ਨੇ ਦਸਿਆ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਸਵੇਰ ਚੜ੍ਹਣ ਦੀ ਆਸ ਅਨਹੋਣੀ ਦਿਸਦੀ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਦਿਲ ਘੁਟਿਆ, ਤੇ ਅਖਾਂ ਬੇ-ਨਜ਼ਰ ਰਹੀਆਂ — ਪਰ ਮੇਰੇ ਇਹ ਆਖਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ : ਫੇਰ ਹੋ ਕੀ ਜਾਏਗਾ — ਕੀ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਪੈਸਾ ਲੋਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਿਊਂਦੇ — ਕੀ ਕਈ ਮੈਂ ਹਸਦੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇ — ਕਿਸੇ ਮੇਰਾ ਸਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ — ਚਲੋ ਨਾ ਸਹੀ, ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਨਗੂਣੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਨਚਦੇ ਗੌਂਦੇ ਮੈਂ ਵੇਖੇ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਰਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਹੈ — — ਮੌਤ ! ਚਲੋ ਮੌਤ ਤੇ ਮੌਤ ਹੀ ਸਹੀ — ਕੌਣ ਅਗੇ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਕਿਸ ਅਗੇ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਖਲਾਸੀ ਹੀ ਸਹੀ.....। ਤੇ ਕੀ ਦਸਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ — ਏਉਂ ਸੋਚਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਹੀ ਮੁੱਕੀ, ਹਨੇਰਾ ਘਟ ਗਿਆ, ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਝੌਲਾ ਪੈਣ ਲਗ ਪਿਆ - ਤੇ ਖੂਬ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਰਾਤਾਂ ਭੁਲ ਗਈਆਂ — — ”

ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੀ ਗਲ ਓਸ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸਨ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਗਿਆਂ ਗੌਂਦਾ ਸੀ, ਸੜਕ ਉਤੇ ਤੁਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇ ਗਲੇ

ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗੀਤ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਫੁਟ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ।

“ਗਮੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਘੜੀ ਪਲ ਤੋਂ ਵਧ ਕਦੇ ਘਬਰਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਹਾਸਾ ਵੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਇਆ ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਡੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ, ਜਿਹੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੈਂ ਕਮਾ ਸਕਿਆ ਹਾਂ, ਉਹ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਮਾਣੀ ਹੈ। ਹਰ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਠਰਕ ਨਿਸ਼ੰਗ ਹੋ ਕੇ ਪਾਲੇ ਹਨ । ਤੇ ‘ਜੀਅ ਆਇਆ ਖਾਧਾ ਹੈ, ਕਪੜੇ ਨਿਰੇ ਪਾਏ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮਟਕਾਏ ਵੀ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੱਸਿਆ ਹਾਂ, ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਹੱਸਿਆ ਹਾਂ, ਟੱਬਰ ਦੇ ਹਰ ਭਿਆਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਭਾਰ ਪਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਆਪ ਕੀਤੇ, ਨਾ ਬਹੁਤੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ, ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਸਤਕਾਰ ਮੰਗਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਬਹੁਤੀਆਂ ਆਸਾਂ ਰਖੀਆਂ, ਤੇ ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਭਰੋਸਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਉਤੇ ਰਖਦਾ ਹਾਂ — ਧੋਖੇ ਖਾਧੇ ਦੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।”

ਤੇ ਏਸ ਖਿੜੀ ਝਾਤੀ ਵਾਲੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਜੇ ਵੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ। ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਜਿਊਣ ਦਾ ਚਾਅ ਹੈ, ਭੁਖ ਵਿਚ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਛਣਕਾਰ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਭੇਤ, ਓਸਨੇ ਆਖਿਆ, ਉਹਦੀਆਂ ਸਾਫ ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਆਦਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਦਿਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਰੋਟੀ ਖਾਸ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪਰਨਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ, ਤੇ ਬੜੇ ਲਹਿਰੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਹ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੁਧ, ਦਹੀਂ, ਸਬਜ਼ੀ ਬੜੀ ਸਾਦੀ ਜਿਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੁਪਹਿਰੀਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ,

ਨਾ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਕੋਈ ਨਿੱਗਰ ਚੀਜ਼ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਰਾਤੀ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ, ਚੰਗੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖ ਕੇ, ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਸਮਝਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਦੇ ਏਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਜਾਂ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤੀ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰੋਟੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਨੁਕਸ ਕਢਣੇ ਵੀ ਮੈਂ ਮਨਾਹ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ — ਜੇ ਰੋਟੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ, ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ — ਓਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਬਣਿਆਂ ਹੋਵੇ ਚੁੰਮ ਚਟ ਕੇ ਹਸਦਿਆਂ ਖਾਣ ਦੀ ਰਸਮ ਮੈਂ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ।

“ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਸ਼ਨਾਨ ਮੇਰਾ ਨਿਰਾ ਨਿਤਨੇਮ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਹਨੂੰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਾਣਿਆਂ। ਅੰਗ ਅੰਗ ਨੂੰ ਮਲਣ, ਧੋਣ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮੈਂ ਸਦਾ ਲਿਆ ਹੈ।

“ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਵਰਜ਼ਸ਼ ਵੀ ਮੈਂ ਵਸ ਕੀਤਿਆਂ ਕਦੇ ਖੁੰਝਾਈ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਂਦਾ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅਟੁਟ ਸਾਂਝ ਲਈ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਨਿੱਕੀ ਮੋਟੀ ਕਸਰ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਵਿਚ ਜਾਪੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਈ ਗਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

“ਸੂਰਜ, ਪੌਣ ਤੇ ਪਾਣੀ ਮੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਭੇਤ ਆਪਣਾ ਮੈਂ ਲੁਕੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ। ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਪਵੇ ਉਹ ਮੈਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ — ਜੇ ਕਦੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮੈਨੂੰ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਰਾਣੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹਾਂ — ‘ਕਿਣਕਾ ਭਰ ਆਪਣਾ ਸੋਨਾ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾ ਦੇ।’ — ਤੇ ਏਸ ਦਾਤੇ ਨੇ ਘਾਟ ਕਦੇ ਕੋਈ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਰੋਗ ਮੈਨੂੰ ਲਗਾ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਤੋਟ ਕੋਈ ਸੂਰਜ ਰਾਣੇ ਨੇ ਕਦੇ

ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਪਿਆ ਕੰਮ ਕੋਈ ਅਟਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ —
ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਇਹੀ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਸਿਹਤ
ਸਿਰਫ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਝਲਕਾਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

“ਪਰ ਸ ਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ ਸਿਹਤ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ
ਖੁਸ਼ੀ, ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ, ਕੀ
ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ?” ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਹਦੇ
ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਓਸ ਬੜੀ ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਨਾਲ
ਇਹਦਾ ਉਤਰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ :

“ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਮਨੁਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਏਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ
ਆ ਸਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤਕਦੀਰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ —
ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਇਕਾਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਦੇ ਹਰ ਅੰਗ ਦੇ
ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੀ
ਪਰਕਿਰਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਉੱਦਮ ਤੇ ਪੁਰਸਾਰਥ ਲਈ ਚੰਗੇ ਢੇ
ਢੁਕਾਣਾ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਇਤਫਾਕ
ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੋਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਏ — ਮੂੰਹ ਆਈ ਮੌਤ ਨੂੰ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਸ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ — ਇਹਨੂੰ
ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ,
ਇਹਨੂੰ ਮੈਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਉੱਦਮ ਲਈ ਕੁਦਰਤੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ
ਖ਼ਿਆਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।

“ਤੇ ਏਸ ਭਰੋਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ ਹੈ — ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ
ਹੈ, ਸਿਰਫ ਚੰਗੀ ਹੋਣੀ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ
ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ, ਸਦਾ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਰ
ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਸੋਚਦਿਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਕਰਦਿਆਂ, ਮਨੁਖ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਟੀਚੇ
ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕੋ ਸ਼ਰਤ ਉਹਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ — ਕਿ

ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ — ਹਰ
ਕੀਮਤ ਉਹਨੂੰ ਆਪ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ ”

ਮਜ਼੍ਹਬ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਵੀ ਏਸ ਨਿਰਮਾਣ ਬਜ਼ੁਰਗ
ਦੇ ਖਿਆਲ ਬੜੇ ਸਰਲ ਤੇ ਸਾਦੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਇਹਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ
ਪਹੁਤੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਦਾ ਚੈਨ ਹੈ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਏਸ ਕਦੇ ਕਿਸੇ
ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕੋਈ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ
ਤਾਂਘ ਨਹੀਂ ਰਖੀ ।

“ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੈਟੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ
ਕਰਦਾ ਹਾਂ — ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ । ਸਭ ਦੇ ਇਸ਼ਟਾਂ
ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਰਨਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ — ਪਰ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਇਹ ਸਾਰਾ
ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਦਾ ਮੈਂ ਇਕ ਨਿਗੂਣਾ ਜਿਹਾ ਭਾਗ ਆਪਣੇ ਆਪ
ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ । ਕਦੇ ਕੋਈ ਨਵੇਕਲੀ ਵਡਿਤਣ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ
ਨਹੀਂ ਆਈ, ਨਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ
ਸਮਝਿਆ ਹੈ ।

“ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਇਕੋ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦਾ ਅਤਿ ਨਿੱਕਾ
ਜਿਹਾ ਅੰਗ ਹਾਂ — ਜੀਕਰ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਇਕ ਰੋਮ — ਇਹ ਰੋਮ,
ਨਗੂਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਛੁਟ ਇਹ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ।
ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਮ ਰੋਜ਼ ਟੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ
ਵਿਚ ਟੁਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਕਲ ਹਾਂ — ਕਿਸੇ ਨਵੇਕਲੀ
ਹੋਂਦ ਦੀ ਚਾਹ ਨਿਰੀ ਹਮਾਕਤ ਹੈ । ਜੇ ਨਵੇਕਲੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ,
ਤਾਂ ਨਵੇਕਲੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਕਿਉਂ ਬਿਹਬਲ ਹੋਵਾਂ ? — ਇਕ ਲਹਿਰ
ਹਾਂ, ਮਹਾਨ ਜੀਵਨ-ਸਾਗਰ ਦੀ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਲਹਿਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿ
ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਜਾਏਗਾ — ਉਚੀ, ਝਿੱਕੀ, ਛੋਟੀ,

ਜ਼ੋਰਦਾਰ, ਚਿਟੀ, ਗਹਿਰੀ, ਹੌਲੀ, ਭਾਰੀ – ਪਰ ਓੜਕ ਇਹ ਲਹਿਰ
ਮੁਕ ਜਾਏਗੀ – ਸਾਗਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਗਾ – ਨਵੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਇਹਦੇ
ਵਿਚੋਂ ਉਠਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

“ਮੈਨੂੰ ਅਮਰਤਾ ਦੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ
ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬੇਕਰਾਰੀ
ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਾਚੀਜ਼ ਜਿਹਾ ਇਕ ਰੋਮ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼
ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿਵਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ
ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਨਹੀਂ,
ਕਿਸੇ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ।
ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹਸਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਹਸਤੀ ਦੀ ਬੇ-ਕਿਨਾਰ ਹਿਕ
ਉਤੇ ਜੀਵਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਰ ਕੇ ਮੈਂ ਜੰਮਣਾ ਨਹੀਂ। ਮੌਤ
ਮੇਰੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਹਸਤੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ
ਏਸ ਮੇਰੀ ਨਗੂਣੀ “ਮੈਂ” ਵਿਚ ਬੁਲਬੁਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੀ ਗਈ। ਇਹ
ਬੁਲਬੁਲਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਪੌਣਾਂ ਉਤੇ ਉਡਦਾ ਫਿਰਿਆ – ਓੜਕ ਪਾਟ
ਜਾਏਗਾ – ਇਹ ਮੇਰੀ “ਮੈਂ” ਓਸੇ “ਉਹ” ਬਣੀ ਰਹਿਣ ਦੀ
ਧੜਕਣ ਹੈ।”

ਤੇ ਏਸ ਸੁਹਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹਥ ਫੜ ਕੇ
ਘੁਟਿਆ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਸਤਕਾਰ ਭਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪਿਆਰ
ਨਾਲ ਤਕ ਕੇ ਆਖਿਆ :

“ਖੁਸ਼ੀ, ਸਿਹਤ, ਤੇ ਸੁਖਾਂਵੀਂ ਸੁਹਾਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਭੇਤਾਂ ਦਾ ਭੇਤ
ਮੈਨੂੰ ਓਦੋਂ ਲੱਭਾ, ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਨਾ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸਿਆਣਾ ਸਮਝਣਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ,
ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਯਕੀਨ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ,

ਕੋਈ ਗੁਮਰਾਹ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਚੋਰ ਨਹੀਂ,
ਕੋਈ ਬਦਅਖਲਾਕ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹਸਤੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ
ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅਸਲੀ
ਅਮਨ ਹੈ — ਸਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਓਸੇ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦੇ ਭਾਗ ਦਿਸ ਪਏ ਹਨ,
ਜਿਦ੍ਹਾ ਮੈਂ ਭਾਗ ਹਾਂ, ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਉਤੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਸ
ਅਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਤਕਾਰ ਨਾਲ ਬੇਜਵਾਬ ਜਿਹਾ ਹੋ
ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਆ ਆ ਕੇ ਮੁੜਦਾ ਜਾ
ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਵੀਰ — ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਦਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ
ਸਕਿਆ, ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਤੇਰਾ ਮੈਂ ਕਢ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ; ਪਰ ਮੇਰਾ
ਸਾਰਾ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਤੇਰੇ ਕਿਸੇ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਤਸੱਲੀ-ਦਾਇਕ
ਉਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਸੋਚੇ ਸੋਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁਛ, ਦਸ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ
ਨਾ ਹੀ ਸਕਾਂ —!”

“ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ,
ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਮਰਾਹ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ — ਪਰ ਇਹ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ
ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨ੍ਹਦੇ, ਲੜਾਈਆਂ ਲਈ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਈਜਾਦ
ਕਰਾਂਦੇ, ਲੜਾਈ ਲਈ ਨਫਰਤਾਂ ਖਲਾਰਦੇ, ਤੇ ਲਖਾਂ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜਾਂ
ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰਦੇ ਨੇ — ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਨਫਰਤ ਨੂੰ
ਕਿਵੇਂ ਰੋਕਾਂ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਸਾਰੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ
ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਸੋਚ ਰਹੇ ਨੇ,” ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ
ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਕਹਿ ਨਫਰਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਖੜੇ ਗਈ ਸੀ।

ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚੋਂ ਕਰਨੇ ਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਲਪਟਾਂ ਦੀ

ਸਰਸਾਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲਪਟਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਕਰਾ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਪੁਲੀ ਦੇ ਬਨੇਰੇ ਉਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਓਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਿਹਾ :

“ਕੋਈ ਔਖਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਔਖਾ ਨਹੀਂ — ਕੁਝ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ — ਨਾ ਸਭਿਅਤਾ, ਨਾ ਮਨੁਖਤਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜੀਆਂ ਨੇ — ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਮੌਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਖ਼ਿਦਮਤਗਾਰ ਹੈ। ਲੜਾਈਆਂ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਈਜਾਦ ਵੀ ਚੰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਭੁੰਘੇਰਾ ਅਮਨ ਮਾਣਨ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦੀ ਗਰਮ ਉਤਾਵਲ ਹੈ।

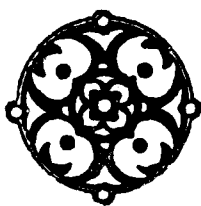
ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੁਕ ਜਾਵੇਗਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਮਨ ਨਚੋੜ ਲਏਗੀ। ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਇਤਫਾਕ ਦੀਆਂ ਜਾਚਾਂ ਸਿਖ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨਫਰਤ ਕਾਹਨੂੰ, ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜਿਊਣ-ਘੋਲ ਹੈ। ਇਹਨੂੰ ਮਨੁਖੀ ਫਿਤਰਤ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਅਟਲ ਕੁਦਰਤ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਗਲਤ ਹੈ — ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਗਲਤ ਹੈ। ਸੋ, ਦੋ ਸੌ, ਹਜ਼ਾਰ, ਲਖ ਜੰਗਬਾਜ਼ ਸਮੁਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਉਤੇ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਗਰ ਉਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਉਠਦੀਆਂ ਤੇ ਮੁਕਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ! ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਸਾਗਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਸਿਰਫ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਉਠਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਨਿਤ ਸੁਹਣੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਗੇ।

ਤੂੰ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਨਾ ਹੋ। ਜੰਗਬਾਜ਼ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ

ਲਹਿਰ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਲਹਿਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਨ-ਕੰਢਿਆਂ ਨਾਲ
ਟਕਰਾ ਕੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਤੂੰ ਜੰਗ-ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਇਕ
ਲਹਿਰ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ — ਤੂੰ ਰੂਪੋਂ ਸਰੂਪ ਹੁੰਦਿਆਂ
ਜਾਣਾ ਹੈ — ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਸੁਹਣੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਥਾਂ
ਦੇਣ ਲਈ ਮੁਕ ਜਾਣਾ ਹੈ ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਡਾਰ ਉਡਦੀ ਲੰਘੀ ।
ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਗਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਠੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇਕ ਚਾਂਘਰ
ਸੁਣੀ । ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ
ਸ਼ਿਅਰ ਨਿਕਲਿਆ :

“ਮੈਂ ਅਗਰ ਦਿਖਲਾਉਂ ਇਸ ਜ਼ੌਕਿ ਨਜ਼ਰ ਕੀ ਵੁਸਅਤੇ,
ਜ਼ੌਰੇ ਜ਼ੌਰੇ ਮੇਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਕਲਿ ਹੁਸੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰੂੰ ।”

ਮੇਰੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ

ਮਨੁਖ-ਬੋਲੀ ਮੇਰਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੀ ਮਾਲਾ ਹਨ ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਓਸ ਕੋਮਲ ਕਵੀ ਦਾ ਕਥਨ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਸਾਜਿਆ : ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬਣਾਈ, ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਅਸਮਾਨ ਬਣਾਇਆ, ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਪੰਛੀ ਬਣਾਏ, ਤੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਹਣੇ ਗੀਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਏ, ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਣੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕਿਆ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜਾਦੂਗਰੀ ਬਾਝੋਂ ਉਹ ਤੇ ਉਹਦੀ ਰਚਨਾ ਅਕੱਥ ਹੀ ਰਹੇ । ਉਹਦੇ ਚੰਨ ਤਾਰੇ ਬੇ-ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਦੀਆਂ ਉਤੇ ਐਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੁਸਨ ਰਿਸਮਾਂਦੇ ਰਹੇ । ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਦੁਰਾਡੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਮਿਣ ਲਿਆ, ਭਾਰ ਤੋਲ ਲਿਆ, ਚੰਨਾਂ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾ ਲਏ ।

ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਲਭ ਪੈਣ; ਪਰ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਕਈ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਸਿਰਫ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਭ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਅਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ

ਹਨ। ਮੇਰੇ ਸਿਖਣ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਨਾ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀਆਂ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਈ। ਵਡੇ ਹੋਇਆਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਆਖੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਤੜਫਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਮੈਂ ਤਰਸਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਆਪਣੇ ਤਰਸੇਵੇਂ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦਸਦਾ ਹਾਂ : ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਬ-ਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤੇ ਗਡੀ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਪਈ। ਦਿਸਣੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੱਸੇ। ਬੋਲਦਿਆਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਉਂ ਔੜ ਪਿਛੋਂ ਕਣੀਆਂ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਅਚਾਨਕ ਅਸਮਾਨੋਂ ਝਰ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ, ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਦਾ ਕੋਲ ਜਾ ਖਲੋਤਾ। “ਭਰਾਵੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਬੋਲੀ ਤੁਸੀਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋ — ਸੁਣ ਲਵਾਂ ਜੇ ਗੁਸਤਾਖੀ ਨਾ ਮੰਨੇ?”

ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤੜਫਣੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਓੜਕ ਸਿਖਾ ਹੀ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਜਾਪਿਆ ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਲੁਕੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ। ਏਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਬਾਲਪਨ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਵੀ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ। ਕੁਝ ਵੀ ਅਕਹਿ ਨਾ ਰਿਹਾ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਸੌ ਅਠ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮੈਨੂੰ ਵੀਆਨਾ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਤਕਰੀਰ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਪੰਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਸਨ। ਤਰਜਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ

ਥੱਕੀਆਂ ਥੱਕੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤਰਜਮਾ ਬਚਾਣ
 ਲਈ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬੋਲ ਦਿਆਂਗਾ।
 ਮੇਰੇ ਏਸ ਫੈਸਲੇ ਉਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਅਮੂਕੀਨਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਤਾਲੀਆਂ
 ਵਜਾਈਆਂ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਮੈਂ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ
 ਸਕਾਂਗਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਐਨੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕਾਂ
 ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪੁਆਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮੈਂ ਹਥੋਂ ਗੁਆ ਲਵਾਂ, ਏਸ ਲਈ ਆਪਣੀ
 ਤਕਰੀਰ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਭਾਗ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬੋਲਾਂਗਾ।
 ਇਹਦੇ ਉਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੀਆਂ ਤਾਲੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ।
 ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬੋਲ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ
 ਸੋਤੇ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਪ੍ਰੀਜ਼ੀਡੀਅਮ ਦੇ ਪਲੈਟ-ਫਾਰਮ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆ
 ਕੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਕਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਕੇ
 ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਉਤੇ ਬਿਠਾਣ ਆਏ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੇ ਦਸਤਖਤ ਲਏ।
 ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ
 ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਭਰਿਆ ਇਜ਼ਹਾਰ ਸੀ।

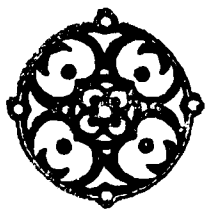
ਓਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਅਵਸਥਾ ਓਦੋਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ
 ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਦਿਆਂ
 ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਦੇ ਵਲ ਮੈਂ ਵੇਖਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮਨ ਵਿਚ ਆਂਹਦਾ
 ਹਾਂ : “ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਡੀ ਪਿਆਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹ ਕੋਡਾ ਚੰਗਾ
 ਮਨੁਖ ਹੋਵੇਗਾ !”

ਮਨੁਖ ਏਨਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨਾ ਆਪਣੀ
 ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ
 ਤੋਂ ਵਿਰਵਿਆਂ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੇ ਕਈ
 ਭੰਡਾਰ ਬੰਦ ਹੀ ਪਏ ਪਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾ ਕਿਸੇ
 ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ
 ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਇਹ ਆਖਣ ਲਈ

ਵਰਗਲਾਏ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ।
ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ-ਸਿਖ-ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ
ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਢੂੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਂ-ਗੋਦੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਦਾਤ
ਹੈ, ਢੂੰਡਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਇਹਦੀ ਸਿਕ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ
ਸਦਾ ਖਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਾ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੰਡਦੇ ਆਏ, ਪਰ ਮਾਂ ਦੋਹਾਂ
ਦਾ ਅ-ਵੰਡ ਵਿਰਸਾ ਹੈ : ਮਾਂ ਦੀ ਗਾਲ੍ਹ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਆਉਂਦੀ
ਹੈ, ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਬਰਕਤ ਹੈ।

ਵਡਭਾਗੀ ਹਨ ਅਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ! ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-
ਬੋਲੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਰਾਣੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁਹਣੀ ਰਾਸ

ਮੇਲ ਵਿਛੋੜਿਆਂ, ਤੇ ਰੰਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਅਨੂਪਮ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਅਤਿ ਡੂੰਘੇ ਰੰਜਾਂ ਤੇ ਅਤਿ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਣਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਅਤਿ ਸੁਹਣੀ ਰਾਸ ਰਚਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘਾ ਰੰਜ ਕਿਸੇ ਓਸ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਲ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਓਦੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਉਂ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਜਿਉਣ-ਖੇਡ ਹਰ ਗਈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਘੜੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਜਿੰਦ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਭੇਟ ਸਿਰ ਅਖਾਂ ਉਤੇ ਧਰ ਕੇ ਸਾਡੀ ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਹਿਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਵਟਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਡੂੰਘਾਈ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਭੀ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬੜੀ ਵਡੀ ਕਾਮਯਾਬੀ, ਬੜੀ ਵਡੀ ਸੁਹਰਤ, ਬੜੇ ਸਾਰੇ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ — ਠੀਕ ਵਡੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਅਕਾਸ਼ੀ ਹੁਲਾਰਾ ਘੜੇ ਉਤੇ ਸ਼ਹੁ-ਦਰਿਆ ਤਰ ਕੇ ਆਈ ਸੁਹਣੀ ਦੀਆਂ ਪਾਣੀ-ਤ੍ਰਿਪਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਗਲ ਪਾਣ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਸਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ-ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲੁਆਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਹੋਰ ਹੁਲਾਰੇ ਨਾਲ ਜਾਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਇਹ ਨਿਰੀ ਭਾਵਕਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਹੈ, ਏਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਹੋਣਾ : ਇਕ ਜੀਵਨ-ਕਿਣਕਾ ਟੁਟ ਕੇ ਦੋ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੋ ਟੁਟ ਕੇ ਚਾਰ, ਤੇ ਇਹ ਚਾਰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਟੁਟ ਕੇ ਲਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੁਘੜ ਹੁੰਦੇ ਇਕ ਦੁਨੀਆਂ ਰਚਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਏਸ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਧੂ ਖਿਨ ਖਿਨ ਧੜਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁਖਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਦੀਵੀ ਧੜਕਣ ਪਿਆਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੰਜਾਂ ਦਾ ਅਤਿ ਭੂੰਘੇ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਬੜਾ ਵਡਾ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਕਵੀ, ਕੋਲਰਿਜ, ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਸਾਰੇ ਖਿਆਲ, ਸਾਰੇ ਵੇਗ, ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਭੀ ਸਾਡੇ ਫ਼ਾਨੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਰਕਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਇਹਦੀ ਮੁਤਬੱਰਕ ਜੋਤ ਨੂੰ ਜਗਦਿਆਂ ਰਖਦੇ ਹਨ !”

ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਲਿੰਗ-ਖਿਚ ਨਹੀਂ। ਲਿੰਗ-ਖਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ — ਏਕ ਦਾ ਅਨੇਕ ਹੋਣਾ। ਪਿਆਰ ਮਨੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਪਿਆਰ-ਜੋਤ ਅਜੇ ਬੜੀ ਨਿਮੀ, ਮਸਾਂ ਟਿਮ ਟਿਮ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਲਿੰਗ-ਖਿਚ ਏਡੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਸਭ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਲਿੰਗ ਜੀਵਨ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਪਿਓ ਲਈ ਓਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਉਚੇਰਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗਦਾ, ਨਾ ਦਿਲ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇਣ ਲਈ ਉਚੇਰੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਲਗਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਉਠਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਏਕਤਾ ਦੀ ਧੁਨ ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਸਰਕੀ, ਇਕ ਮਨੁਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਐਉਂ ਪਿਆਰਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੂਜਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਾਪਿਆ - ਉਹਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਬਹੁਤੀ ਹੋਈ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਸੁਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਸੁਖਾਇਆ। ਏਸ ਨਵੀਂ ਤਕੜੀ ਹੋਈ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਬਾਹਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਡੂੰਘਾ ਦਰਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਤਿ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤਿ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਗਈ, ਤੇ ਪਿਆਰ - ਪਰਤਿਆਂ ਬੁਧ, ਯਸੂ, ਨਾਨਕ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਈ, ਭਗਵਾਨ ਆਖਿਆ ਗਿਆ।

ਏਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਨਮ ਓਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਲਿੰਗ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਖਿਚ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਮਰਦ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਤਕਿਆ। ਨਿਰੇ ਓਹਦੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਮਨ, ਉਹਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਲਈ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਾਗ ਪਈਆਂ।

ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਹ ਉਤਸੁਕਤਾ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਏਨੀ ਵਧੀ ਕਿ ਮਰਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਮੰਜੋਗ ਵਿਚੋਂ ਘੜੀ ਪਲ ਦੇ ਸਵਰਗ ਦਾ ਢੂੰਡਕ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਉਹਦਾ ਭਿਆਲ ਹੋਣ, ਉਹਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਜਿਉਣ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਣ ਦੀ ਰੀਝ ਨੇ ਉਹਦਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਏਸ ਰੂਹ-ਰਚੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿਚੋਂ ਲਿੰਗ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸਿਰਫ ਸਮੁੱਚੀ ਖਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸਫਲ ਮੇਲ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਰਲ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਉਹ ਕੇਡੇ ਹੀ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਮਨੁਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਹਰ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਤੇ ਵਾਧੂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਹਰ ਸ਼ਕਤੀ ਉਹਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲੋੜ ਦੇ ਨਾਪ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਹੈਵਾਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਅਗਾਂਹ

ਨਾ ਵਧ ਸਕਦਾ। ਹੈਵਾਨ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹਦੀ ਪਿਆਰ-ਭਾਵਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਜਿੰਨਾ ਵਿਕਾਸ ਇਕ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਰਫਤਾਰ ਵਧ ਗਈ।

ਇਹ ਬਰਕਤ ਮਨੁਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵਾਧੂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਅਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੇਡੀਓਆਂ, ਗਰਾਮੋਫੋਨਾਂ ਤੇ ਸੰਗੀਤ-ਸਾਜ਼ਾਂ ਉਤੇ ਹਰ ਘੜੀ ਟੁਣਕਦਾ ਗੀਤ ਭੀ ਮਨੁਖੀ ਰੀਝ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖਿਲਰੀਆਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਝਾਤੀਆਂ ਭੀ ਮਨੁਖੀ ਅਖ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀਆਂ, ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਤਰੀ ਤੇ ਦਖਣੀ ਨੁਕਤਿਆਂ ਉਤੇ, ਚੰਨ ਤੇ ਮਰੀਖ ਸਯਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਝਾਕਣ ਲਈ ਉਹ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਪਠਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਵਾਧੂ ਸ਼ਕਤੀ ਕਈ ਸੁਹਣੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਬਹਾਦਰ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਵਟ ਗਈ।

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਧ ਹੈਨ, ਪਰ ਅਮੁਕ ਨਹੀਂ — ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਥਕ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਤਾਜ਼ਿਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਲੋੜਵੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ-ਸ਼ਕਤੀ ਅਮੁਕ ਤੇ ਅਥੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਜਦੋਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖਪ ਸਕਣ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਉਹਦੇ ਹਥਾਂ, ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ, ਉਹਦੇ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕ ਹੁਨਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ, ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ, ਬੁਤ-ਕਾਰੀ ਤੇ ਸੁਹਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖੇਡਾ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਹੜ-ਵਰੀਆਂ ਪਿਆਰ-ਲਹਿਰਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਲਹਿਰਾਂ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀਆਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ

ਹਨ, ਓਨਾ ਚਿਰ ਮਨੁਖ ਆਪੇ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਕਰਦਾ, ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੰਢੇ ਉਛਲੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਰਚੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਧੂ ਪਿਆਰ-ਧਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਸਭ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ ਟਪ ਕੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਖਿਲਰੀ ਨਹੀਂ। ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਸਭ ਕੱਜੇ ਗਏ। ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਹ ਖਿਲਰਿਆ ਹੜ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਹੈ।

ਇਹ ਪਿਆਰ, ਜਦੋਂ ਮਨੁਖ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਚੇਤਨਾ ਬੜੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਜਾਏ, ਇਕ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਰਾਸ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਅਮੁਲ ਘੋਲ ਸਮਝ ਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਹ ਇਕ ਸੁਚੱਜਾ ਤੇ ਸੁਆਦਲਾ ਤਜਰਬਾ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਦੀ ਇਕ ਇਕ ਘੜੀ ਵਿਚੋਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਔਖੀ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸੌਖੀ, ਕੋਈ ਆਨੰਦ ਨਚੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਚਾਰਲਜ਼ ਡਿਕਨਜ਼ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕ ਘੜੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਏਉਂ ਖਿਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਅਕੱਥ ਸਵਰਗ ਇਕ ਘੜੀ ਲਈ ਭੀ ਮਾਣਨ ਖ਼ਾਤਰ ਸਿਰ ਕਟਾਣ ਦੀ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗਲਾ ਕਟੇ ਜਾਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹੋਏ ਕੈਦੀ ਗਡੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਮੀਲ ਦੇ ਮੀਲ ਇਹਨਾਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਲੰਘੇ — ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਕਿਆ, ਹਥ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਘੁਟੇ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਟੋਕੇ ਕੋਲ ਪੁਜੇ, ਉਹਨਾਂ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਲਈ, ਤੇ ਭਿੱਜੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਜੱਲਾਦ ਕੋਲੋਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲ ਮੰਗੀ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇ ਮਰਦ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗਲ ਕਟਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਦਿਤੀ।

ਮਰਦ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਉਹਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾ ਕੱਜੀਆਂ ਜਾਣ — ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਅਥਰੂਆਂ ਵਿਚ ਤਕਦਿਆਂ ਓਸ ਗਲਾ ਕਟਾ ਲਿਆ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਟੋਕੇ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਜਿਦੇ ਉਤੋਂ ਮਰਦ ਦੇ ਗਲ ਦਾ ਲਹੂ ਤ੍ਰਿਪ ਰਿਹਾ ਸੀ — ਉਹ ਹੁਣ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ। ਅਡੋਲ ਉਸ ਟੋਕੇ ਹੇਠਾਂ ਧੌਣ ਧਰ ਦਿਤੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਥਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਧੜਮ ਲਹੂ-ਲਿਬੜਿਆ ਟੋਕਾ ਡਿੱਗਾ — ਉਹਦੀਆਂ ਧਾਰ ਵਲ ਤਕਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਤੇ ਇਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉਸ ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਹੋਰ ਸੀ, ਜਿਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਲਈ ਓਸ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗਲਾ ਕਟਾਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਏਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਅਖੀਰਲਾ ਹੁਟਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹਨੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਕਿਆ ਸੀ।

ਸਰੀਰਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬੇ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਝਟ ਰਜੇਵਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਭੀ ਕੋਈ ਖਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਰ ਮਨ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬੇ-ਅੰਤ ਹਨ। ਇਕੋ ਮਰਦ, ਇਕੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਿਆਰ ਦੀ 'ਕੈਲਿਡਸਕੋਪ' ਵਿਚ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਭੁਆ ਕੇ ਨਵੇਰਾ ਹੁਸਨ ਝਲਕਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ-ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ। ਨਵੇਂ ਮੌਕੇ ਨਵੀਂ ਅਦਾ ਜਗਾਂਦੇ ਤੇ ਨਵੀਂ ਜਿਤ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਉਹਦਾ ਆਦਰ, ਉਹਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਚਾਹ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ-ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਵੀਆਂ ਕੋਮਲਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਰਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚਾ ਪਿਆਰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜਾਣੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇਟ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਠੇਕਣ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਸੋਨੇ ਨਾਲ — ਸਾਰਾ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਜਿਦੇ ਨਾਲ ਸੁਨਿਹਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ — ਨਿਸ਼ਫਲ ਭੋਰ ਭਾਰ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ ਚਿਪਰਾਂ ਖਲਾਰ ਛਡਦੇ ਹਨ।

ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਜਜ਼ਬਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ,

ਏਸੇ ਲਈ ਰੁਖੇ ਤੋਂ ਰੁਖੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਭੀ ਮੇਰੀ ਕਲਮ 'ਪਿਆਰ' ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਖਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਤਰ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਆਖਦਾ ਹਾਂ, ਜਾਚਾਂ ਦੀ ਜਾਚ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿੰਦੂ ਨੇਮ ਹਨ, ਜਿੰਦੂ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਕੋਈ ਰਸੀਲਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਬੂਟੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਮੂੰਹ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਕੋਈ ਮਾਣਨ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ, ਪਿਆਰ ਸਦੀਵੀ ਢੂੰਡ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ, ਅਦਾ ਅਦਾ ਵਿਚ, ਦਿਲ ਦੀ ਹਰ ਧੜਕਣ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਸੁਨਹਾ ਹੈ।

ਓਸੇ ਅਭਾਗੇ ਜੋੜੇ ਦੇ ਛੁਟ ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦੀ ਥਾਂ ਨਫਰਤ ਰਖਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ, ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀਆਂ ਢੂੰਡ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਹੁਨਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਅਵਸਥਾ ਠਾਕਰ-ਮੂਰਤੀ ਢੂੰਡਦੇ ਭਗਤ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਪਥਰ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਫੜਦਾ ਹੈ — ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਹੜਾ ਪਥਰ ਠਾਕਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨਿਕਲ ਪਵੇ।

ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਵਕਾਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਕ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਕ-ਮਰਦ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਉਚੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਜਿਥੇ ਦਸਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਯਾਸ਼ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਨੂੰ ਅਕੇਵੇਂ ਦੇ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਲਭਾ, ਓਥੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਰਮ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਭੀ ਅਮੁਕ ਖਾਣ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ

ਨੂੰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਰਖਣ ਲਈ ਵੇਸਵਾਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤਰੀ ਖਲ੍ਹਾਰਿਆ, ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਚਕਲੇ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਪਰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਹਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਤ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਮਰਦ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁਕ ਕੇ ਜਿਹੜੀ ਉਡਾਰੀ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉਹਨੂੰ ਦੁਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤਨ ਮਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਸਾਤ ਉਤੇ ਲਿਆ ਧਰੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਡਾਰੀ ਸੌ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਛੁਹ ਵੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੁਆ ਸਕਦੀ।

ਇਕ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਕ-ਮਰਦ ਦਾ ਅਸੂਲ ਸਭਿਅਤਾ ਹੁਣ ਜਿਹੇ ਅਪਨਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਹ ਅਸੂਲ ਅਜ਼ਲ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਬੇ-ਵਸੇ ਆ ਚੰਬੜਿਆਂ ਰੋਗ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਰਾਸ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੋਗ ਕੋਈ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰੱਬ ਦਾ ਹੀ ਰੋਗ ਹੋਵੇ। ਰੂਹ ਤੇ ਜਿਸਮ ਦੋਵੇਂ ਨਰੋਏ ਹੀ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਰੋਏ ਹਰ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪਿਆਰ ਬੜੀ ਵਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨਹੀਂ, ਰਾਹ ਦੀ ਟੋਹ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਕੋਈ ਵਖਾਵਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਰੋਹ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਅੰਗ ਥਰਕਾਂਦੀ ਤੇ ਅਖੀਆਂ ਨਸ਼ਿਆਂਦੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਆਰੋ ਪਾਰ ਲੰਘਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਸਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੁਗਾਤਾਂ ਤੁਹਫਿਆਂ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਅਮਲ, ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਧਿਆਨ, ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਪੁੱਛਾਂ ਇਹਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹਨ। ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਕਾਂ ਦਾ ਚੇਤਾ, ਓਸ ਦਿਨ ਕੋਈ ਮਿਠੀ ਜਿਹੀ ਯਾਦ, ਬੀਮਾਰ ਬਿਸਤ੍ਰੇ ਉਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਮਲ ਛੁਹ, ਮਿਨ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਤਕਣੀ, ਵਿਛੜਿਆਂ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸੇ ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਚਿਠੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ; ਪਾਏ ਕਪੜਿਆਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਦਾਦ, ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆਂ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਯਾਦ-ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤਾਓ ਵਿਚ ਸਾਫ-ਦਿਲੀ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ- ਰਾਸ ਨੂੰ ਦੂਣ ਸਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜੇ ਉਹਦੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਪਹਾੜ ਜੇਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਆਰ-ਰੋ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਅਮਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹਦੇ ਤਕ ਅਵੱਸ ਪੁਜੇਗੀ ਤੇ ਸੋ ਚੋਂ ਨੱਵੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਅਜ ਪਿਆਰ ਦੁਪਾਸੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਦੁਪਾਸੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਤੇ ਜੇ ਨਹੀਂ ਹੰਦਾ ਤਾਂ ਏਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਚੁਕ ਸਕਿਆ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਕਤਲ, ਖੁਦ-ਕਸ਼ੀਆਂ, ਬਦਲੇ ਤੇ ਵੈਰ, ਏਉਂ ਓਪਰੇ ਹਨ ਜਿਉਂ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਉਤੇ ਮਰਸੀਏ, ਜਾਂ ਨੜੋਇਆਂ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ। ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਵਰਗ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੇਣ ਦੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਖੋਹ ਕੇ ਇਕ ਰੱਤੀ ਵੀ ਪਿਆਰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਇਹਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਨੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਲਾਲਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇਹਨੂੰ ਅਛੂਤ ਸਮਝਣਾ ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸੰਗਣਾ ਤੇ ਸ਼ਰਮਾਣਾ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪਰਬਤ ਜੇਡੀ ਭੁਲ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜੇਡੀ ਸਚਾਈ ਉਤੋਂ ਪਰਦਾ ਲਾਹਿਆ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਾ ਚਾਨਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਓਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਅਵੱਸ ਠੇਡੇ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤ

ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਮਾਦੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਅੰਦਰ ਹਰ-ਪਲ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਵਿਚੋਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਗਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਈਂ ਇਕੋ ਵੇਲੇ, ਮਾਦੇ ਦੇ ਕੁਝ ਕਿਣਕੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਕਿਣਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੁੱਥ ਹੋ ਗਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੁੱਥ ਹਰ ਕਿਣਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਧੜਕਣ ਉਪਜ ਪਈ, ਤੇ ਕਿਣਕੇ ਤੋਂ ਕਿਣਕਾ ਵਧਦਾ ਸਾਗਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕੁਰਬਲ ਕੁਰਬਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਇਹ ਕਿਣਕੇ ਨਿਰੇ ਜਿਊਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਧੁਨ ਵੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਸੀ। ਇਹ ਮਰ ਮੁਕ ਭਾਵੇਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵਧ ਜੀਵਨ-ਕਿਣਕੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨਵਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧੁਨ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਰਬਲ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਏਸ ਧੁਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਾਦੇ ਜਿਹੇ ਕਿਣਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜ ਮਿਲ ਕੇ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਦਿਤੀ; ਕੰਨ, ਨਕ, ਅਖਾਂ, ਫੇਫੜੇ ਬਣਾ ਲਏ। ਇਹਨਾਂ ਮਿਲਵੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਮੀ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਧੁਨ ਹੋਰ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਜਿਦੇ ਲਈ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵੀ ਸੌੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ

ਉਛਲ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਾਚਨ ਲਗ ਪਈ।
ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਦੌਰਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਮੁੜ ਆਉਂਦੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਏਸ ਫੇਫੜੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ਕੀ
ਉਤੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖ ਲਈ।

ਹੁਣ ਜੰਗਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਇਹਦੀ ਮਿਲਖ ਬਣ ਗਏ। ਬ੍ਰਿਛਾਂ
ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਤੇ ਹਰੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਵਿਚ ਏਸ ਨੇ ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਸਬਕ ਸਿਖੇ,
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਸੈ-ਭਰੋਸਾ ਇੰਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛਾਂ
ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਪਣੀ ਅਮੀਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਫੋਲਣ
ਲਗ ਪਈ।

ਇਹ ਯੋਗਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਲਖਾਂ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ
ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਚੋੜੀ, ਤੇ ਓੜਕ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜੀਵਨ-
ਕਿਣਕਾ ਮਨੁਖ-ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਰਿਸ਼ਮੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਸਰੀਰ
ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਇੰਚ ਕਰੋੜਾਂ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰ ਜਿਉਂਦੇ ਕਿਣਕਿਆਂ ਦੀ
ਬਣੜ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਣਕੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਤੇ 'ਨਰਵਾਂ' ਦੀ ਆਪਣੀ
ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਕਿਣਕਾ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਕਿਣਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਤੇ
ਮਰ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲਖਾਂ ਕਿਣਕਿਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ
ਮਨੁਖ ਜਿਉਂਦਾ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁਖ-ਸਰੀਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬੜਾ ਵਡਾ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ, ਪਰ ਏਸ
ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਡੇਰਾ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਮਨੁਖੀ ਦਿਮਾਗ ਹੈ। ਜਿਦ੍ਹੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ
ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ 'ਲੈਂਨਜ਼' ਵਿਚੋਂ ਫੋਕਸ ਕੀਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ
ਅਕਸ ਵਰਗਾ, ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕਿਣਕੇ ਮਾਤ੍ਰ ਮਾਡਲ ਹੈ।
ਲੈਂਨਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਫੋਕਸ ਕੀਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਅਕਸ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉਤੇ
ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਿਫਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੁਖੀ ਦਿਮਾਗ ਅਕਸ
ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਾਡਲ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉਤੇ ਸਿਰਜਨ-
ਹਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੀ ਨਹੀਂ

ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਰ ਸੋਚ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਜੋੜ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ! ਇਹਦਾ ਸਦਕਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਾਲ ਬਹੁਤ ਤਿਖੀ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਮਨੁਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿੰਨਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਦੋ ਗਲਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ : ਇਕ, ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਗ ਜੰਮਦੇ ਤੇ ਮਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਜੰਮਣੀ ਤੇ ਹਰ ਮਰਨੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧੁਨ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਨਵਿਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਧੁਨ ਨੂੰ । ਦੂਜੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਮਨੁਖ-ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦਾਈਆ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਕਾਸ-ਸੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਇਕਠਿਆਂ ਕਰਨਾ ਸੀ । ਮਨੁਖ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਮਨੁਖ-ਬਣਤ ਵਲ ਝੁਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਮਨੁਖ ਬਣਨ ਦੀ ਢਿਲ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਉਤੇ. ਕਾਬੂ ਪਾਣ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਚੌਂਹ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋਂਹ ਨੂੰ ਏਸ ਨੇ ਹਥ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੀਕੀ ਤੇ ਮੋਟਾਈ ਵਿਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਫਜ਼ ਬੁਲਾ ਲਏ, ਬਦਲਾਂ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਵਿਚੋਂ ਏਸ ਨੇ ਅਗ ਲਭ ਲਈ, ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਲਏ, ਪਸ਼ੂ ਸਿਧਾ ਲਏ, ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਸਾਵੇ ਕਰ ਲਏ, ਧਰਤ ਵਿਚੋਂ ਅਨਾਜ ਉਗਾ ਲਿਆ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾ ਲਏ, ਸਫਰ ਲਈ ਬੇੜੀਆਂ ਤਾਰ ਲਈਆਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਚੋਂ ਧਾਤਾਂ ਪੁਟ ਲਈਆਂ, ਹਥਿਆਰ ਘੜ ਲਏ — ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬੇਡੋਲ ਜਿਹੇ ਟੋਇਆਂ ਟਿਬਿਆਂ ਨੂੰ ਨੈਣਾਂ ਨਕਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਚਿਤ੍ਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਮਨੁਖੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹਰ ਟੋਹ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਲੁਕਾਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਮਨੁਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਪਧਰ ਹੀ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਧੂਰਤਾ ਜਾਂ ਪੂਰਨਤਾ, ਕੋਝ ਜਾਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀ, ਸੌੜ ਜਾਂ ਚੌੜ ਦੀ ਪੱਧਰ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ ਵਧੇ ਜਾਣ ਤੇ ਨਵਿਆਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧੁਨ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਤਰੱਕੀ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ ਏਨੀ ਏਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਹ ਕਰੋੜ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

ਏਸ ਤੋਂ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਹਕੀਕਤ ਉਜਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਢੰਗ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਤੇ ਨਵਿਆਂ ਹੋਣ ਦੀ ਧੁਨ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਢੰਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਤਿ ਚਾਹਿਆ ਢੰਗ ਹੋਵੇਗਾ।

ਏਸ ਕਸੌਟੀ ਉਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢੰਗਾਂ, ਇਹਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਚਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਇੰਸ, ਸਿਆਸਤ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਜਾਚਾਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ, ਸੰਗੀਤ, ਚਿੜਕਾਰੀ, ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਆਦਿ ਉਪਰਲੀਆਂ ਜਾਚਾਂ ਦੇ ਵਡਮੁਲੇ ਅੰਮਲ ਹਨ।

ਸਾਇੰਸ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਪੌਣ, ਪਾਣੀ, ਧਰਤ, ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਅਨਗਿਣਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਓਨੀ ਹਦ ਤਕ ਹੀ ਲਭ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨੀ ਹਦ ਤਕ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਹਿਲੋਂ ਜਾਗ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਉਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲ ਛੇਤੀ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਮੁਲਕ ਮੁਲਕ ਵੇਖਣ ਦੀ ਚਾਹ ਅਜੇ ਉਪਜੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਭੇਤ ਉਹਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਪਏ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਲਭ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੇ। ਜੇ ਉਹਨੂੰ ਛਿਲਣ ਘੜਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ, ਆਪਣੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਉਠੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇਗਾ; ਜੇ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਹੜ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਤਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਤੇ ਨਾ ਜੰਗ ਦੀ ਸੈ-ਘਾਤਕ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਮਨਸੂਖੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਕੇ
ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਪ੍ਰੀਤ-ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਤਿਆਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ
ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣ, ਮੁਲਕ ਮੁਲਕ ਵੇਖਣ, ਭੰਨਣ
ਘੜਣ ਤੇ ਸਾਂਭਣ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੀ ਮਨੁਖੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ
ਸਾਇੰਸ ਲਈ ਟੋਹਾਂ ਧੜਕਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਇੰਸੀ ਖੋਜ ਦੀ ਹਦ ਮਨੁਖੀ
ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ
ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਢੰਗ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਆਖਿਆ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁਖੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਹੈ। ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ,
ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ, ਸੰਗੀਤ ਮਨੁਖੀ ਰੀਝਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ। ਸਿਆਸਤ
ਇਹਨਾਂ ਰੀਝਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਸਾਧਨ ਓਡਾ ਹੀ
ਸੁਚੱਜਾ ਤੇ ਓਡਾ ਹੀ ਇਸਨਾਫ ਭਰਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਡਾ ਸੁਚੱਜਾ ਤੇ
ਜੇਡਾ ਇਨਸਾਫ ਮਨੁਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇ।

ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨ ਦੀ ਸਮੱਥਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ
ਰੀਝਾਂ ਉਕਸਾ ਸਕਦਾ, ਰੀਝਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਚਿਤ੍ਰ ਖਿਚ
ਕੇ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਦੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਹਮਣੇ
ਲਿਆ ਧਰਦਾ ਹੈ; ਉਹਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਕੇ ਅੰਤਮ
ਜਿਤ ਲਈ ਭਰੋਸਾ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਹੋਣੀ ਦਾ ਨਿਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ, ਹੋਣੀ ਦਾ ਪੂਰਨਾ
ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਾਹਕਾਰ, ਮਨੁਖ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ
ਲਈ ਜਦੋਜਹਿਦ ਦੀ ਉਹ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ
ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਬੀਤੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ
ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਅਟੁਟ ਲੜੀ
ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੂਖਮ ਧਾਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਤੀ

ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਾਗਾ ਬੇਹਰਕਤ ਜਿਹੀ ਤੰਦ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਸਿਰਫ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੋਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ – ਸਗੋਂ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਰੋ ਮਚਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਮਣਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਰਾਂਗਲੇ ਫਲੂਸਾਂ ਵਾਂਗ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ-ਪੂਰਨਤਾ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਗਨ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਲੈਣ ਦੀ ਧੂ ਹੈ। ਇਹ ਲਗਨ ਤੇ ਇਹ ਧੂ ਹਰ ਜੀਵਨ-ਕਿਣਕੇ ਦੀ ਧੜਕਣ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੁਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਖਰਾਂ ਛੁੰਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਵੈ-ਪੂਰਨਤਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਦੀ ਤੜਫਨੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਉਤਸੁਕਤਾ ਭਰੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਅਕੇਵੇਂ ਭਰੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਣਾ ਇਹਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ।

ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁਖ ਕਰਤੱਵ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਅਤਿ ਕੋਮਲ ਸੂਝ ਤੇ ਸੁਰਤੀਆਂ, ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਹੁਨਰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਧਾਰਨ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਧੁਨ ਨਖੇੜ ਕੇ ਦਰਸਾ ਸਕੇ। ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁਖ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਰੂਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਦੇ ਉਹ ਜਜ਼ਬੇ ਜਿਹੜੇ ਨਿਕਾਸ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹੇਂ ਉਹਨੂੰ ਵਿਆਕਲ ਕਰੀ ਰਖਦੇ ਹਨ; ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਉਹਦੀ ਨਿਸ਼ਫਲ ਭਟਕਣੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿੜ੍ਹ-ਖਿਚਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਧਰਨਾ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਤਸਲੀ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਬੇ-ਅਰਥ ਜਾਪਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ।

ਸਾਹਿਤ ਆਹਾਂ ਅਰਮਾਨਾਂ, ਮੇਲ ਵਿਛੋੜਿਆਂ, ਟੁਟੀਆਂ ਜਾਂ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਆਖੀ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਰਮਾਨਾਂ

ਵਿਚੋਂ ਨਵੀਆਂ ਆਸਾਂ, ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵੇਂ ਵਸਲਾਂ, ਹਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ, ਘਾਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵੇਂ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਛੇੜੂ ਭੀ ਹੈ। ਅਜ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਕਲ ਦੇ ਭਵਿਖ ਦਾ ਪੂਰਨਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਏਸ ਭਵਿਖ ਦਾ ਉਸਰੋਈਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਇੰਜੀਨੀਅਰ, ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦਾਨ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਡਾ ਹੈ। ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਕਦਰ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਪਈ, ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੁਆਮੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਂ ਵੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਨਕਸ਼ ਉਤੇ ਅਜ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਛਾਪ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰਾਂ, ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਫ਼ਾਵਾਂ, ਸਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਕਲਾਂ, ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨਾਲ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਘੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਕਮਾਲ ਨੇ ਹੀ ਸਾਂਭ ਕੇ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਮਨ, ਮਨੁਖਤਾ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਅਜ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਪਿਆਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਲ ਮਨੁਖੀ ਨਸਲਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੁਰਤੀਆਂ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਨੁਖੀ ਅਣਖ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭੀ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਡੂੰਘੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਭੀ ਘਟਨਾ, ਜਿਹੜਾ ਭੀ ਪਰਚਾਰ, ਜਿਹੜਾ ਭੀ ਮਜ਼ਹਬ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਨੀਂਵਿਆਂ ਵਿਖਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਘਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਖਿਲਾਫ ਚਾਰੇ ਖੁਰ ਚੁਕ ਕੇ ਪੈ ਜਾਣਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਲਈ ਸੁਭਾਵਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖਣੀ ਦਾ ਉਹ ਭਾਗ ਭਾਵੇਂ ਹੁਨਰ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਹ ਅੰਤਮ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੋਵੇ — ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਤੇ ਨਚੀਜਤਾ ਜਾਂ ਉਹਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਪਕਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਹੀਨ

ਕਲਪਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਵੇਰੇ ਜਾਂ ਸਵੇਰੇ ਅਮਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤੀ ਜਾਏਗੀ ।

ਅਮਰ ਸਾਹਿਤ ਬੇਬਸੀ ਦਾ ਹਾਵਾ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਨਿਰਪੱਖ ਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਆਨ ਹੈ । ਅਮਰ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹਰ ਜਦੋਜਹਿਦ ਦਾ ਹਮਦਰਦ ਸਾਥੀ ਹੈ, ਕੀ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਕੀ ਗੁਨਾਹਾਂ ਵਿਚ, ਕੀ ਪਿਆਰਾਂ ਤੇ ਕੀ ਨਫਰਤਾਂ ਵਿਚ, ਕੀ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਕੀ ਹਾਰਾਂ ਵਿਚ, ਕੀ ਸਖ਼ਾਵਤਾਂ ਤੇ ਕੀ ਈਰਖਾਵਾਂ ਵਿਚ, ਮਨੁਖ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਏਸ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਣ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੇ ਪੀੜੇ ਰਖਣਾ, ਇਹਦੀਆਂ ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਕੀਮਤਾਂ, ਇਹਦੇ ਸੁਆਦਾਂ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹਦੀਆਂ ਲੋਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੇ ਹੁਨਰ ਹੈ । ਮਨੁਖ ਦੀ ਅੰਤਮ ਜਿਤ ਇਹਦੇ ਹਰ ਗੀਤ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਹੈ ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਨੁਖ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨਸਲ ਹਨ । ਏਸ ਨਸਲ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਾਕੇ ਉਚਿਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਚਟਾਨੀ ਰਾਹਾਂ ਉਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਖੜਨਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਵੇਂ ਜਵਾਨ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਇਹਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਜਾਦੂਗਰੀ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣੋਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਤੇ ਮਸਤਾਨੀਆਂ ਹਿੱਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕੌਮਲ ਸੁਪਨੇ ਇਹ ਮਲਕੜੇ ਹੀ ਟਿਕਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਨਿਰਭਰ ਮੁਲਕ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਾਹਿਤ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਉਹਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

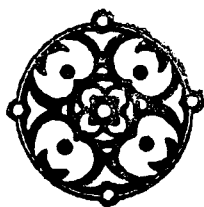
ਸਾਹਿਤ ਲਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧੂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੇ-ਸੁਆਦੀ ਨੂੰ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ

ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੀ ਮਹਤਤਾ ਸਮਝਾ ਕੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਜਿਊਣ-ਯੋਗ ਬਣਾਂਦਾ, ਤੇ ਜਿਤ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਭੀ ਸਦਾ ਅਪਹੁੰਚ ਦਿਸਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦਾ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁਨਰ ਸਾਹਿਤ ਵਰਗੀ ਅਕਲ ਤੇ ਦੂਰ-ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਤਕ ਕੀਮਤਾਂ ਜੇਡੀਆਂ ਚਿਰੰਜੀਵ ਕੀਮਤਾਂ ਵੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਵੀ ਛੁਹਿਆ ਉਹ ਸਿਖਰ ਅਜੇ ਵੀ ਅਛੁਹ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਕਾਲੀਦਾਸ, ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ, ਗੋਟੇ, ਤਾਂਟੇ, ਵਿਟਮੈਨ, ਗੋਰਕੀ ਤੇ ਟੈਗੋਰ ਹਰ ਯੁਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ ਤੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਸਵਾਮੀ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣਗੇ। ਕਾਰਨ ਇਹਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਅਮਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪਾਰਖੂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰ ਕੀਮਤਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਚਿਤ੍ਰ ਲਾਸਾਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਸਦਾ ਨਵੇਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਛਲੀ ਸਿਕ, ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨਾਲ ਅਮੁਕ ਸੰਗਰਾਮ, ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨਾਲ ਅੜ ਖਲੋਣਾ, ਦਿਲ ਜਿਤਣ ਦੀ ਤਮੰਨਾ, ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕ, ਪੂਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਫਤਹਿ ਪਾਣ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਦਮ ਤਕ ਭਰੋਸਾ — ਬੇ-ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ, ਤੇ ਸਦਾ ਬੇ-ਬਦਲ ਹੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਕੀਮਤਾਂ, ਤੇ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ — ਸਾਹਿਤ !

ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਧੇ ਲਈ ਰੀਝਾਂ ਨੂੰ ਪਰੁਬਲ ਕਰ ਸਕਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਾ ਭਰਨ ਲਈ ਜਦੋਜਹਿਦ ਨੂੰ ਇਨ ਬਿਨ ਚਿਤ੍ਰ ਸਕਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਉਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਤਿਖੇ ਕਰਨਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾਣਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਉਲੀਕਣਾ, ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁਖ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਤੇ ਏਸ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ

ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਜਾਚਾਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਹੁਨਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁਖਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਿਆਲੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਕਸਬੀ ਪੁੰਜੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ-ਚਿਤ੍ਰ ਖਿਚ ਸਕਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ — ਜਿਹੜੇ ਚਿਤ੍ਰ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁਖ ਦੀ ਬੇਰੰਗੀ ਜਿਹੀ ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਤ-ਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਦਾ ਘੁਲ-ਮਿਲਿਆ ਅੰਗ ਵਿਖਾ ਸਕਣ — ਉਹਦਾ ਤਲਿਸਮੀ ਹੁਨਰ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ

ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਉਹ ਮਨੁਖ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮਨੁਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਗੀਤ ਗੀਵਿਆਂ। ਓਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤੇ, ਨਬੀ, ਰਸੂਲ, ਵਡਾ ਰਬ, ਤੇ ਛੋਟੇ ਰਬ ਹੀ ਮਹਾਨ ਸਨ, ਮਨੁਖ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਲਖਾਂ ਜਿਊਣ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਯੁਵਕ ਤੇ ਯੁਵਤੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਰੋਂ ਵਿਚ ਰਖਣ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਚਾਰਾ ਮਨੁਖ ਕਬਰਾਂ ਪੂਜਦਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਂਦਾ, ਸਰਾਪਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ, ਮਿਹਰਾਂ ਲਈ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਸ ਕੁਕਰਬਾਨੀ ਦੇ ਬਕਰੇ ਨੇ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਵੀ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਿਸਚਿੰਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੀਵੀਆਂ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਭਟਕਦੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਏ :

“ਮੇਰੀਓ ਭੈਣੋ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੀਰੇ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਦੂੰ ਲਈ ਏਉਂ
ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਰਹੇ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਕਿਦੂੰ
ਵਲ ਉਤਾਂਹ ਤੁਸੀਂ ਤਕ ਰਹੇ ਹੋ, ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ
ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇ
ਸਵਾਮੀ ਆਪ ਹੋ — ਮੇਰੀ ਭੈਣੋ ਤੇ ਵੀਰੇ !”

ਧੂੜ ਵਿਚ ਰੁਲਦੇ ਮਸਤਕ ਉਚੇ ਹੋਏ, ਸਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬੀਆਂ
ਅਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸੁਣਿਆ — ਬੜਾ ਕੋਮਲ,
ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ, ਤੋੜ ਪਰੁਤਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਉਹਨਾਂ
ਵਰਗਾ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਮਨੁਖ, ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ :

“ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਭਗਵਾਨ ਹੈ; ਨਾ ਕੋਈ
ਉਚ ਹੈ, ਨਾ ਨੀਚ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਨਰਕ ਤੇ ਨਾ ਸੁਰਗ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਜਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਥਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਹੀ ਅਮਲਾਂ
ਦੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਤੁਰ ਕੇ।

ਅਠ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਹਨ :

੧. ਸਹੀ ਗਿਆਨ,	੨. ਸਹੀ ਨੀਯਤ,
੩. ਸਹੀ ਬੋਲ,	੪. ਸਹੀ ਚਾਲ ਚਲਨ,
੫. ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਸਹੀ ਸਾਧਨ,	੬. ਸਹੀ ਉੱਦਮ,
੭. ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ,	੮. ਸਹੀ ਲਗਨ।”

ਰਾਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਬ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਦਸ ਕੇ ਜਨਤਾ ਦੇ
ਸਵਾਮੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਧਰਤੀ ਦਾ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਰਾਜੇ ਦਾ, ਰੁਖ ਰਾਜੇ ਦੇ,
ਪਾਣੀ ਰਾਜੇ ਦਾ, ਜਨਤਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਵਰਤੇ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ
ਉਹਦਾ ਇਵਜ਼ ਦੇਵੇ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨੇ।

ਪਰ ਬੁਧ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮੰਨ ਕੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ
ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੇਵਕ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ;

“ਤੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਸੇਵਕ ਹੈਂ। ਫਸਲ ਦਾ ਛੇਵਾਂ
ਭਾਗ ਤੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ
ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਮਹਾ-ਸਮਤਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ
ਸਮਤੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਇੱਛਾ, ਆਖਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਬੁਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸੁਝਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ, ਜੋ ਬੁਧ ਨੂੰ ਸੁੱਝਿਆ ਉਹ ਚੰਗੇਰਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਸੋਧ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਿਧੇਰੀ ਜਾਂ ਉਚੇਰੀ ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਵਖਰੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ।

ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੇ ਨਬੀ ਅਵਤਾਰ ਬੁਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਚੁਣਿਆਂ, ਉਹਦਾ ਪੁਤਰ ਜਾਂ ਰਸੂਲ ਆਖਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਬੁਧ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਮਾਣ ਮਨੁਖ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਤਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਹੀ ਸਮਝਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਏਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਮਿਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਓਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਸਿਰਫ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦਾ ਚਾਨਣ ਦਸਿਆ, ਤੇ ਏਸ ਚਾਨਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਿਲਿਆ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਉਹ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਪਿਆਰ-ਮਠ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ, ਤੇ ਭੁਲੇ ਭਟਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਨੁਖਤਾ ਟੁੰਬ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ:

“ਸਭ ਅਕਲਾਂ ਦਾ ਮੋਮਾ, ਮੇਰੀਓ ਭੈਣ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੀਰੋ,
ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਸਭ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ
ਹੀ ਭਟਕਣੀ ਹੈ। ਏਸ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ
ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਲਭ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਏਸ ਛੁਟਕਾਰੇ ਦੇ ਅਠ ਮਾਰਗ ਹਨ।”

ਕੇਡਾ ਸਾਦਾ ਪਰ ਕੇਡਾ ਸਿਆਣਾ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ! ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਸਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਧੁੰਧ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਏਸ ਨੇ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਚਮਕਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਅਜੇ ਤਕ ਮਨੁਖ ਆਸ ਕਰਮ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ। “ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਸੇ ਰੋਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭਗਵਾਨ ਦੀ

ਅਟੱਲ ਇੱਛਾ ਹੈ — ਸ਼ਾਹੋਂ ਫਕੀਰ ਕਰੇ, ਫਕੀਰੋਂ ਸ਼ਾਹ ਕਰੇ — ਮਨੁਖ ਵਿਚਾਰਾ ਉਹਦੇ ਰੋਂ ਅਗੇ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਤਿਣਕਾ ਹੈ” — ਇਹ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਅਕੀਦਿਆਂ ਦਾ ਨਚੋੜ ਸੀ।

ਮਨੁਖ ਦਾ ਯੁਗ ਬੁਧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਯੁਗ ਪੂਜ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਯੁਗ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸੁਪਨੇ ਮਾਤਰ ਜਿਉਂ ਜਾਣ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਲਈ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਭਟਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਧੁੰਧਲੇ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਭਰੇ ਜਗ ਵਿਚ ਮਨੁਖੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਰਨ ਬੁਧ ਨੇ ਲਿਆਂਦੀ :

“ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਜਮਾਂਦਰੂ .

ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਹੈ।”

ਭਾਵੇਂ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ ਬੁਧ ਦੇ ਮਨੁਖ-ਸਨੇਹੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪੂਜਾ, ਭਗਵਾਨ, ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੰਤਰਾਂ ਦੀ ਅਮਰ ਵੇਲ ਹੇਠਾਂ ਦਬ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਸਹੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪਾਰਖੂ ਬੁਧ ਮਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬੁਧ ਨੂੰ ਮਨੁਖੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਾਨੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਜ ਤੋਂ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਤੇ ਮਨੁਖੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਦਿਤਾ। ਬੁਧ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਚਲਤ ਧਾਰਮਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੁੱਧੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਮਨੁਖ ਤੇ ਨਾ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਤੋਲ ਸੀ। ਤੋਲਾਂ ਦਾ ਤੋਲ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸਨ। ਏਸ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੋਲ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁਖ ਤੇ ਏਸ ਲੋਕ ਨੂੰ ਬੁਧ ਨੇ ਗੌਰਾ ਵਿਖਾ ਦਿਤਾ।

ਬੁਧ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲਤਾੜੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਮਨ ਲਗਾ ਤੇ ਸੁਣਦੀ ਮੰਨਦੀ ਕਿੰਨੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਵਿਜੈਈਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਾਂਤੀ — ਇੱਛਕ, ਮਨੁਖ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਅਤਿ ਕੋਮਲ-ਚਿਤ ਰਾਜਾ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਫਖਰ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਉਸ ਮਨੁਖ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਤਿ ਕੋਮਲ, ਅਤਿ ਦਲੇਰ, ਤੇ ਅਤਿ ਸੋਝੀ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਹਦੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸੋਝੀਆਂ ਭਰੀ ਸਿਖਿਆ ਦੁਆਲੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਧਰਮ ਦਾ ਖਲਾਰਾ ਏਉਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਸੁੱਚੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਨਿਰਵਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਬੇ-ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। “ਇੱਛਾ ਦੁਖ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ਹੈ” — ਇਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਅਰਥ ਕਢਣੇ ਏਉਂ ਹਨ, ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਦੇ ਏਸ ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਿ “ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਕਾਰ ਬਣਦੀ ਤੇ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ” ਦੇ ਅਰਥ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਢਣਾ ਹੈ। “ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ” — ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ — ਏਸ ਲਈ ਇਹਨੂੰ ਇਹਤਿਆਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਂ ਗਲਤ ਖੁਰਾਕ ਵਰਤਿਆਂ ਸਰੀਰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਰੋਇਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਵਸ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਹੈ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਛਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮੂਲ ਹਰਕਤ ਹੈ, ਏਸੇ ਵਿਚੋਂ ਦੁਖ, ਸੁਖ, ਮਾਯੂਸੀਆਂ ਤੇ ਤਸੱਲੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਸ ਰਖਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਤੇ ਫਤਿਹ ਦਾ ਮੂਲ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਫਹਿਤ ਨੂੰ ਬੁਧ ਨੇ ਨਿਰਵਾਣ ਆਖਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਬੁਧ ਨੇ ਅੰਤ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਿਰਮਲ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਕਸ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਏਸ ਮਾੜੇ ਚੰਗੇ ਅਕਸ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਓਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਨਿਰਵਾਣ ਪਦ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਬੁਧ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਝੀਲ ਉਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰੇ ਚਲਣ, ਹੁਸਨ ਤੇ ਕੋਝ ਸਭ ਦਾ ਬਲਕਾਰਾ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਪਵੇ, ਕੋਈ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਸੁਟੇ, ਕੋਈ ਮੰਦੀ ਸੁਟੇ, ਪਰ ਝੀਲ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਇੱਛਾ ਦੀ ਅਨ-ਹੋਂਦ ਹੈ — ਇਹ ਇੱਛਾ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਇਹ ਅਵਸਥਾ, ਬੁਧ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਮਾਧੀਆਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੰਗਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵੱਸ ਪਾਇਆਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਣਾਇਆਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਬੁਧ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਸਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮਨੁਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਏਡਾ ਸਾਫ਼ ਨਾ ਦੇਖ ਸਕਿਆ, ਨਾ ਦਸ ਸਕਿਆ, ਜੇਡਾ ਸਾਫ਼ ਬੁਧ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਦਸਿਆ। ਅਜ ਤਕ ਵੀ ਕਿੰਨੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਮਨੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕਿਸੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਸਿਮ੍ਰਨ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਮਨੁਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ ਅਭਿਮਾਨ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਮਨੁਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝੀ ਨਿਸ਼ਫਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਏਦੂੰ ਅੱਧੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ, ਸਹੀ ਪਾਸੇ ਲਗੀ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦਲਿਦਰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਅਨਹੋਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਅਜ ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਨੁਖ-ਦੁਖਾਵੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਲੜਾਈਆਂ, ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀਆਂ ਤੇ ਨਫਰਤਾਂ ਦਾ ਤਾਣਾ ਮਨੁਖ ਦੁਆਲੇ ਤਣੀ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਥੇ ਬੁਧ ਨੇ ਪੰਜ ਗੁਣ (ਪੰਚ-ਸ਼ੀਲ) ਦੱਸੇ, ਓਥੇ ਓਸ ਨੇ ਇਹ ਪੰਜ ਵਡੇ ਅਉਗਣ ਦਸ ਕੇ ਮਨੁਖੀ ਅਕਲ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਉਚਾ ਕੀਤਾ :

੧. ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਗ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ;
੨. ਧਰਮ-ਕਿਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਨੂੰ ਵਡੇਰੀ ਕਿਰਤ ਸਮਝਣਾ,
੩. ਕਿਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ ਮਨ-ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ,
੪. ਵਰਨ ਜਾਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ,
੫. ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣਾ ।

ਬੁਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਡਾ ਮੁਲਕ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਖਿੰਡਿਆ ਪੁੰਡਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਹਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਤ ਵਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਛੂਤ ਤੇ ਥੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਨੀਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਰਾਜੇ ਰਬ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸਨ । ਰਬ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਜਿਹੜਾ ਗੌਰਖ ਧੰਧਾ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਖਾਲ੍ਹ ਕੇ ਬੁਧ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ :

“ਜੇ ਹਰਸ ਤੇ ਸੋਗ ਜਿਹੜੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਹੀ ਰਚਨਾ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਤੇ ਜੇ ਹਰਸ, ਸੋਗ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਘਿਰਨਾ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਜੇ ਹੈਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ।”

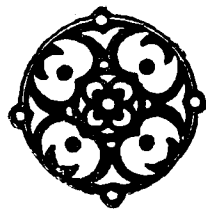
ਬੁਧ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁਖ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਰਬੋਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ । ਤੇ ਇਹ ਮਨੁਖ ਹਰਸ ਸੋਗ, ਸੁਖਾਂ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨ, ਇਛਾ ਨੂੰ ਸਮਝਕੇ, ਉਹਦੇ ਅਮਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਨ ਪਰਮ ਆਨੰਦ

ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੂਰਨ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਬੁਧ ਨਿਰਵਾਣ ਆਖਦੇ ਹਨ — ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਨਾ ਮੌਤ ਕੋਈ ਹਸਰਤ ਛੇੜ ਸਕੇ। ਤਿਆਗਿਆ ਓਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦੀ ਚਾਹ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਚੂਲ ਬਣ ਜਾਏ। ਕਿਸੇ ਮੁਕਤੀ, ਕਿਸੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਰਕ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ :

“ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਦੀਵਾ ਹੋਵੇ,
ਸਚਾਈ ਏਸ ਦੀਵੇ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਹੋਵੇ, ਸਚਾਈ ਏਸ
ਦੀਵੇ ਦੀ ਓਟ ਹੋਵੇ।”

ਉਹਨੂੰ ਸਾਗਰ ਵਲ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਨਚਾਈ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੁਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ ਨੇ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨਹੀਂ ਛੁਹੀ, ਉਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵੀ ਪਰਖ ਪੜਚੋਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਮੁਤਾਬਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ

ਅਜੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਦੇ ਨਾ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਘੋਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤਕਦੀਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਿਰ-ਫਿਰੀ ਰਾਣੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਬਹਾ ਦੇਵੇ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਖ਼ਾਕ ਵਿਚ ਰੁਲਾ ਦੇਵੇ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਾਰਾ ਤਕਦੀਰ ਦੇ ਹੜੇ ਪਾਣੀਆਂ ਉਤੇ ਤਿਣਕੇ ਵਾਂਗ ਤਰਦਾ ਜਾਂ ਰੁੜ੍ਹਦਾ, ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਕਿਸੇ ਫੁਲਾਂ ਆਏ ਹਰੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਛੂਹਦਾ, ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਥਲਾਂ ਬੀਆਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਧਦੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਬਿਲਕੁਲ ਦੂਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਏਨਾ ਸਪਸ਼ਟ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੇਨਿਯਮੀ ਜਿਹੀ ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਝੱਖੜ ਝੋਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਮਝੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਤਕਦੀਰ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਤੇ ਅਮੋੜ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਇਹਦੇ ਇਨਾਮ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਬੇ-ਠੁਕਾ ਰੋਂ ਹਨ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਟੋਹਣੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਅਨੇਕਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਟੋਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੰਜ਼ਲਾਂ

ਉਹਦੇ ਲਈ ਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਟੋਹਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਕੇਲ ਵਿਚ ਬੇਵਸ ਹਿੱਕੀ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਬੜੀ ਅਮੀਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਭਰੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿੰਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਢੁੰਡਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਮੁਆਦਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਜੇਵਾਂ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਪੰਜ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਲੋੜ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਣ, ਪਹਿਨਣ, ਤੇ ਸੈ-ਰਖਿਆ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਲੋੜਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾਣ ਲਈ ਘਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹੋਣ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਭੁਖਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤਾਣ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਘਾਲ ਨਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇ, ਇਹ ਭੁਖਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖਸੀ ਤਰੱਦਦ ਦੇ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰ, ਠੇਕੇਦਾਰੀ, ਲਾਟਰੀ ਜਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਨ-ਕਮਾਇਆ ਧਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਮਾਨ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਤੇ ਉਹਨੂੰ ਅਖਤਿਆਰ ਵੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਜਾਂ ਉਹਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਘੁੰਮ ਘੁੰਮ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਖੇੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਓਸੇ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਉਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਸਾਫ ਘੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਰਮਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਰਤ, ਨਾਚ, ਸੰਗੀਤ, ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਕਲਾ ਲਈ ਤੜਫਣ। ਆਸਾਂ ਭਰੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਮਲ, ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸੁਹਣਿਆਂ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਧੂਦਨਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਅਨ-ਕਮਾਇਆ ਧਨ ਜਾਂ ਅਨ-ਕਮਾਈ ਕਾਮਯਾਬੀ ਭਾਵੇਂ

ਉਹ ਕੇਡੇ ਹੀ ਹੋਣ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਖਾਣ, ਪਹਿਨਣ ਵਿਆਹ, ਕਰਨ, ਟੱਬਰ ਬਣਾਨ, ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿਣ, ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਨ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਘਾਲਣਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰਲੇ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਮਨੁਖ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਰਾਹੀਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸਚਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਉੱਜਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਨੁਖ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸ ਨਾ ਚਲ ਸਕੇ, ਉਹਦੇ ਸ੍ਵੈ-ਸਤਕਾਰ ਨੂੰ ਘਟਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਟਿਆ ਸ੍ਵੈ-ਸਤਕਾਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਘਾਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਧਰਮ ਮਨੁਖ ਦਾ ਸ੍ਵੈ-ਸਤਕਾਰ ਘਟਾਂਦੇ, ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੰਦਾ-ਪਰਵਰ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਲਈ ਘੜਿਆ ਬੰਦਾ ਹੀ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਏਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਆਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਭਰਮਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਨੁਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬੇ-ਸੂਝ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਵੈ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੀ ਉਂਘ ਭਾਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸ੍ਵੈ-ਪਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਤੀਜੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁਖ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਭੁਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਉਨਤੀ ਦੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤਸਵੀਰ ਬਣਦੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਭਰਦੇ ਜਾਣ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਰਾਂਗਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਏ। ਏਸ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਰੰਗ ਭਰਨ ਤੇ ਇਹਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵਿਚ ਗੋਲਾਈ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਵਧਾਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸਾਧਨ ਤਾਲੀਮ

ਹੈ। ਤਾਲੀਮ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਾਡੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਡਾ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜੇ ਲੜੀਵਾਰ ਵਧਦਾ ਨਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਮੀਰੀ ਵੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਲੀਮ ਸਾਡੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਚੌੜਿਆਂ ਕਰਦੀ, ਸਾਡੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਂਦੀ, ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਭਵਿਖਤ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਨਾਪ ਸਾਡੀ ਤਾਲੀਮ ਹੈ। ਤਾਲੀਮ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਮਨੁਖ ਦਾ ਅੰਤਾ ਕਰਨ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਅਮੁਕ ਮੌਕਿਆਂ ਦਾ ਲੋੜਵੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਚੜ੍ਹਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਰੀੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਪੀਂ ਪਹਿਨ, ਖਾ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਸਾਰੀ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਪਹਿਨਣ ਖਾਣ ਉਹਦੀ ਨਿੱਜੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੁਖ ਤੇ ਦੁਖ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦੀ ਸੇਧ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਉਹਦੀਆਂ ਹਮਦਰਦੀਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਹਮਦਰਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ, ਆਪਣੀ ਕੌਮ, ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਨਾਲੋਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਰੰਗ, ਕੌਮ, ਮਜ਼ਹਬ, ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਅਛੁਹ ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਨੁਖਤਾ, ਤੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁਆਲੇ ਵਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਧ ਸਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਹਮਦਰਦੀਆਂ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਇਕ-ਸੁਰ ਹਨ। ਏਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਮਨੁਖ ਸ਼ਖਸੀ ਜਿੰਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗ਼ਮੀਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਦੁਖ ਉਹਨੂੰ

ਦੁਖਾਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਨਿੱਜੀ ਸੁਖ ਉਹਨੂੰ ਧੜਕਾਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਨਿੱਜੀ ਮੌਤ ਸਾਂਝੀ ਬੇ-ਮੌਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹਾਦਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਏਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਿਰਖਾਂ ਸੋਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦਾ ਵੀ ਸੋਗਾਂ ਦੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਹਿਰਖਾਂ ਦੀ ਪੈਰ-ਉਖਾੜੂ ਮਸਤੀ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਕਿਸੇ ਪਰਲੋਕਿਕ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵਕ ਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬੰਦਗੀ ਜਾਂ ਸਮਾਧੀ, ਜਾਂ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਸਾਧੂ, ਸੰਤ, ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਫਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭੁਲੇਖੇ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡੂੰਘੀ ਉਦਾਸੀ ਆ ਘੇਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦਿਮਾਗ ਸਾਂਵਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਪੰਜਵੀਂ ਵਡੀ ਲੋੜ ਉਹ ਸਮਾਜ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਚੌਂਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇ। ਇਕੱਲਾ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਲਈ ਐਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੌੜੀ ਉਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਉਚਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲ-ਵਰਤਣ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਪੌੜੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਡੰਡਿਆਂ ਉਤੇ ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਵੀ ਝਟ ਟਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਦੇ ਸਿਖਰ ਡੰਡੇ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਚਾਹੀਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਇਹ ਹੋਵੇ, ਜਿਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ

ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਉਹਦੀ ਘਾਲਣਾ ਸੁਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹਦੀ ਜੀਵਨ-ਜੋਤ ਦਾ ਚੋਖਾ ਹਿੱਸਾ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਲਭਣ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ । ਪਿਆਰ, ਰੂਹਾਨੀ-ਅਤ, ਪਰ-ਸੁਆਰਥ, ਸਭ ਏਸੇ ਪਹੁੰਤੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਹਨ । ਇਹ ਉਹਦੇ ਹਿੱਸੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ ਜਿੰਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਪੂਰਨ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮਨ ਦੇ ਦਰ ਖਟ ਖਟਾਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹੀ ਅਸਲੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਹੈ, ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ, ਜਿੰਦੂ ਲਈ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਮਨੁਖ ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਸੂਫੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਨਗ ਨਗੀਨਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਮੰਗਿਆ ਵਿਹਾਜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਬੂਟੇ ਉੱਤੇ ਲਹਿਰਾਂਦਾ ਫੁੱਲ ਹੈ । ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਉੱਤੇ ਹਰਿਆਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਨਾ ਇਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕਲੀ ਫੁੱਟਦੀ ਹੈ ।

ਸਫਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮਨੁਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਪਰ ਮੰਜ਼ਲ ਵਲ ਸਿੱਧਾ ਸਾਫ ਰਸਤਾ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ । ਇਹਦੀ ਸਫਾਈ ਤੇ ਸਿਧਾਈ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁਖ ਭਟਕਦਾ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੋਂ ਔਝੜ ਪੈਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੂਜੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਹੀ ਵਧੀਆ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਾਜ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਪਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ, ਸਮਝਦਾਰੀ, ਤੇ ਸੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨੁਖ ਦੀ ਬੜੀ ਵਡੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਨੁਖ ਪਿਆਰੇ ਲਗਣ, ਸੁਹਣੇ ਲਗਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ

ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਮਨ ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਹਰਿਆਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਮਨ ਏਸ ਹਰਿਆਲੀ ਉਤੇ ਬਹਾਰ ਹੈ, ਜਿੰਦੀ ਉਮਰ ਜਿੰਨੀ ਲੰਮੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਓਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਤੇ ਮਹਿਕ ਵਧਦੀ ਜਾਏਗੀ।

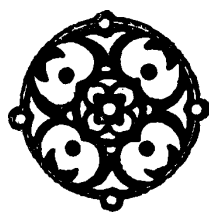
ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਹੀ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਸੁਘੜ ਸੁਚੱਜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਓਡੀ ਹੀ ਸੁਘੜ ਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਮੰਡੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਸਫਲ ਮਨੁਖ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਮੁਕ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਓਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਤੇ ਬਦਅਮਨੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਰੜਕਾਂ ਦੂਰ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਲਈ ਮਾੜਾ ਚਿਤਵ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਲਕ ਦਾ ਅਮਨ ਉਹਦੇ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਦੁਨੀਆ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਲੜਾਈ, ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਉਹਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਉਹਦੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਘਟਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਓਸ ਹਰ ਸ਼ਖਸ ਦੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਿੰਸਾ, ਨਫਰਤ, ਸ਼ੰਕੇ, ਹਥਿਆਰ, ਧਮਕੀਆਂ, ਤਸੱਦਦ, ਸਭ ਰਾਹੋਂ ਥਿੜਕਦੀ ਚਾਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹਨ। ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਚਲਦੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਲੋੜ ਉਹ ਸੁਘੜ ਸਮਾਜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਹਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਸੁਖਾਵਾਂ ਬਣਾ ਸਕੇ।

ਏਸ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲਈ ਤਰਸੇਵਾਂ ਏਸੇ ਲਈ ਵਧ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਿਚ ਇਕ ਪਥਰ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਧਰਦੇ, ਪਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਗਲਤ ਨੁਕਰਾਂ ਕੋਨੇ

ਪਏ ਫੋਲਦੇ ਹਨ । ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸੁਰਤੀਆਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਉਹਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਛਤ ਸਭ ਤ੍ਰੇੜੇ ਤ੍ਰੇੜ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਰੁਕਿਆ ਵਿਕਾਸ ਕਿਸੇ ਸਮਾਧੀ ਜਾਂ ਸੰਤ-ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਸੋਧਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਤਾਲੀਮ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁਖੀ ਉਨਤੀ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਸਾਡੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਸਾਡੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਡੂੰਘੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਸਾਡੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਅਮੁਕ ਮੌਕੇ ਨਾ ਮਿਲਣ, ਤਾਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਪੂਰਨ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਸਾਰੀ ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀਆਂ ਦਾ ਤਾਣਾ ਤਣਿਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਤੇ ਏਸ ਤਾਣੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਸਮਾਜ ਹੀ ਤਣ ਸਕਦਾ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਦੇ ਸਵਰਗ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਏਸ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਖਸੀ ਮੁਕਤੀ ਨਿਰਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ । ਇਕਲਿਆਂ ਨਾ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਅੱਗਾ ਸੁਆਰ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਨਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਲਭ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਅਮੁਕ ਤੇ ਬੇ-ਵੰਡ ਸਾਗਰ ਹੈ, ਸ਼ਖਸ. ਏਸ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਅਡਰੇ, ਪਰ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਇਕ-ਜਾਨ ਤੇ ਇਕ-ਜੋੜ ਹਨ ।

ਮਾਂ

ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੂਜੀ ਕਿਸੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜੀਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਨਮੂਨਾ “ਮਾਂ” ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਸੁਹਰਤ ਅਛੂਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਾਂ ਤੋਂ ਧ੍ਰਿਕਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਭੀ ਮਾਂ, ਜੀਕਰ ਉਹ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਉਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਓਕਰ ਹੀ ਓਹਦੀ ਹਰ ਨਾਮੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਓਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤਾ ਅਪਣਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਲਭਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਮਹਤਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਓਦੋਂ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਇਹ ਮਹਾਨ ਪਿਆਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਸਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਗੁਆ ਚੁਕਦੇ ਹਨ।

ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖਰੂਵਿਆਂ ਰਾਹਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਉਤੇ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਲਾਸਾਨੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਫੁਲ ਬੁੱਕਾਂ ਮੂੰਹੀਂ ਖਲਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ ਪਧਰਾਏ ਅਡੇ ਖੋੜੇ ਰਸਤਿਆਂ ਉਤੇ ਬੱਚੇ ਬੇ-ਸ਼ੌਫ ਲੰਘਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਗਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਪਤਾ ਕਿ ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਚਕੋੜਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਫੁਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੈ !

ਹਾਦਸਿਆਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਫਿਲਮ ਛਪਾ ਛਪ ਤੁਰਦੀ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ, ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮੱਧਮ ਮਿੱਠਾ ਸੰਗੀਤ ਬਣ ਕੇ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੇਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਾਲ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੁਖਾਲੀ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ? ਇਹਦਾ ਗਿਆਨ ਓਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਾਲ ਟੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਫਿਲਮ ਖੁਸ਼ਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਗਰਾਰੀਆਂ ਉਤੇ ਖੜ-ਖੜਾਂਦੀ ਤੁਰਦੀ ਹੈ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਡੇ ਆਦਮੀ, ਐਬਰਾਹਮ ਲਿੰਕਨ, ਟੈਗੋਰ, ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਅ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿੰਕਨ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ :

“ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਰਗੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਾਂ।”

ਸ਼ੁਰੂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਏਸ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਅਚੇਤ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰਬ ਨੂੰ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾ ਦੁਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ, ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਕਈ ਤ੍ਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਬਚਪਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਜ਼ਮਾਨਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤਾਣਾ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਤਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕਈ ਸਾਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਤੇ ਸੁਹਰਤਾਂ ਦਾ ਸਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਓਦੋਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਾਂ ਉਤੇ ਪਤਨੀ ਵਲੋਂ ਹੋਈਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਗੌਲਦੇ। ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਵਿਸਥਾਰ

ਨਾਲ ਗਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਢ ਸਕਦੇ । ਮਾਂ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਪੁਤ੍ਰ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮੁਕ ਜੁਕੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲੋਂ ਵਡਾ ਸਮਝ ਕੇ ਚੁਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਮੁੜਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਸਿਰਫ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਮਨੁਖ ਬਣਿਆ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ — ਹੁਣ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਏਡੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ । ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ । ਤੇ ਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕਿਦ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਕਿਦ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਟੱਲ ਹੈ ? ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਵਿਚ ਵਟ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਫ਼ਾਵਾਂ ਡੋਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਉਹ ਥਾਂ ਜਿਥੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਂਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਵਾਧੇ ਮੰਗਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਮਿਠਾ ਜਿਹਾ ਚਸ਼ਮਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਹਸਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਉਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਹਰ ਲਕੀਰ ਖੀਵੀ ਲਹਿਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਦਾਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਤਕਦੇ ਹੋ, ਓਦੋਂ ਇਹਦੇ ਪਾਣੀ ਤੁਹਾਡੇ ਖਾਰੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਲਾ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਰੁਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਮਿਠਾਸ ਭਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਜ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰੋਗੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਮਲੀ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵਾਂ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਪਿਆਰ, ਉਹਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ,

ਉਹਦੀਆਂ ਗਲਵੱਕੜੀਆਂ, ਉਹਦੀਆਂ ਹਮਦਰਦੀਆਂ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਏਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਵਡਿਤਣ ਦਾ ਪਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਓਦਨ ਲਗੇਗਾ, ਜਿਦਣ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਪਿਆਰਾਂ ਭਰੀ ਇਹ ਨੁੱਕਰ ਅਚਾਨਕ ਸੁੰਬੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਤੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਤੇ ਸੁਭ-ਇਛਾਵਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸੁਕ ਜਾਏਗਾ।

ਓਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆਉਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੜਦੇ ਸੋ ਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕ ਉਠਦੀ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਝਮ ਝਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਨਿਰਬਲ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗਲਵੱਕੜੀ ਉਠਦੀ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਕਢ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।

ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹਰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਾਹਾਂ ਪਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਜਦੋਂ ਤੁਰ ਜਾਏਗੀ, ਓਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਬੇ-ਵਟਾਂਦਰੇ, ਬੇ-ਸੰਕੋਚ ਤੇ ਬੇ-ਸ਼ਰਤ ਸੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਪਾ ਸਕੋਗੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹਦੇ ਦਿਲੋਂ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਵਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਉਣਾ ਭੀ ਇਕੋ ਵਾਰ ਤੇ ਮਾਂ-ਪਿਆਰ ਭੀ ਇਕੋ ਵਾਰ! ਏਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਜਦੋਂ ਸੁਕ ਗਿਆ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਲਹਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚੁੰਮੇਗੀ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ ਕਮਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਢੂੰਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਾਂ-ਪਿਆਰ ਇਕ ਦਾਤ ਹੈ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਹੈ — ਹੈ — ਜਦੋਂ ਖੋਹੀ ਗਈ — ਫੇਰ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ।

ਏਸ ਦਾਤ ਦਾ ਲਾਭ, ਥੋੜਾ ਜਾਂ ਬਹੁਤਾ, ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਉਠਾਂਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਇਹਦਾ ਸਵਰਗੀ ਸੁਆਦ ਉਹੀ ਬੱਚਾ ਮਾਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਮੰਗਦਾ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆਂ ਮਾਂ ਦੇ ਗਲ ਬਾਹਾਂ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਬਹਿੰਦਾ, ਉਹਦੀਆਂ ਪਿਆਰ-ਉਮਡੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਤਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਬੜੀ ਉਮੰਗ

ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ : “ਪੁੜ੍ਹ, ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਜਿਹੀ ਗਲ ਸੁਣਾ !” ਤਾਂ ਸੋਚੀਂ ਨਹੀਂ
 ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਸਿਆਸਤ ਮਾਂ ਨੇ ਸਮਝਣੀ ਨਹੀਂ, ਨਵੇਂ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਉਹਦੀ
 ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਮਰ ਬਿਤਾਈ
 ਹੈ — ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸੁਹਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
 ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਮੋਕਲੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਨੇ ਔਖੇ
 ਦਿਨ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਕਟੇ ਸਨ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਨ-ਵਿਧਵਾ ਨੇ
 ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੀ ਸੀ; ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ
 ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ ਚੇਤੇ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ
 ਸਾਰੇ ਗਹਿਣੇ ਵੇਚ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕਾਲਜ ਘਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ ਚੇਤੇ
 ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਦਣ ਉਹਨੇ ਇਕ ਬੜਾ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ, ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ
 ਦੇ ਮਾਰੇ ਮੌਤ ਪਿਆ ਮੰਗਦਾ ਸੀ — ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ
 ਆਪਣੀ ਵੇਦਨਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤੀ ਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਅਪਣਾ
 ਕੇ ਸਚ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਨਾ ਪਿਓ ਨੂੰ ਤੇ ਨਾ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਝੂਠ ਦਾ
 ਕਦੇ ਪਤਾ ਲਗਾ।

ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਮੰਗ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ
 ਪੁੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਅਖੀਰਲਾ ਸੁਆਸ ਲੈਣ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ
 ਬਚੇ ਦਾ ਦੁਖ ਨਾ ਸਹਿਣਾ ਪਵੇ। ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਣੀ ਭੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ
 ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਪੰਧ ਮੁਕਾ ਲੈਣ।
 ਏਸ ਲਈ ਮਾਵਾਂ ਦਾ ਓੜਕ ਵਿਛੜ ਜਾਣਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਨ-ਹੋਣੀ
 ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਅਸਹਿ ਸਦਮਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ। ਭਾਗਾਂ
 ਵਾਲੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਪੁੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਦੀਆਂ ਹਨ।
 ਪਰ ਪੁੜ੍ਹ ਜੇ ਅਮਿਟ ਹਸਰਤਾਂ ਦੇ ਕੌੜੇ ਹੰਝੂਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਲੋੜਦੇ
 ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਜ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦੀਆਂ
 ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਧੜਕੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਣ, ਉਹਦਾ
 ਚੁੰਮਣ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ। ਏਸ ਚੁੰਮਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰ

ਸੱਚਾ ਅਮਲ ਹੋਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ।

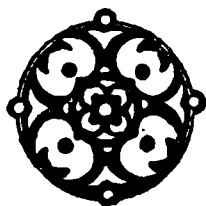
ਪੁਰਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇ-ਬਹਾ ਦੌਲਤ ਦੀ ਕਦਰ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਨੌਕਰ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਚੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਂਦੇ। ਪਰ ਨਿਰਾ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਾਇਆ। ਉਹਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੋ, ਉਹਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਕੀ ਸੁਣਾਵੇ? ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡੇ ਬਚੇ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਯਾਰ ਦੋਸਤ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭੁੱਲੋ ਨਾ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਲਈ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਓਪਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਨਵੇਂ ਰਿਵਾਜ, ਇਹਦੇ ਨਵੇਂ ਚਾਲੇ, ਇਹਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਆਏ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਲਈ ਬੇ-ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਬਚੇ ਬੁਢੀ ਦਾਦੀ ਦਾ ਆਦਰ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਨਾ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ੌਂਕ ਨਾਲ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਤੁਸੀਂ ਇਕੋ ਹੀ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ, ਜਿਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਮਿਲਣ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਉਹ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਨਾ ਸੁਣੀਆਂ, ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਨਾ ਝਲਿਆ, ਉਹਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਵਟ ਨਾ ਕਢੇ, ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਤਰਸੋਗੇ, ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰੋਗੇ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਓਗੇ, ਪਰ —

ਪਰ...ਮਾਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਫਲੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਓਸ ਪਿਆਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਰੀਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਮਾਂ ਦੇ ਫੁਲ ਚੁਣ ਲਿਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਰਖਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਤੁਸਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਤਾਜ਼ਾ ਫੁਲ ਚਾੜ੍ਹੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮਾਂ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦੇ। ਕੁਦਰਤ ਇਹਨਾਂ ਫੁਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਪਸ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਗੰਗਾ ਜੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਰ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਪਰਵਾਹ ਆਏ। ਓਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਪੇਗਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਅਜ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ — ਤੁਸੀਂ ਜੀਵੋਗੇ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸਾਬਤੀ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ।

ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਾਲ ਸੁਖਾਵੇਂ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਰਤਾ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਹਸਰਤਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਸਦਾ ਏਉਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਉਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਸਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੋਗੇ ਤਾਂ ਮੁੜ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸੁਖਾਂ-ਲੱਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਚਾ ਬਣਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ, ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੌਤ ਡਰਾਉਣੀ ਨਹੀਂ, ਸੁਹਾਉਣੀ ਲਗੇਗੀ।

ਕਲਾ ਤੇ ਉਹਦਾ ਕਰਤੱਵ

ਕਲਾ ਦੇ ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕੀਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਭਣਗੇ : ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ, ਹੁਲਾਸ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜਾਚ। ਪਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾ ਉਹ ਕੌਮਲ ਹੁਨਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ ਦੇ ਅਣਗੰਢੇ ਗੀਤਾਂ, ਅਣਪੂਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੇ ਅਣਮਾਣੇ ਹੁਸਨਾਂ ਨੂੰ ਕਸਬੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ, ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਵਧਾਂਦਾ, ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਦਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਦਿਲ-ਪਰਚਾਵਾ ਤੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇ-ਵਾਸਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਬੁਤ, ਤਸਵੀਰਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਆਦਿ ਖਰੀਦ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਾਸਤਾ ਹੀ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਨਾਲ ਹੈ — ਅਖੌਤੀ ਅਮੀਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵਾਂਝਿਆਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ

ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ, ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਥਰੂ-ਭਿੱਜੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ, ਸੰਦਲ-ਅਗਨੀ ਦੁਆਲੇ ਫਿਰਦੇ ਦੂਲੇ ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਬਾਤੀ

ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਕਲਾ ਹੈ ! ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਿਜਲੀ ਬੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਚੁੰਧਿਆਏ
ਸਾਇਬਾਨ ਹੇਠਾਂ, ਕਿਸੇ ਬੇਜੋੜ ਫਿਲਮੀ ਨਗਮਾਂ ਵਜਾਂਦੇ ਫੌਜੀ ਬੈਂਡ
ਦੇ ਸ਼ੋਰੀਲੇ ਤਾਲ ਨਾਲ, ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਪਾਈ ਆਉਂਦੇ ਸਿਵਿਲ-
ਵਿਆਹੇ ਜੋੜੇ ਦੀ ਬਾਤੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਬੇ-ਕਲਾ ਹੈ ! ਸਾਲੀਆਂ ਨੂੰ
ਕਰੀਚੜੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਰੀਬਾਂ ਭਰੇ ਛੰਦ ਸੁਣਾਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਵਿਆਹਾਂ
ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਹੈ ! ਤੇ ਸਬੰਧੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਖਲਾਹਣੇ, ਮੁਠ-ਖੋਲ੍ਹਾਣੇ ਤੇ
ਗਾਨਾ-ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਕਲਾ ਹੈ । ਬੰਨਿਆਂ ਉਤੇ ਸਿਠਣੀਆਂ
ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਵਾਛੜ ਹੇਠਾਂ ਸਨੇਹੀਆਂ ਹਥੋਂ ਭੋਜਨ ਪਾਣਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ
ਸੁਪਨਾ ਹੈ । ਤੇ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈ ਖਾਮੋਸ਼ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਬਹਿਰੇ
ਖਾਨਸਾਮਿਆਂ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸੇਵਾਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਅਕੇਵਾਂ ਹੈ ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਲ ਖਲੋਂਦੀ
ਨਹੀਂ, ਭੇਰਾ ਭੋਂ ਕੇ ਤਕਦੀ ਨਹੀਂ — ਪਰ ਕਲਾ ਇਹਦੀ ਤਾਰੀਖ ਸਮੇਂ
ਦੇ ਪਟ ਉਤੇ ਹੂ-ਬਹੂ ਚਿਤਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਲਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿਤਰ
ਹਨ । ਚਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਇਹਦੇ ਉਲੀਕੇ ਚਿਤ੍ਰ ਬੇਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਟੇ ਇਹਦੇ
ਗਾਨੀਆਂ, ਟਿਕੇ, ਇਹਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਮੁਠਾਂ, ਇਹਦੇ
ਸੁਹਾਗ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਭੇ ਇਹਦੇ ਸੁਆਦਾਂ ਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲਦੀਆਂ
ਫਿਲਮਾਂ ਹਨ । ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੋਂ ਸਾਡੀ ਏਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਜਵਾਨੀ
ਦੇ ਪਿਆਰਾਂ, ਬੁਢਾਪੇ ਦੀਆਂ ਹਸਰਤਾਂ, ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਤਾਂਘਾਂ ਦੇ ਹੂ-ਬਹੂ
ਨਕਸ਼ੇ ਸਾਡੇ ਅਜੈਬ-ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛਤਾਂ ਹੇਠ ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਭਵਿਖ ਦੀਆਂ
ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਕਲਾ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਆਪ
ਮੁਹਾਰੀ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਦੇ ਅਕਸ ਮਨੁਖ ਦੇ ਕਦਮ
ਕਦਮ ਤੇ ਉਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਕਲਾ ਨੂੰ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਸੁਗਲ ਸਮਝਣਾ ਕਲਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ
ਬੇ-ਪਛਾਣ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਰਲੀ ਹੀ ਕੋਈ
ਅਜਿਹੀ ਅਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਣ ਯੋਗ ਹੋਵੇ । ਕਲਾ ਦੇ

ਪਾਤਰ ਮੋਟਰ-ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕਚੇ ਘੜਿਆਂ ਤੇ ਤਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਵੀ ਉਕਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਕਦਰਦਾਨੀ ਉਤੇ ਪਲਦੀ ਹੈ । ਅਮੀਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸੌ ਚਾਲਾਂ ਖੇਡ ਕੇ ਇਹ ਕਲਾ-ਸੁਆਦ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ । ਸਸਤੇ ਰਾਗਾਂ, ਸਸਤੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਸਸਤੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਅਸਲੀ ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਖੜਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਦੇ, ਇਬਸਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰੈਮਬਰਾਂਟਾਂ ਨੂੰ ਭੁਖਿਆਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਮੀਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਹਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਲਖਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਨਾਲ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਆਪਾ-ਵਿਖਾਲੇ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮਿਆਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਕਲਾ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁਖੀ ਦਿਲ ਗੁੰਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬੇ-ਤੌਰ ਭੌਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਹੈਵਾਨ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਾ ਦਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਭੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਨੁਖੀ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਕਲਾ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਉਹ ਮਨੁਖੀ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਹੈਵਾਨ ਹਨ ।

ਕਲਾ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਯੁਗਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਹੈ । ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਯੁਗ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਫ਼ੌਜੀ ਜਿਤਾਂ ਤੋਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਤਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਧਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਜਾਂ ਨੀਵਾਣ ਦਾ ਨਾਪ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਕਲਾ ਉਹ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ਕਲਾਂ ਧਾਰਦੀ, ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਢਾਂਚੇ ਵਰਤਦੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਪ ਦੀ ਕੂੜ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪੈਰ-ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਖਲਾਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਢਾਂਚਿਆਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਬੀਤੀਆਂ ਦੇ ਹੁਲੀਏ ਪਛਾਣਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਕਲਾ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਕਰਤੱਵ ਹੈ : ਬੇ-ਸ਼ਕਲ ਜੀਵਨ

ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਨ ਭਾਉਂਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ। ਤਿੰਨ ਦਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਲਾ ਦੇ ਏਸ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

੧. ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਰੇ ਭਰੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਤਕੇ, ਕਈਆਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ — ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਅਨਭਵ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਚਿਤ੍ਰੀ ਜਿਦੇ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਚਾਰ ਬ੍ਰਿਛ ਤੇ ਇਕ ਮਿਟਿਆਲਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਝਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਤੋੜ ਲਿਆਏ। ਇਹ ਚਿਤ੍ਰ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਟੰਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਇਹਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਂ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦਾ ਕੋਈ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਸਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਇਕ ਦਰਿਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਲਾ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ, ਬੇ-ਨਕਸ਼ ਦੜੇ ਵਿਚੋਂ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਦਾਣੇ ਚੁਣ ਕੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਨ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਰਸਾਣਾ।

੨. ਵਡੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਅਸੀਂ ਮੂਰਤ-ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਡੌਲ, ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਅਮੀਰ ਪੁਸ਼ਾਕ ਨਾਲ ਫਬਿਆ ਚਿਹਰਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ — ਬਹੁਤੇ ਯਤੀਮਾਂ, ਵਿਛੜਿਆਂ, ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਲਟਕਿਆਂ, ਆਹਾਂ ਭਰਦਿਆਂ, ਭੁਲ੍ਹਦੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਤੇ ਅਣਵਰੇ ਅਥਰੂਆਂ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤਸਵੀਰ ਬੁਢੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ, ਜਿਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੰਦ ਨਹੀਂ।

ਕਲਾ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੁਸੀਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਕਹਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਵੀ ਹੈ। ਬੇ-ਦੰਦ ਬੁਢੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਮ ਕਿਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਹਦੇ ਗੁਆਚੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਪੁੰਝ ਕੇ

ਨਿਖਾਰਨਾ ਵੀ ਏਸੇ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ।

੩. ਨਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਬਾਦ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਮਾਰਗਨ ਤੇ ਫੋਰਡ, ਬਿਰਲੇ ਤੇ ਦਾਲਮੀਏ, ਟਾਟੇ ਤੇ ਬਾਟੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਧਨਾਡ ਵਪਾਰੀ ਹਨ। ਲਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਟਬਰਾਂ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਥੇਲੀ ਵਿਚ ਮੀਟੀ ਮੀਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਸਾਲਾਨਾ ਨਹੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਈਆਂ ਦੀ ਹਰ ਮਿੰਟ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਫੋਰ, ਆਈਜ਼ਨਹਾਰ ਮਾਂਟਗੁਮਰੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਰਨੈਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਜਿਤੀਆਂ ਤੇ ਮਾਰਕੇ ਮਾਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਕੋਡੀ ਛੇਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਗਈ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਉਹ ਹਲੂਣੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਟਾਲਸਟਾਏ, ਕਿਸੇ ਵਾਲਟ ਵਿਟਮੇਨ, ਕਿਸੇ ਗੋਰਕੀ, ਕਿਸੇ ਟੈਗੋਰ, ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ, ਕਿਸੇ ਪਾਲ ਰਾਜਸਨ, ਕਿਸੇ ਸੁਭ ਲਖਸ਼ਮੀ; ਕਿਸੇ ਉਦੇ ਸ਼ੰਕਰ, ਕਿਸੇ ਸਹਿਗਲ, ਕਿਸੇ ਓਂਕਾਰ ਨਾਥ ਲਈ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ, ਹਰ ਮੁਲਕ ਹਰ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਐਉਂ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਉਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ।

ਤੀਜੇ ਦਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਿਚ ਕਲਾ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਕਲਾ ਦਾ ਕਰਤਵ ਧੜਕਦੇ ਨਾਚਾਂ ਸੁੰਦਰ ਚਿਤ੍ਰਾਂ, ਸੁਰੀਲੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਸਡੌਲ ਬੁਤਾਂ ਨਾਲ, ਅੱਕੇ ਥਕੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁਲਾਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੁੜਾਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਕਦਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਕਲਾ-ਵਿਹੂਣੇ ਚਾਤਰ ਦੌਲਤ ਦੇ ਢੇਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਢੇਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੌਦੇ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸੇਠ ਉਮਰ ਦੇ ਤੀਹਵੇਂ ਚਾਲੀਵੇਂ ਪੰਜਾਹਵੇਂ, ਸਠਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਪਤਨੀ ਖਰੀਦ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਲਾਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਪਰ

ਅਣਜਿਤੀਆਂ ਇਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਡਹਿਲੀਆ ਵਾੜਾਂ ਵਲਗਣਾਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡਾ ਛਿਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਇਕ ਝਾਤੀ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇ-ਖਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਦਰਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਧਨੀ ਲੋਕ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀ ਦੌਲਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗੂਣਾ ਵਖਾਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੋਸਤੀਆਂ, ਮੁਹਬਤਾਂ, ਹਮਦਰਦੀਆਂ ਤੇ ਹੁਸਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਭੋਲਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਦਲਾ ਕੇ ਅਣਮੁਲੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਮੁਲ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿਮਾਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਲਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਵੀਆਂ ਸੂਬਸੂਰਤੀਆਂ ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਕੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਨਿਤ ਨਵੀਂ ਅਮੀਰੀ ਲਿਆ ਉਛਾਲਦੀ ਹੈ, — ਜਿਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਧਨੀਆਂ ਦੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਹਤਤਾ ਕੌਡੀਆਂ ਜਿੰਨੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ੁਲਾਮ ਲੋਕ ਧਨੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਈਨਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਜਫ਼ੀਆਂ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਿਲ ਦੇ ਭੇਤ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਕਲਾ ਦਾ ਮੁਖ ਕਰਤੱਵ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੂਲ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਇਕ — ਮਿਕ ਰਖਣਾ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਵ ਲਾ-ਮਹਿਦੂਦ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਸਨ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਕਲਾਵੇ ਭਰ ਭਰ ਲਿਆ ਕੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਬਣਾਨਾ ਹੈ — ਇਕ ਜਮਾਤ ਦੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਕੌਮ ਜਾਂ ਇਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ।

ਮੁਸ਼ੱਕਤ — ਮਨੁਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ — ਵਿਚ ਉਹ ਜਾਦੂਗਰੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀ ਫੁਲ, ਬੂਟਿਆਂ,

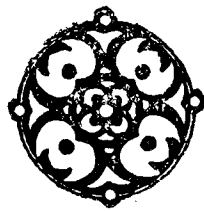
ਪਨੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਚੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਤੇ ਮਨੁਖੀ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਮਹਿਕਾਂਦੀ ਤੇ ਖੇਤ ਉਗਾਂਦੀ ਹੈ ; ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹੜਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਬਲ ਬਰੇਤੀਆਂ ਸੈਰਾਬ ਕਰਦੀ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਵਿਚੋਂ ਯੁਗਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਏਸ ਜਾਦੂ ਭਰੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਨਾਲ ਮਨੁਖਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਹੀ ਰਖਣਾ ਕਲਾ ਦਾ ਮੁਖ ਕਰਤੱਵ ਹੈ । ਧਨ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਨ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਭੱਦਾ ਢੰਗ ਕਿਆਸ ਕੀਤਾ ਹੈ :... ਤਿਜਾਰਤ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਮਾਇਆ ਧੰਨ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਬਣਾਨਾ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾਣਨ ਦਾ ਢੰਗ ਭੀ ਘਟ ਭੱਦਾ ਨਹੀਂ — ਸਿਰਫ ਆਪਣੀਆਂ ਵੇਖਣ, ਸੁਣਨ, ਸੁੰਘਣ, ਛੁਹਣ ਤੇ ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਸੁਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਖਣਾ । ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸੁਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ “ਕੰਮ ਕਰਨ, ਪਿਆਰਨ ਤੇ ਸੁਹਣੇਰੇ ਕਲ ਲਈ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰੀ ਰਖਣਾ” ਕਲਾ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ । ਧਨ ਇਕਠਾ ਕੀਤਿਆਂ ਮਨੁਖ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ — ਅਮੀਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਖ਼ੁਬਸੂਰਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਨ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਕਲਾ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਮਨੁਖ ਦੇ ਅਣਗੰਢੇ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਅਣ-ਪੂਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਦਾ ਦੂਜਾ ਤੇ ਮੁਖ ਭਾਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸ ਨਜ਼ਾਮ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਅਣ-ਗੰਢੇ ਤੇ ਸੁਪਨੇ ਅਣ-ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਰਨਗੇ ।

ਕਲਾ ਮਨੁਖ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ, ਬਾਹਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ — ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦਿਲ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ । ਏਸ ਲਈ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨੁਖ ਆਪਣੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਵਿਖ ਲਈ ਸੂਝਵਾਨ

ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਸਰ ਤੇ ਤਾਕਤ
ਨਾਲ ਭਰਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਤੇ ਫੇਰ ਇਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਹੁਸਨ ਤਾਂਘ ਦਾ
ਹੀ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਹੁਸਨ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਜਿਤਣ
ਤੇ ਅਪਣਾਨ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਧੜਕੇਗਾ, ਤੇ ਮਨੁਖ ਮੰਤਵ ਤੋਂ ਦੂਰ
ਖੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ ਮਰਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਪੈਦਾ
ਕਰੇਗਾ। ਫੇਰ ਇਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜੋਬਨ ਆਵੇਗਾ, ਤੇ ਜੋਬਨਾਈ ਕਲਾ
ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਨਿਰੇ ਦਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁਲਾਸਾਏਗੀ, ਡੋਲੇ ਭੀ
ਫੜਕਾਏਗੀ, ਤੇ ਮੁਸ਼ੱਤਕ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਯਕੀਨੀ
ਕਰਾਏਗੀ।

ਸਰਹਦ ਉਤੇ ਖਲੋਤੇ ਸਾਜਨ !

੧੯੪੭ ਦੇ ਮਿਲੇ, ਮੁੜ-ਮਿਲਣੀ ਲਈ ਅਖਾਂ ਮਲਦੇ, ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ
ਹੱਦ ਉਤੇ ਆਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ। ਪਰ ਖ਼ਤ ਤੁਹਾਡਾ ਚੋਟੀ ਤਕਦੀਰ
ਦੇ ਵਧੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਤੁਸੀਂ ਆਏ। ਦਿਨ ਢਲੇ ਤੀਕ ਸੜਕ ਦੀ ਸੋਧ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ
ਝੋਲੇ ਵਿੰਹਦੇ ਰਹੇ। — ਪਰ ਮੈਂ ਨਾ ਆਇਆ। ਭੋਂ ਭੋਂ ਤਕਦੇ, ਓੜਕ,
ਤੁਸੀਂ ਮੁੜ ਗਏ।

ਜੀਕਨ ਮੈਨੂੰ ਖਿੜਾਣ ਲਈ, ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਚਾਂਡਲੀ
ਤਕਦੀਰ ਨੇ ਖ਼ਤ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਰੇ ਹਥ ਲਿਆ ਫੜਾਇਆ।

ਜੀਕਨ ਅਥਰੂ ਭੁਲਾਣ ਲਈ, ਮੈਂ ਹੱਦ ਉਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਤੁਸਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੜਕ ਤੇ ਨੀਬ ਲਾਈ ਸੀ, ਓਕਰ ਮੈਂ
ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਦੂਰ ਤਕ ਫੋਲਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਸ
ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਉਸ ਰਾਹ ਉਤੇ ਅਖੀਆਂ ਵਿਛਾਣ ਲਈ ਜਿਦੋ
ਉਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸੋ, ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ। ਵਗਦੀ
ਨਹਿਰ, ਚਲਦੇ ਖੂਹ, ਤੇ ਤੁਰਦੀ ਸੜਕ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਵਿੰਗ ਨਾਲ ਮੇਰੀ
ਤੁਹਾਡੀ ਯਾਦ ਸਾਂਝੀ ਹੈ।

ਪਰ ਓ ਮੇਰੇ ਸਾਜਣ ਅਜ ਕੁਝ ਭੀ ਓਦੋਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਕੋ ਉਚੀ ਲੰਮੀ ਟਾਹਲੀ ਮੈਂ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ। ਏਸ ਟਾਹਲੀ ਦੀ

ਛਾਂਵੇਂ ਸਾਈਕਲੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਜ-ਪਰਨੇ ਜੋੜੇ ਨਾਲ ਅਸਾਂ ਗਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਈਕਲ ਆਪਣੀ ਮੋਟਰ ਪਿਛੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾਣ ਲਈ ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਏਡੇ ਖੀਵੇ ਸਨ। ਕੇਡੇ ਸੁਹਣੇ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਗੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਨਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲ ਉਤੇ ਸਾਡੇ ਖਲੋਤਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਉਹ ਲੰਘੇ। ਜਵਾਨ ਦੇ ਤਰਬੂਜ਼ੀ ਸਾਡੇ ਦਾ ਲੜ ਉਡ ਉਡ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਬੈਠੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦੇ ਧੁਪ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਖਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਸੀ, ਜੀਕਰ ਸਾਥੋਂ ਜ਼ਰਾ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਡਦੇ ਲੜ ਦੀ ਕੰਨੀ ਓਸ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕੱਠੇ ਏਸ ਟਾਹਲੀ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਨੂੰ ‘ਪਿਆਰ-ਕਲੋਲ ਟਾਹਲੀ’ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਅਜ ਏਸ ਹੱਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਉਣੋਂ ਭੀ ਸ਼ਰਮਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਟਾਹਲੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦੂਰਬੀਨ ਨਾਲ ਗੁਆਂਢ-ਦੇਸ ਦੇ ਭੇਤ ਢੂੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤੇ ਓਸ ਵੇਲੇ ਉਂਗਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ: “ਓਹ ਤੋਤਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਿੱਕਰ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ।”

ਓਸੇ ਘੜੀ ਉਹ ਤੋਤਾ ਉਡ ਕੇ ਏਸ ਟਾਹਲੀ ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। “ਇਹ ਟਾਹਲੀ ਸਾਡੀ ਹੈ,” — ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਖਿਆ।

“ਕਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਾਡੇ ਸਨ,” ਮੈਂ ਅਨਜਾਣ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

ਏਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਪੜਤਾਲ-ਚੌਂਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਿਪਾਹੀ ਦੋਵੇਂ ਜੁੜ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ। ਸਾਡਾ ਸਿਪਾਹੀ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬੇਹਰਕਤ ਖੜੋਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸੁਭ-ਇਛਾ ਉਤੇ

ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤਾ ਉਹ
 ਮੇਰੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ :
 ਉਹ ਬੋਲ ਪਵੇ — ਪਰ ਸਦਾ ਸਾਡਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ।
 ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਓਸ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਪਾਹੀ
 ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਸਿਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਭਾਇਆ ਨਹੀਂ
 — ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਓਸ ਕੀ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਅਮਨ ਮੇਰੀ ਆਰਜ਼ੂ ਹੈ, ਸਿਪਾਹੀ ਗੀਰੀ
 ਮੇਰੀ ਰੀਝ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਪਲ ਦਾ ਪਲ ਓਦੋਂ ਮੇਰਾ ਜੀਅ
 ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਏਸ ਸਾਂਝੀ ਚੌਕੀ
 ਉਤੇ ਸਾਡਾ ਪਹਿਰਾ ਹੁੰਦਾ। ਡਿਊਟੀ ਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਇਕ
 ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਕ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਲੂਟ ਕਰਦੇ। ਰਾਤ ਦੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ
 ਵਿਚ ਕਦਮ ਤੇ ਮੋਢੇ ਮੇਲ ਕੇ ਨਿਘ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ
 ਇਕ-ਜਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਜਦੋਂ ਪਹਿਰਾ ਬਦਲਦਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ
 ਤੁਹਾਡੀ ਰੂਹ ਲੈ ਆਉਂਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ।
 ਕਿਸੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਭਿਣਕ ਤਕ ਨਾ ਪੈਂਦੀ, ਨਾ ਸਾਡੀ ਮੁਲਕੀ
 ਵਫ਼ਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤੇੜ ਆਈ ਦਿਸਦੀ।

ਰੂਹ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ
 ਪਾਸਿਓਂ ਇਕ ਜਮਾਂਦਾਰ ਝਾੜੂ ਦੇਂਦਾ ਤੇੜ ਸੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਤਕ ਆ
 ਗਿਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਧੂੜ ਉਹਦੇ ਝਾੜੂ ਅਗੇ ਮਚਦੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸੇ
 ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਮਾਂਦਾਰ ਨੇ ਜੀਕਰ ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ
 ਧੂੜ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਉਹ ਸਚਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾ
 ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਲੋਤਿਆਂ ਨੇ ਮੂੰਹਾਂ ਉਤੇ ਰੁਮਾਲ ਲੈ ਲਏ,
 ਪਰ ਮੈਂ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਧੂੜ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਿਲਣੀ
 ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ, ਆਪਣੇ

ਸਾਹਾਂ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਕਪੜਿਆਂ ਉਤੇ ਪੈਣ ਦਿਤਾ ਤੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਕਈ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕਪੜੇ ਝਾੜੇ ਨਾ।

ਧਰਤੀ ਦੀ ਇਕ ਫਾਂਟ ਜਿਹੀ ਵਲ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ : “ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੀ ਫਾਂਟ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ — ਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਨਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਖੁਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਏਥੇ ਯਾਰ ਦੋਸਤ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਵਟਾਂਦੇ ਨੇ।”

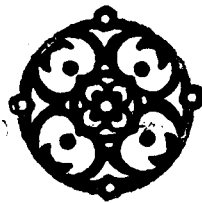
ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਓਸ ਫਾਂਟ ਵਲ ਤਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਐਉਂ ਜਾਪੀ ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਪਿਉ ਨੇ ਲੜਾਕੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਿਲਖ ਵੰਡ ਕੇ ਇਕ ਟੋਟਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰਖ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਹਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਵੰਡੀ ਨਿਖੜੀ ਰੂਹ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਸਾਬਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਰੇਗੀ !

ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਆਓ। ਪਰ ਵੇਖੋ ਸ਼ੋਖੀ ਓਸੇ ਤਕਦੀਰ ਦੀ ! ਤੁਹਾਡਾ ਜਵਾਬ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਦਾਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ... ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਚੌਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਟੁਟ ਗਈਆਂ, ਦੋਵਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਧਰਤ-ਫਾਂਟ ਉਤੇ ਹੁਣ ਕੋਈ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਸਕਦਾ।

ਪਰ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਸੰਤਰੀਆਂ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਤਕ ਆ ਜਾਓ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿਚੀਆਂ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੁਸੀਂ ਆ ਖਲੋਣਾ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਖਲੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਜੇ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਹੱਦ ਉਲੰਘੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਾਂਗੇ। ਜੇ ਸੈਨਤ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਕ ਪਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੈਨਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ — ਬੇਹਰਕਤ, ਬੇ-ਆਵਾਜ਼ ਅਸੀਂ ਤਕਣੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਏਨੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅਰਮਾਨ ਆਰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਰੂਹਾਂ ਨਾ ਸਹੀ, ਅਰਮਾਨ ਹੀ ਵਟਾ ਲਿਆਵਾਂਗੇ।

ਸੰਤਰੀਆਂ ਕੋਲ ਖਲੋਤਿਆਂ ਫਾਸਲਾ, ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ; ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ
ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਅਖਾਂ ਦੇ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਫਰਕਨ, ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਪਠਿਆਂ ਦੀ ਧੜਕਣ, ਪਲਕਾਂ ਦੀ ਝਮਕਣ, ਸਭ
ਕੁਝ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਐਨੇ ਵਸੀਲੇ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ — ਤਾਂ
ਅਸੀਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਾਂਗੇ, ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਾਂਗੇ !

ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਓ, ਮੇਰੇ ਸਾਜਨ ! ਮੇਰੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ
ਸਾਂਝੀ ਸਰਹਦ ਉਤੇ ਆਓ, ਜਿਥੇ ਦੋ ਦੇਸ ਨਿਖੜਦੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ
ਅਰਮਾਨ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਭਾਈ ਭਾਈ

ਹਿੰਦੂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਸੀ — ਓਸ ਕੋਮਲ-ਚਿਤ ਤੇ ਬੀਰ-ਬਾਜ਼ੂ ਪਰਮ-ਮਨੁਖ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁਖ ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਪੂਰ੍ਣ ਆਖਿਆ, ਤੇ ਜਬਰ ਦੇ “ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਅਗ ਵਿਛਾ” ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਲਲਕਾਰ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਗੂੰਜਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਵਾਂਗ ਇਕ ਸੱਜਿਆ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਐਤਕੀ ਹਿੰਦੂ ਏਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਐਤਕੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਹਰ ਤੀਜਾ ਆਦਮੀ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਤੇ, ਕਿਸੇ ਘਟਾ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁਖੀ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਸੁਟਣ ਵਾਲੇ ਏਸ ਚੋਜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜਨਮ ਉਤਸਵ ਦੀ ਝਾਤੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ — ਜਦੋਂ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਦੁਕਾਨ ਉਹਦੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੱਜੀ ਹੁੰਦੀ, ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣੇ ਹਿੰਦੂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਬਦਾਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜਲੂਸ ਉਤੇ ਅਤਰ ਦੀ ਬਰਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਦੇ ਡਰੋਂ ਕਈ ਝਗੜੇ ਤੋਂ ਝਕਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ

ਢੋਈ ਬੈਠੇ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣੋਂ ਵਰਜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਉਹ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਚਮਕ ਪਏ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸਾਂ। ਕੀਕਰ 'ਭਰਤ-ਮਿਲਾਂਵੇ' ਦੀ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਕੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਮੈਂ ਸੌਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੁਸਹਿਰਾ, ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਈਦ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੀ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੀਕਰ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਕੇ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਓਡੇ ਹੀ ਚਾਅਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਮੇਲੇ ਵੇਖਣ ਅਸੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ, ਜੇਡੇ ਨਾਲ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਉਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ — ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਸਰਦਾਰੀ ਲਾਲ। ਹਥ ਕਰੰਗੜੀ ਪਾਈ ਹਰ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਫਿਰਦੇ, ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਸਾਂ — ਦੋ ਨਿੱਕੇ ਜਹੇ ਮੁੰਡੇ। ਅਥਰੂ-ਬੰਬ ਕਾਹਨੂੰ, ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਛਾਂਟਾ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੂ, ਸਿਖ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਉਤੇ ਇਕੋ ਜਿੰਨੀ ਰੌਣਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੇਲਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਕੌੜੇ ਅਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਾਲ-ਬੇਲੀ ਚਾਚੇ ਘੁੱਲੇ ਕੋਲੋਂ ਖਾਂਦੇ ਸਾਂ, ਗਨੇਰੀਆਂ ਅਸੀਂ ਭਰਾ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਚੁਪਦੇ, ਤੇ ਹੂਟੇ ਅਸੀਂ ਤਾਏ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਪੰਘੂੜਿਆਂ ਉਤੇ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ।

ਤਾਇਆ ਰਮਜ਼ਾਨ ਸਾਡੇ ਓਸ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮਾਲਕੀ ਸੀ। ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੇ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਮੇਲੇ ਲਈ ਕੁਝ ਹੁਦਾਰ ਲੈਣ ਆਉਂਦਾ, ਤੇ ਮੇਲੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੋੜਨ ਵੇਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਡੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਚਾਚਾ ਘੁੱਲਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕਦੇ ਪਹਿਲੀ ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣ ਗਏ, ਤੇ ਚਾਚਾ ਘੁੱਲਾ ਸਕੂਲੇ ਜੀਅ ਨਾ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਨਾਲ ਹਟੀ ਬਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੁਟੀਓਂ ਆਏ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ। ਚਾਚਾ ਘੁੱਲਾ ਵੀ ਦਿਨ ਦਿਹਾਰ

ਸਾਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਪਕੌੜੇ ਘਲਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਉਹਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਅਜ ਤਕ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਉਹਦੇ ਦਿਤੇ ਦੇ ਵਾਧੂ ਪਕੌੜੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਿਚ ਹੋਰ ਪਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਈ ਮੁੰਡੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਧੌਲੇ ਧੌਲੇ ਦੇ ਪਕੌੜੇ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਗਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮੈਂ ਪੁਛ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ : “ਚਾਚਾ — ਇਹ ਦੋ ਪਕੌੜੇ ਕਹੋ ?”

ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੀ ਗਲ ਉਤੇ ਚੁੰਢੀ ਵਫ਼ ਕੇ ਆਂਹਦਾ ਸੀ, “ਇਹ ਮੇਰੇ ਪਸ਼ੌਰ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ।”

ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਸੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ।

ਘੁੱਲਾ ਤੇ ਪਸ਼ੌਰ ਭਾਈ ਭਾਈ ਸਨ, ਪਰ ਅਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਭਾਈ ਭਾਈ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।.....

ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਚਾਚਾ ਘੁੱਲਾ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਕੌੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਨ; ਕਈਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੌਦਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪ੍ਰੇਰ ਭੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਭੁਖ ਲਗੀ ਤੇ ਨਾ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਕਦੇ ਸੁਆਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਭੁਖ ਚਾਚੇ ਘੁੱਲੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿੰਹਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਲਗ ਪੈਂਦੀ, ਤੇ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੁਆਦ ਉਹਦਾ ਹਸੂੰ ਹਸੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਤਾ ਪਕੌੜਾ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਣਿਆਂ ਹੈ ਕਿ ਸੁਆਦ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨਥੂ ਦੇ ਛੋਲਿਆਂ ਵਰਗਾ ਸੁਆਦ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ । ਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਤਾਂ ਦਾ ਭਾਗ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੁਖਾ ਹੀ ਉਠ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਓਸ ਸੰਬੰਧ ਦਾ

ਸੁਭਾਗ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਚਾਚੇ ਨਥੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਦਾ ਰੂੜਾ ਝਿਉਰ ਸਾਡਾ ਚਾਚਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਚੂਹੜੀ ਸਾਡੀ ਭੂਆ ਭੋਲਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਦੋਵਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਡਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਤੇ ਇਜ਼ਤਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਝਾਤੀ ਅਜ ਤਕ ਮੇਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਗਲੀ ਵਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਬਾਰੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਕੋਈ ਪੋਥੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਐਣਕ ਦੀ ਡਬੀ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸਾਹਮਣੇ ਗਲੀ ਵਿਚ ਭੂਆ ਭੋਲਾਂ ਨੇ ਗਲੀ ਹੁੰਝ ਕੇ ਟੋਕਰਾ ਭਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ ਚਾਚਾ ਜਾਨਾਂ ਆਵੇ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਟੋਕਰਾ ਚੁਕਾ ਦੇਵੇ। ਗਲੀ ਦੇ ਕਈ ਲੋਕ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਲੰਘਦੇ ਰਹੇ।

ਬੜੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਐਣਕ ਦੇ ਉਤੋਂ ਤੱਕਿਆ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਭੋਲੀਏ—ਜਾਨੇ ਬੜਾ ਚਿਰ ਲਾਇਐ!”

“ਹਾਂ ਚਾਚਾ ਜੀ, ਕਿਤੇ ਅਟਕ ਹੀ ਗਿਆ ਜਾਪਦੈ।”

ਦੂਜੀ ਘੜੀ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਬਾਪੂ ਜੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਭੂਆ ਭੋਲਾਂ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ, ਤੇ ਭੋਲਾਂ ਪਰਾਂ ਹਟ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਨਾ ਚਾਚਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਚੁਕਾਓ—ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।”

“ਨਹੀਂ ਭੋਲੀਏ, ਮੈਂ ਹਥ ਧੋ ਲਵਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਏਨਾ ਚਿਰ ਏਥੇ ਬਝੀ ਰਹੇਂ—ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਜ਼ਨਾਨੀ!”

ਭੂਆ ਭੋਲਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਭੂਆ ਭੋਲਾਂ ਟੋਕਰਾ ਚੁਕੀ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ, ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਸਾਬਣ ਨਾਲ ਹਥ ਧੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਪੂ ਜੀ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਚਾਚਾ ਰੂੜਾ ਤੇ ਭੂਆ ਭੋਲਾਂ

ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਠੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਭੀ ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀਆ । ਇਹ ਮਿਠਾਸ ਹਮੇਸ਼ਾਇਆਂ ਦੇ ਭਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਏਸ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਘਾਟਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੌਖਲਾ ਹੈ । ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇੜੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੇ ਟਿਮਕੜੇ ਦਿਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ — ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿਖ ਭਰਾ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ ? ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਹਾਕਮ ਕੋਲੋਂ ਸਿਖ ਨੂੰ, ਤੇ ਸਿਖ ਹਾਕਮ ਕੋਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਹਿੰਦੂ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ, ਤੇ ਸਿਖ ਸਿਖ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸੌਦਾ ਲਿਆ ਕਰਨਗੇ ?

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ । ਇਹਦੀ ਹਰ ਬਾਤੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ । ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਝ ਸਵੇਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਸਵਰਗ-ਕਲਪਨਾ ਸੀ । ਅਜ ਓਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਆਵਾ ਜਾਈ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਨਿਰਾ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੀ ਬਚਪਨ ਦੀ ਸਵਰਗ-ਕਲਪਨਾ ਨਾਲੋਂ ਕੋਡਾ ਓਪਰਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ।

ਕੀ ਫੇਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦਾ ਤ੍ਰਿਗੜਾ ਲੋਕ-ਜ਼ਬਾਨ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ? ਕੀ ਫੇਰ ਇਹ ਗੋਣ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਏਗਾ :—

“ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵੱਤ ਯਾਰੋ,

ਜਿਨ੍ਹੇ ਰਖ ਲਈ ਮੁਲਕ ਦੀ ਪੱਤ ਯਾਰੋ।”

ਕਈਆਂ ਦੀ ਜਾਚੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਤ ਇਕੋ ਹੀ ਆਦਮੀ ਸੀ ।
ਕੀ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਲਹੂ-ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗਮ

ਫੇਰ ਵਾਹ ਵਿਛੁੰਨਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ।

ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਵਿਚ ਚਾਚਾ ਘੁੱਲਾ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੋਰਾ ਸਿੰਘ ਯਾਰ ਦੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੇ ਪਕੌੜੇ ਵਧ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਹਦੀ ਗਲੁ ਉਤੇ ਚੁੰਢੀ ਵਢ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਏ ।

ਮੈਂ ਸਿਖ ਹਾਂ । ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਨ । ਗੁਰਸਿਖੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦਿਲ ਮਿਲਿਆ ਜਿਥੀ ਪਿਆਰ-ਭੁਖ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਮੇਰਾ ਇਸ਼ਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬੋਧੀਆਂ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਮੇਰੇ ਪੂਜ ਹਨ — ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਮਾਮਾ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਮ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਦੋ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ-ਰਖਿਆ ਲਈ ਸਿਰ ਵਾਰੇ ਸਨ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ । ਇਕੋ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੋਟ ਹੋਵੇਗਾ । ਬੋਲੀ ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਲਈ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਵਧਾਂਦੀ ਹੈ । ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇ-ਵਾਸਤਾ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਭੁਖ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੋਂ ਬੇ-ਵਾਸਤਾ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ । ਬੋਲੀ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਤੇ ਏਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਪੂਜ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਐਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤਕ ਮੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾਂਦੀ ਹੈ ।

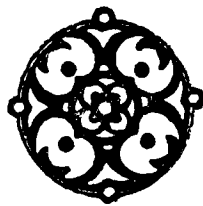
ਭਰਾ ਭਰਾ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਖਲਾਰਨਾ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਖਲਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਡਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ । ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਜ਼ਹਿਰ ਬੀਮਾਰ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਹਦ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ

ਨਫਰਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਝਲਿਆਂ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ — ਤੇ ਝੱਲ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਅਫਸੋਸ ਨਾਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਸੁਹਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਮਿਠੀ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਝੱਲ ਹਰ ਯਾਦ, ਹਰ ਮਿਠਾਸ, ਹਰ ਆਸ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭਵਿੱਖ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਣਹਾਰੀ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿੰ ਦੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਸਤਕਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮੁਹਰਲੀ ਸਫ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏਗੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ — ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਭਰਾ ਭਰਾ ਨਾ ਰਹਿਣ — ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਅਨਿਖੜਵੀਂ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਤਦਬੀਰਾਂ ਨਿਸਫਲ ਹਨ। ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲੋਂ ਮਾਸ ਨਿੱਖੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਸਿਖ ਹਿੰਦੂ ਵਖ ਵਖ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੇ ਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਾ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

“ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਭਾਈ ਭਾਈ” ਹੀ ਸਾਡੀਆਂ ਅਹੁਰਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ।

ਬੋਲੀ

ਮੂੰਹ ਮਨੁਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਤੋਂ ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੁਹਣ ਕੋਝ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਮਨੁਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਹੈ — ਇਹਦੇ ਤੋਂ ਉਹਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਵਧੀਆ ਘਟੀਆ ਹੋਣਾ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਣਬੋਲਿਆ ਮਨੁਖ ਐਉਂ ਹੈ ਜਿਉਂ ਕੋਈ ਬੂਹੇ-ਬੰਦ ਮਕਾਨ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੇ ਬਣੜ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਬੋਲਿਆਂ ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਪੁਆ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਕਈ ਮਕਾਨਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਬਣੜ ਨਾਲੋਂ ਕੋਡਾ ਹੀ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਕੋਡਾ ਹੀ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸੁਹਜ-ਭੁਖੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਸੁਹਣੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਖਿਆ ਸੀ : “ਓ ਸੁਹਣਿਆਂ — ਬੋਲ ਖਾਂ — ਮੈਂ ਵੇਖਾਂ - ਅੰਦਰੋਂ ਤੂੰ ਏਦੂੰ ਭੀ ਸੁਹਣਾ ਹੋਵੇਂਗਾ !”

ਅੰਨ੍ਹੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁੰਗਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜਗਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਮਨੁਖੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਮੇਚਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਬੋਲੀ ਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕੀ ਕੁਝ ਆਪਣਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ ਫੁਲਾਂ ਫੁਲਾਂ ਲਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਮਹਿਕਦੀ ਆਈ ਪੌਣ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸ੍ਰੋਤ ਉਹਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦੇ

ਹਨ, ਭਰੋਸਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਿੰਦਾਂ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ ਰੜੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੁਖੀ ਤਪਦੀ ਆਈ ਪੌਣ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਤੱਦੇ ਅਸਲੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਠੀਕ ਮੇਰਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਲਫਜ਼ ਚੁਣਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਕਿਸੇ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ, ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਤਜਰਬਾ ਕਿਸੇ ਅਕਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਅਕਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸੋਨਾ ਹੈ, ਜਿੰਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਸਡੌਲ ਨਕਸ਼ ਵੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੇ।

ਬੋਲੀ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਬਚਪਨ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਜੁੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮਨ ਉਤੇ ਚਿਤ੍ਰੇ ਲਫਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਭੁਲਦੇ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਮੁਹਰਾਂ ਵਰਗਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਇਕ ਮੁਹਰ ਅਸੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨਿਕੇ ਸਿਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਟਾਂਦੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਛਣਕਨ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਜਿਥੇ ਸਾਡਾ ਬਚਪਨ ਬੀਤੇ ਉਹ ਥਾਂ ਮੁਹਰਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਏਸ ਖਾਣ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਡੀ ਖਾਣ ਵਿਚ ਮੁਹਰਾਂ ਕਸੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਹੁਤੀ ਪੁਟਾਈ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ।

ਏਸ ਲਈ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਵਡਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਡੇ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ — ਜੀਕਰ ਪਲਦੇ ਤੇ ਜਿਥੇ ਪਲਦੇ, ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਲੀ ਜਾਂ ਰੁਲੀ ਜਾਣ ਦੇਂਦੇ ਹਨ — ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭੀ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਕੰਗਾਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਭਰਪੂਰ ਖਾਣ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸਿਆਣੀ ਪੁਟਾਈ ਹੀ ਦੌਲਤ ਪੁਟ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਸੋਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋਨੇ

ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਲਭ ਲਭ, ਪੁੰਝ ਪੁੰਝ ਆਪਣੀਆਂ ਪਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਭਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਪੁਟਾਈ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਲੱਭਾਂ ਦਾ ਨਾਪ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਬਹੁਤੀ ਸਾਡੀ ਪੁਟਾਈ ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਬਹੁਤੀ ਸਾਡੀ ਲੱਭ, ਓਨੀ ਬਹੁਤੀ ਅਮੀਰ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਏਗੀ।

ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਬੜੇ ਬੇ-ਭਾਗ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਖਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਵਖਰੀ ਬੋਲੀ ਅਪਣਾਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਬਚਪਨ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਅਖੀਰਲੇ ਨਿਕੇ ਤੋਂ ਨਿਕੇ ਸਿੱਕੇ ਤਕ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਛਾਪ ਸਾਡੇ ਨਿਕੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੀਰੇ ਝੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਤਜਰਬਾ ਸਾਡੀ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਦੌਲਤ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਂਭੀ ਗਈ ਹੈ, ਓਸੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੂਈ ਇਹਦੇ ਉਤੇ ਫੇਰਿਆਂ ਇਹ ਗਰਾਮੋਫੋਨ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਵਾਂਗ ਵੱਜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ। ਤਜਰਬਾ ਏਸ ਦੌਲਤ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਇਹਦੇ ਸਿੱਕੇ ਤੇ ਨੋਟ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਢਲਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਕਾਰੇ ਹਨ, ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਿਨ ਇਹ ਦੌਲਤ ਅਣਵਰਤੀ ਪਈ ਰਹੇਗੀ।

ਏਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਚਾਹਿਆ ਜਾਏ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਡਾ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਲਗਨ ਵਧਾਣ ਤੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਵੇਖਣਾ, ਖੇਡਣਾ, ਮਿਲਣਾ, ਪਿਆਰਨਾ, ਕੁਝ ਜੋੜਨਾ, ਕੁਝ ਤੋੜਨਾ ਆਦਿ ਅਸਲੀ ਤਜਰਬੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਂਦੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲਿਸ਼ਕਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਬਾਨੀ ਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਬਚਪਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਮੁਹਰਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਭੰਨਾ ਭੰਨਾ ਕੇ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਆਪਣਾ ਔਖਾ ਜਾਂ ਮੌਖਾ ਝਟ ਲੰਘਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਲਫਜ਼ ਸੋਨੇ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਤਿਣਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਬਨਾਵਟ ਗਹਿਣੇ ਦੀ ਘੜਾਈ ਵਾਂਗ ਇਹਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਅਗੇ ਜਾਂ ਪਿਛੇ ਪਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੋਝੇ ਘੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਭਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚੁਕਦਾ। ਕੋਈ ਸਰਾਫ ਮਹਿੰਗਾ ਸਸਤਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਹਥ ਪਾ ਲਏ, ਪਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਸਿੱਕੇ ਵਾਂਗ ਉਹ ਫੌਰੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

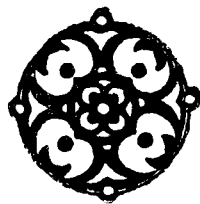
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਪੁਆ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਲ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਸੂਹਣੇ, ਛਿੱਥੇ, ਚੁਭਦੇ, ਕੋੜੇ, ਬੇ-ਤਾਲੇ, ਬੇ-ਰਸ ਲਫਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਬੇ-ਖਿਚ ਤੇ ਬੇ-ਕੀਮਤ ਬਣਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਬੋਲੀ ਨਾ ਸਿਰਫ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ, ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੁਸਨਾਂ ਤੇ ਸੁਆਦਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਨਹੋਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਲਕੀਰਾਂ ਘੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਚਿੱਤ੍ਰ ਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਜਿਗਰੇ ਪਿਆਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸਦ, ਸਾਡੀਆਂ ਪੁੱਗੀਆਂ ਅਣ-ਪੁਗੀਆਂ ਰੀੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਲਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਬਦਲਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਕੇ ਭੀ ਅਸੀਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਧੁਪਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਵਿਚਲੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਲੜੀ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਵਫ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਦੋਸਤੀਆਂ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ।

ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਨਾ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਮਸਖਰੀ ਮਖੌਲ ਸਹਾਰੇ। ਇਹ ਬੜੀ ਮਹਿੰਗੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ। ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲੋਂ, ਉਸਤਾਦਾਂ ਕੋਲੋਂ, ਘਰ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ,

ਹੋਕਾ ਦੇਂਦੇ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲੇ ਕੋਲੋਂ, ਲਕੜਾਂ ਪਾੜਨ ਆਏ ਮਜ਼ੂਰ ਕੋਲੋਂ,
 ਘੁਗੂ ਘੋੜੇ ਵੇਚਣ ਆਈ ਪਖੀਵਾਰਨ ਕੋਲੋਂ, ਗਵਾਲੇ ਚਰਵਾਹੇ ਕੋਲੋਂ,
 ਹਰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕੋਲੋਂ ਉਹਦੇ ਲਫਜ਼ ਸਿਖੇ, ਤੇ ਸੰਭਾਲੇ ।
 ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭੁਖ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਐਉਂ ਟੱਪੇ ਕੋਈ ਦਿਲ-ਰੰਗਿਆ ਲਫਜ਼
 ਸੁਣ ਕੇ, ਜਿਉਂ ਤਿਤਲੀ ਟਪਦੀ ਹੈ ਰਾਂਗਲੇ ਫੁਲ ਵੇਖ ਕੇ ।

ਲਫਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ
 ਸਿੱਕੇ ਉਤੇ ਲਗੀ ਮੁਹਰ ਆਪ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਦੌਲਤ ਦੀ
 ਮੋਤਬਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ । ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਦਿਲ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦੀਆਂ
 ਮੁਹਰਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੋਸਤੀਆਂ, ਪਿਆਰਾਂ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ
 ਗੀਤਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਹੰਝੂਆਂ, ਹਾਸਿਆਂ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਛੁਹਾਂ ਦੀ
 ਦੌਲਤ ਅਮੁਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁਖੀ ਕੁਖ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ
 ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਂਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਛਣ ਛਣ ਤੋਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋਣੋਂ ਰੁਕ ਸਕੇ !

ਤੂੰ ਲੋਚੇਂ ਕਿਹੜੀ ਡਾਚੀ ਨੂੰ ?

ਮੇਰੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਉਂਦਾ
ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛ ਘਲਿਆ ਹੈ :

“ਤੁਹਾਡਾ ਇਸ਼ਕ ਕਿਹੜੀ ਡਾਚੀ ਨੂੰ ਲੋੜਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ?”

ਏਸ ਪੁਛ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੂਰ ਸਾਰਿਓਂ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ,
ਕਿਸੇ ਡਾਚੀ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਟੁਨ ਟੁਨਾਹਟ ਹੈ,
ਉਮਰ ਦੀ ਅਧੀ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਛਣਕ ਉਠੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਕ ਡਾਚੀ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰ-ਚਿਤਰਾਂ ਪਿਛੇ ਫਾਵਾ
ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਫਿਰਿਆ ਹਾਂ ; ਅਨੇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਟਲੀਆਂ ਮੈਂ ਚੁੰਮੀਆਂ, ਤੇ
ਲੰਮੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੋਣਾਂ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ, ਤੇ
ਨਿਰਮਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਵਿਚ ਤਕਿਆ ਹੈ— — —

ਪਰ ਲੋੜਦਾ ਮੈਂ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ ਓਸ ਅਨੋਖੇ ਡਾਚੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ
ਜਿਹੜਾ, ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤਾਰੇ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਂਗ, ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ
ਲੰਘਿਆ, ਤੇ ਝੰਮੜੀਆਂਦਾ ਜਿਦਾ ਮੂੰਹ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਘੁਸ-ਮੁਸਾ
ਜਗਮਗਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਸੱਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਔਖੇ ਸਨ, ਲਾ ਉਮਰ ਨੇ ਹੀ ਉਹਦੀ ਵਫਾ
ਕੀਤੀ । ਬਿਰਹੇ ਦੇ ਤਪਦੇ ਥਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਵਲਵਲੇ ਭੁਜ ਗਏ,

ਉਹਦੀ ਢੂੰਡ ਛੇਤੀ ਮੁਕ ਗਈ, ਡਾਚੀ ਵਾਲੇ ਲਈ ਉਹਦੀ ਕੂਕ ਛੇਤੀ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ ।

ਪਰ ਮੇਰੀ ਫੁਰਕਤ ਅਸਹਿ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਮੈਦ ਵਿਚ ਵਟ ਕੇ ਜਿਉਣ ਜੋਗੀ ਬਣ ਗਈ । ਜੰਗਲ ਢੂੰਡੇ, ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਫਰੋਲੇ, ਨੁਹਾਰਾਂ ਜਾਚੀਆਂ ; ਚੰਨਾਂ, ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਧਰਤੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸੋਆਂ ਪੁਛੀਆਂ ; ਤੇ ਹਰ ਨਿਸ਼ਫਲਤਾ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚੋਂ “ ਤੂੰ ਆਵੇਂਗੀ— ਤੂੰ ਆਵੇਂਗੀ । ” ਦੀ ਮੇਰੀ ਧੜਕਣ ਅਗਿਓਂ ਅਗੇਰੇ ਮੈਨੂੰ ਤੋਰੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ।

ਮੈਂ ਠੇਡੇ ਬਥੇਰੇ ਖਾਧੇ ; ਰਸਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੋਕਾਂ ਤੋਂ ਛਿੱਥਾ ਪਿਆ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੰਭਿਆ ਦਿਲ ਬਹਿ ਵੀ ਗਿਆ ; ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਬਸ ਹੋ ਗਈ ਜਾਪੀ — ਪਰ ਓਦੋਂ ਹੀ ਕਿਧਰੋਂ ਆਈ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਟਨ-ਟਨ ਨੇ ਹਾਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅਣ-ਤੁਰੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਸੋਧ ਟੁਣਕਾ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਥਕੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸਾਹ ਸੱਤ ਮਚਾ ਦਿਤਾ ।

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਲੋੜਦਾ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ । ਲਮਕਦੀ ਤਾਲਵੀਂ ਤੋਰ ਵਾਲੀਆਂ ਡਾਚੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੀ ਅਮੁਕ ਲੋਚਨਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਅਚਾਨਕ ਲਟ-ਲਟਾ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈਂਦੀ ਡਾਚੀ ਦੇ ਜੋਬਨਾਏ ਹੁਸਨ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਫਿੱਕੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਵਰਗ ਲਿਸ਼ਕਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਓਸੇ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।

ਕੋਹ ਵੇਖੋ, ਸਹਿਰਾ ਵੇਖੋ, ਵੇਖੋ ਮੁਲਕ, ਲੋਕ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵੇਖੋ, ਸੁਣਿਆਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ, ਪਰ ਹਰ ਤਕਣੀ ਤੇ ਹਰ ਕਦਮ ਨੇ ਉਹਦੇ ਹੁਸਨ ਦੀ ਬੇ-ਅੰਤਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪਤਾ ਦਿਤਾ ।

ਮੇਰੇ ਸਮਾਲੋਚਕ ਆਖਣਗੇ, ਇਹ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ ; ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ

ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਖਾਂਗਾ, ਡਾਚੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਗਲ ਮੈਨੂੰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਲੈਣ ਦਿਓ । ਕੋਈ ਵਡਾ ਟਪਲਾ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਲਗਾ । ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਦਲੀਲਾਂ ਭਰੇ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦਾ ਮੈਂ ਬੜਾ ਦੇਣਦਾਰ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਧੁੰਦਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

ਮਾਦੇ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਅਡਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੈਂ ਰੂਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ । ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸੂਖਮ ਹੋਏ ਮਾਦੇ ਦਾ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਰੂਪ ਹੀ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਜੀਕਰ ਮਾਦਾ ਅਮਰ ਹੈ, ਓਕਰ ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਾਸ ਹੋਈ ਚੇਤਨਤਾ ਵੀ ਅਮਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ :— ਸਚਾਈ, ਹੁਸਨ, ਪਿਆਰ, ਤੇ ਏਕਤਾ — ਨਾਸਵਾਨ ਨਹੀਂ । ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਚਿਰ ਜੀਵੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿੰਨਾ ਭਾਗ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦਾ ਉਪਰਲੀਆਂ ਅਮਰ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਓਨਾ ਚਿਰੰਜੀਵ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਕਾਈ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਸੂਰਜਾਂ ਧਰਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਦਾ ਇਕ-ਜੋੜ ਹੈ, ਅਟੁਟ ਤੇ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ-ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਚੇਤਨਾ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਖਰਬਾਂ ਜੀਵਨ-ਕਿਣਕਿਆਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜਿੰਦ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਇਕਾਈ ਬਣਦੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਚੇਤਨਾ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਇਕਾਈ ਬਣਦੀ ਹੈ ।

ਏਸ ਸਮੁੱਚੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ, ਏਸ ਸਮੁੱਚੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਤਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ “ਦਿਲ ਸਾਂਝੇ ਦੀ ਧੜਕਣ” ਆਖਿਆ ਸੀ ; ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਰਾਗ ਨੂੰ ਮੈਂ “ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੀਤ-ਗੀਤ ਦੀ ਲੈ” ਆਖਿਆ ਸੀ । ਬੇਅੰਤ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਖਿਲਰੇ ਮਾਦੇ ਦੀ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਹ ਪ੍ਰੀਤ-ਲੜੀ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭੇ ਸ਼ੈਆਂ

ਪ੍ਰੇਤੀਆਂ ਹਨ :

ਕਿਸੇ ਦਿਲ - ਸਾਂਝੇ ਦੀ ਧੜਕਣ,
ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੀਤ - ਗੀਤ ਦੀ ਲੈ ।
ਪਤੇ ਪ੍ਰੀਤ - ਲੜੀ ਦੇ ਦੱਸਨ,
ਜਿਸ 'ਚ ਪ੍ਰੇਤੀ ਸਭੋ ਸ਼ੈ !

ਏਨੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਮੇਰਾ ਇਤਕਾਦ ਸਾਇੰਸ ਜਾਂ ਤੁੱਕੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿਸੇ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂਦਾ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਨਹੀਂ । ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰੰਜ ਸਾਂਝੇ ਹਨ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹਨ । ਨਥਾਵੇਂ ਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿੰਨਾ ਗ਼ਮ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਦ-ਹਾਲੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਿਗੂਣੇ ਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਖੁਸ਼-ਹਾਲੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਾਰਕਸ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਬੜਾ ਦੇਣਦਾਰ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜ਼ਜ਼ਬਾਤੀ ਜਿਹੇ ਇਤਕਾਦ ਨੂੰ ਦਲੀਲ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਅਟੱਲਤਾ ਦਿਤੀ, ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਦਰਸਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਦਿਤੀ ।

ਮਨੁੱਖਤਾ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਸ਼ਕ ਹੈ । ਇਹ ਮੇਰਾ ਇਸ਼ਕ ਕਿਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਵਰਗ ਦਾ ਲਾਰਾ ਨਹੀਂ ਲਾਂਦਾ, ਨਿੱਜੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਟਪਲਾ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦਾ ; ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਕਿਸੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਤਾ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਂਦਾ ; ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰੂਹਾਨੀ ਰਹੱਸ ਨਾਲ ਮਸਤਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਏਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੇਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਭਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਸੁਭਾਵਕ ਸਨੇਹੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਉਤੇ ਉਦਾਸੀ ਮੈਨੂੰ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ; ਨਾਕਾਮ-ਯਾਬੀਆਂ ਚਿੰਤਾਤਰ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ

ਕਾਹਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਮਨ ਦੇ ਕੰਢੇ ਭੋਰਦੀਆਂ ਸਨ ; ਜਿਸਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੁੱਸਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਮੈਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਣਿਐ, ਇਹ ਸਭ ਮੇਰੀ ਫੁਰਕਤ ਦੀਆਂ ਚੀਸਾਂ ਸਨ। ਜਿਉਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਚੀਸਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਉਮੈਦ ਦੀ ਧਰਵਾਸ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਉਮੈਦ ਦੇ ਏਸ ਸਵਰਨ-ਮਿਰਗ ਪਿਛੇ ਕਦੇ ਸਾਹੋ ਸਾਹ ਦੌੜਦਾ, ਤੇ ਕਦੇ ਥਕਿਆ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਤੁਰਦਾ ਅਜ ਮੈਂ ਇਕ ਮਹਿਕਦੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਪਿਆ ਹਾਂ।

ਪੂਰਾ ਚਾਨਣ ਅਜੇ ਏਥੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ; ਹਦ-ਦਿਸੇ ਉਤੇ ਉਚੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਹੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਨ। ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਕਾਸ਼ ਰੱਤਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਭਾਹ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਵੀ ਹਨੇਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੋ ਗਏ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਚਾਨਣ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਮੈਨੂੰ ਏਡੇ ਸੁਹਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਗੇ। ਨਾਲੇ ਏਸ ਨਵੇਂ ਚਾਨਣ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਿਹੀ ਧੜਕਣ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਧੜਕਾ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਅਨੋਖੀਆਂ ਧੜਕਣਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਧੜਕਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਧੜਕਣਾਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹਿੰਦੀਆਂ, ਤੇ ਮੁਕਦਿਆਂ ਕਾਹਲੀ ਜਿਹਾ ਪਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੀ ਨਵੀਂ ਧੜਕਣ ਹੁਣ ਬੜਾ ਬੜਾ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ; ਤੇ ਜਦੋਂ ਬੰਦ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਇਕ ਘੜੀ ਲਈ ਹਨੇਰਾ ਜਿਹਾ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਘੜੀ ਉਹ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਾਥੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੇ ਲਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ

ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਡਾਚੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਤਕਦਾ ਹਾਂ, ਓਹੋ ਅਖਾਂ ਦਿਸ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੋਰਿਆਂ ਕਰ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਜਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਏਨੀ ਉਮਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਸਨੋਂ ਖਾਲੀ ਦਿਸਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਹੁਣ ਹੁਸੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਮੈਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਉਤਾਵਲ ਅਜ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਖੀ ਜਾਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਛਡ ਛਡ ਤੁਰਦਾ ਸਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਹੁਣ ਮੈਂ ਡਾਚੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਾਸਦ ਹੀ ਪਛਾਣ ਲਏ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਖੰਭਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਗਾਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰਗੜਾਂ ਰੜਕਾਂ ਵਧਾਣ ਦਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ !

ਇਹਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜ ਕੋਈ ਗਲ ਮੈਨੂੰ ਗਲਤ ਜਾਪਣੋਂ ਹੀ ਹਟ ਗਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਹਟਾਣ ਵਾਲਾ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੁਣ ਬੇ-ਲੋੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਏਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਅਜ ਅਨੇਕਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪਰਖ ਮੈਨੂੰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਅਨੇਕਾਂ ਨਵੀਆਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਥਰਕਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਹਨ; ਅਨੇਕਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਾਲ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਨਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਕਿਹੜਾ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਮੈਨੂੰ ਉਝਲੀ ਗੁੰਝਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਗਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

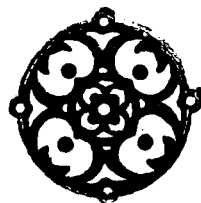
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਰ ਗੁੰਝਲ ਦੇ ਸਿਰੇ ਜੀਕਰ ਮੈਨੂੰ ਦਿਸ ਪਏ ਹਨ ।
 ਪਰ ਗੁੰਝਲਾਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ ; ਨਾ ਮੈਂ ਤੇ ਨਾ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਇਕ ਉਮਰ
 ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਾਂਗੇ । ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਵੇਂ ਭਰੋਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਠੰਢ
 ਪਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਥਾਹ ਹਨ, ਤੇ ਹੋਣੀਆਂ
 ਵਿਚ ਇਕ ਅਵੱਸ਼ਕਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ-ਅਵੱਸ਼ਕਤਾ ਕਿਸੇ ਗ਼ੈਰ-
 ਕੁਦਰਤੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇਵਿਕਾਸ
 ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਅਟੱਲ ਰੋਂ ਹੈ । ਸਚਾਈ, ਹੁਸਨ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਏਕਤਾ
 ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਏਸ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਿਟੇ
 ਹਨ । ਅਰਬਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਸੰਖਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੀ ਇਹੋ
 ਕੀਮਤਾਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਧਦਾ
 ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਇਹ
 ਅਹਿਸਾਸ ਆਇਆ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਇਹਨਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ
 ਅਮਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰ ਠੇਡਾ, ਏਸੇ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ
 ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੈ ।

ਹਰ ਸੁਹਣੀ ਕਲਪਨਾ, ਹਰ ਸੁਹਣੀ ਰੀਝ, ਹਰ ਸੁਹਣਾ ਸੁਪਨਾ
 ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧੜਕਣ ਹੈ । ਹਰ ਮੰਦੀ ਕਲਪਨਾ, ਹਰ
 ਮੰਦੀ ਰੀਝ, ਹਰ ਮੰਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਵਿਚ ਉਡਣ
 ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਹੈ । ਉਡਾਰ ਖੰਭ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਦੇ ਜਾਣਗੇ,
 ਆਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬੁਰਾਈ ਦੀਆਂ ਰੜਕਾਂ ਏਨੀਆਂ
 ਸੂਖਮ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਕਿ ਪਛਾਣ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ।

ਚੰਗਿਆਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹ ਰਾਹ ਹੈ । ਬੁਰਾਈ ਏਸ ਰਾਹ
 ਉਤੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਹਨ ; ਬੜਾ ਵਡਮੁਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕਰ
 ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮੋੜਾਂ ਵਿੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ
 ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਹ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਵਿੰਗ ਮੋੜ ਸਿਧੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ,

ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਚੁਕੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ
ਹਨ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਾਹ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਬੇ-ਖ਼ਤਰ
ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਓਦੋਂ ਏਸ ਰਾਹ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਮਹਿਕਾਂਦੇ
ਜਾਣਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਧੁਨ ਹੋਵੇਗੀ।

ਏਸ ਮਹਿਕਾਂਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਓੜਕ ਮੇਰੇ ਡਾਚੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ
ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਡਾਚੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਕੋ ਹੈ : ਉਹਦਾ ਜੀਵਨ ਉਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਦੇਵੇ। ਅਸਲੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਬੀਮਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਰਚਾਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਤੰਦਰੁਸਤੀ - ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ; ਪੀੜਾਂ ਤੇ ਘਾਟਾਂ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਸਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਹੁਣ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਭਰਮਾਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੀੜਾਂ ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਟੋਹ ਕੇ ਸਿਹਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਵਿਚ ਖ਼ਿਜ਼ਾਂ ਤੇ ਬਹਾਰ ਜਿੰਨਾ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕਿਤੇ ਆਏ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਬੇ-ਕਰਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ, ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣੇਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਇਹਦੇ ਖੜੋਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਉਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਅਟਕ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਸੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਸੜਿਹਾਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹਾਰ ਤੇ ਨਚੀਜਤਾ ਦੀ ਖੋਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਨਾਸਾਂ ਅਗੇ ਕਪੜਾ ਰਖਣ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਰੁਕੀ ਹਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਆਸੀ ਸਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਓੜਕ ਹਾਰ

ਦੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਇਹਦਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਪੀੜਤ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠਦੇ ਹਾਉਕੇ, ਰੋਸ ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀਆਂ ਇਹਦੇ ਖੜੋਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਬਾਲਾ ਉਠਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਬਲਦੀ ਤੇ ਖੋਲਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਡੁਲ੍ਹਣ ਡੁਲ੍ਹਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਡੁਲ੍ਹਣੋਂ ਬਚਾਣ ਲਈ ਤੇ ਇਹਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਦਬਾ ਹੋਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਅਤਿ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਇਕ ਉਚੇ ਥੰਮ੍ਹ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਤਾਂਹ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਥੰਮ੍ਹ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ-ਗਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਾਂਘਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਜੜਿਆ। ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ, ਜੀਵਨ ਉਖੜ ਪੁਖੜ ਜਾਂਦਾ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਲੋਕ ਫੇਰ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਏਨੇ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਰੁਲ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਸਾਹਿਤ ਹੁਨਰ ਤੇ ਸਭਅਤਾ ਸਭ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਂਦੇ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਟੱਲ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਰੋਈ ਰੂਹ ਵਿਚ ਉਬਾਲ ਉਠੇ, ਖੁਆਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਲਭਣ ਲਈ ਝੁੰਜਲਾਈ, ਨਵੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਲਈ ਤੜਪੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰੂਹ ਦੀ ਤੜਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਅਖੁਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਹਿਨੁਮਾ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਪਣਾ ਦਿਲ ਸਨ, ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਇਆ, ਉਹ ਸਨ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਤਾਂਘ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਅਟਕਾਂ ਤੋਂ ਵਗ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਉਛਾਲਾ।

ਹਾਰੀ ਵਰਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਆਸਾਂ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ

ਰਖ ਲਈਆਂ ਤੇ ਏਸ ਫਰਜ਼ੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਤੇ ਇਹ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਕੰਤ-ਵਿਛੁਨੀ ਨਾਰ ਵਾਂਗ ਬੁਢੀ ਤੇ ਬੇਰੋਣਕ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਏਸ ਛੁਟੜ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਵਿਗਸਾਇਆ।

ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਨੀਵੇਂ ਨਾਲੋਂ ਉਚਿਆਂ ਹੋਣ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਇਹਦੇ ਆਪਣੇ ਭਾਗ ਹੀ ਉਚ ਨੀਚ, ਅਛੂਤ ਬਣ ਗਏ। ਏਸ ਕੌਮੀ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਵੰਗਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਲੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਨੂਰ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਸਿਆ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਹਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਝੋਲੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਝੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਟੁਟ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚ 'ਤੋਹੀਦ-ਪ੍ਰਸਤ' ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

ਨਵੇਂ ਰਸਤੇ ਜਿਤਨ ਦਾ ਹੀਆ ਮੁਕ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਮਨੁਖ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਉਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਹਿਰਸ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬਚੇ ਜੰਮਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਲੰਮਿਆਂ ਪੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਉਤੇ ਹੀ ਕਾਠੀ ਪਾ ਲਈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਧੀਨਤਾ ਭਾਈਚਾਰਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਫਲਤਾ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਪਜ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਘਟਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਉਥੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਉਡਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਏ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਤੇ ਜਨ-ਮਾਧਾਰਨ ਦੀ ਪਕੜ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਓਦੋਂ ਮਨੁਖ ਉਤੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਜ਼ਹਬ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ “ਬੇ-ਰਹਿਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰਹਿਮ-ਦਿਲੀ ਲਈ ਤਾਂਘ ਹੈ — — ਬੇ-ਰੂਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਲਾਲਸਾ ਹੈ; ਸਤਾਏ ਲਤਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਹਉਕਾ ਹੈ।”

ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਾਧਾਰਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਵਿਆਂ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਉਹ ਗ੍ਰਹਿਸਤ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿਮਾਕਤ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹਸਣਾ, ਖੇਡਣਾ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਲੋਕ ਹਸਣ ਖੇਡਣ ਨੂੰ ਪਾਪ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਤਸੱਲੀ ਲਭਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਗਲੇ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਵਰਜਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਪਾਪ ਸੰਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸ਼ਫਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅਸਫ਼-ਲਤਾ ਨੂੰ ਭੁਲਣਾ ਚਾਂਹਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਹਦ ਤਕ ਅਸਫ਼ਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਹਦ ਤਕ ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਓੜਕ ਮਨੁਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ, ਸਾਰੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਉਮੈਦਾਂ ਉਤੇ ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੀ ਧੁੰਦ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰੂਹ ਕਰੋੜਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਨਰਕਾਂ, ਸਵਰਗਾਂ, ਬਾਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਚਾਰੀਆਂ, ਸਾਧ ਫਕੀਰਾਂ, ਕਬਰਾਂ, ਮੜੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਸਾਹ ਤੋੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਤੇ ਹਸਦਿਆਂ ਖੇਡਦਿਆਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਰਵਾਜ ਚਲਾਇਆ, ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨੂੰ “ਜਿਹਾ ਸੇਵੇ, ਤਿਹਾ ਹੋਵੇ” ਦਾ ਸਫਲ ਸੰਕੇਤ ਦਸਿਆ। ਮਲਕ ਭਾਗੋਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਾਲੋਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਕੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਖਿਆ।

ਆਪਣੇ ਜੁਗ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਸਾਨੂੰ ਦਸੇਗਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ
ਤੀਹਾਂ ਪੈਂਤੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਬਦਲੀਆਂ
ਹਨ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਦੀਵੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰ
ਕੇ ਬੁਝਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਜੋ ਮੁਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਜ ਸ਼ਰਮਾ
ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਅਧੇ ਹਿਸੇ ਉਤੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋਆਂ
ਦਾ ਰਾਜਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ
ਮੰਨ ਗਈ ਹੈ।

ਰਸਮੀ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਗੋਰਖਪੰਦੇ ਵਿਚ ਫਾਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ
ਇਕ ਮਹਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀ ਨਾਹਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ
ਤੇ ਅਜ ਇਨਕਲਾਬ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤੜਫਨੀ ਬਣ
ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਫਿਰੇ। ਉਹਨਾਂ ਮੰਦਰ,
ਧਰਮ-ਸਾਲਾਂ ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਮਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼
ਫਿਰਕੂ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਵੇ। ਉਹ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿਚ ਗਏ, ਤੀਰਥੀਂ ਫਿਰੇ
ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਠਾਕਰਾਂ ਦੀ ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ, ਮਠਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ
ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਖਲੋਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁੜ
ਹਰਕਤ ਆਂਦੀ।

ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਂ ਕੋਲ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ
ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਹੀ ਹੀ ਬੰਦਗੀ ਹੈ। ਓਹ ਹਲ ਨਾਲ ਧਰਤੀ
ਵਿਚ ਸਿਆੜ ਨਹੀਂ ਕਢਦੇ ਓਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਲਿਖ ਰਹੇ
ਹਨ।

ਜਨੇਊ, ਨਮਾਜ਼, ਰੋਜ਼ੇ, ਬਹਿਸ਼ਤ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨ, ਮਹੇਸ਼,
ਪਿੰਡ, ਕਿਰਿਆ, ਦੇਵੀ ਦੇਵ, ਨਰਕ ਸਵਰਗ, ਪੂਜਾ ਪਾਠ, ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ
ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹਨਾਂ

ਕੰਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰਾਹ ਦਸਿਆ :

“ਘਾਲ ਖਾਏ ਕਿਛ ਹਥੋਂ ਦੇ

ਨਾਨਕ ਰਾਹ ਪਛਾਨੇ ਸੇ’

“ਕਰਨੀ ਕਾਬਾ, ਸਚ ਪੀਰ,

ਕਲਮਾ ਕਰਮ ਨਿਵਾਜ਼”

ਕੰਮ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਕਾਬੇ ਦਾ, ਸਚ ਨੂੰ ਪੀਰ ਦਾ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਕਲਮੇ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦਿਤਾ । ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, ਸਫਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਕਾਮੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਲਮੇ, ਪੀਰ, ਤੇ ਕਾਬੇ ਤੋਂ ਬੇ-ਮੁਥਾਜ ਦਸਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਿਸੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇ ਕਾਸਦ ਜਾਂ ਪਰਚਾਰਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਹ ਸਮਕਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹੋਣੀਆਂ-ਭਰੀ ਇਕ ਲਹਿਰ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੁੰਹਦੇ ਸਨ ਧੜਕਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਅਖਾਂ ਦੀ ਧੁੰਦ ਮਿਟਾ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਸ਼ਕਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ, ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਉਜਾਂ ਲਾਈਆਂ, ਜਾਹਿਲਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਟੇ ਮਾਰੇ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਵਾਂ ਜਗਾ ਦਿਤੀਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਲੇਰ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗ਼ਲਤ ਹਕੂਮਤ, ਗ਼ਲਤ ਮਜ਼ਹਬ, ਗ਼ਲਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸੀ । ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਕਾਬਲ ਤਕ ਬੁਤਾਂ ਅਗੇ ਮਥੇ ਰਗੜਦੀ, ਧੂਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਆਹ ਦੇ ਚੁੰਢੇ ਮੰਗਦੀ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਢੂੰਡਦੀ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰਬ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਦੀ ਖ਼ਲਕਤ ਨੂੰ, ਸ਼੍ਰੈ-ਮਾਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ।

ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਛੂਤ ਛਾਤ ਘਟ ਹੈ, ਭਰਮ ਘਟ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਬਹੁਤੇ

ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰਾ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੰਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ, ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹਮ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕੀ। ਕਈ ਤਬਾਹ ਹੋਏ, ਅਧਿਓਂ ਬਹੁਤੇ ਵੀਰਾਨ ਤੇ ਬੇ-ਘਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੜਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਉਤੇ ਹਸ ਹਸ ਕੇ ਇਹ ਪੈਸੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਸੌਦਾ ਵੇਚਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਰਗੀ ਮੁਸੀਬਤ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਆਈ, ਅਤਿ ਸੋਗੀ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਗਈ। ਪਰ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੂ ਸਿਖ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਨਾਲ ਧੜਕਦਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸੇ ਲੋਕ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਰਕਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਫਿਰ ਕੇ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ :

“ਚੋਟੀ ਕਾ ਪ੍ਰਸਿਓ ਅਤਿ ਜਾਏ
ਤਾਂ ਕਾ ਖਟਿਆ ਸਭ ਕੋਈ ਖਾਏ”

ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹਟਾ ਕੇ ਕੰਮ ਉਤੇ ਨਿਬੇੜਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਚ ਨੀਚ, ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਰੂਹ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦਸਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਕੇ “ਵੰਡ ਛਕਣ” ਦੀ ਮਹਤਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਰਾ ਆਖ ਕੇ ਏਸੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਜਿਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਸ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਮਨੁਖ-ਸਮਾਨਤਾ, ਕੰਮ

ਦੀ ਉਚਤਾ ਤੇ ਮਨੁਖੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਬੀਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਖਿਲਾਰੇ
ਸਨ, ਓਹ ਫੁਟੇ, ਪੁੰਗਰੇ ਤੇ ਹੁਣ ਨਿਸਰੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਟੇ ਪੈਣਗੇ
ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਮਲਕ
ਭਾਗੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਪੋਹਲੀ ਵਾਂਗ ਗੋਡ ਸੁਟੇ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਦੇ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਕਾਮੇ ਦੀ ਇਹ ਮੰਗ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀ
ਜਾਏਗੀ :—

“ਦਾਲਿ ਸੀਧਾ ਮਾਗਉ ਘੀਓ ।
ਹਮਰਾ ਖੁਸੀ ਕਰੈ ਨਿਤ ਜੀਉ ।
ਪਨੀਆ ਛਾਦਨੁ ਨੀਕਾ ।
ਅਨਾਜੁ ਮਗਉ ਸਤ ਸੀਕਾ ।
ਗਉ ਭੈਸ ਮਗਉ ਲਾਵੇਰੀ ।
ਇਕ ਤਾਜਨਿ ਤੁਰੀ ਚੇਗੇਰੀ ।
ਘਰ ਕੀ ਗੀਹਨਿ ਚੰਗੀ ।
ਜਨੁ ਧੰਨਾ ਲੇਵੈ ਮੰਗੀ ।”

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ
ਧਰਮ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਨਾਲ
ਮਨੁਖ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਹੈ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ
ਸੂਚਨਾ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪਾਹਲਾਂ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ
ਲਿਆਂਦਾ ਉਹ ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਅਜ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਦਲੀਲ
ਨਾਲ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਈ
ਕਿ :

“ਅਮਲੁ ਕਰਿ ਧਰਤੀ ਬੀਜੁ ਸਬਦੋ,
ਕਰਿ ਸਚ ਕੀ ਆਬ ਨਿਤ ਦੇਹਿ ਪਾਣੀ।

ਹੋਏ ਕਿਰਸਾਣੁ ਈਮਾਨੁ ਜੰਮਾਇ,
ਲੈ ਭਿਸਤੁ ਦੋਜਕੁ ਮੂੜੇ ਏਵ ਜਾਣੀ ॥
ਮਤੁ ਜਾਣ ਸਹਿ ਗਲੀ ਪਾਇਆ ।”

ਅਮਲ ਤੇ ਸਚ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਮੂਲ ਦਸਿਆ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ
ਖਲਾਰੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਫੋਕੀਆਂ ਗਲਾਂ ਆਖਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿ ਨਹੀਂ
ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ।

ਕਾਮੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਅਗੇ ਕਿਸੇ ਰਹਿਬਰ ਨੇ ਏਡੀ
ਤਮੱਲੀ ਦਿਤੀ ਹੋਏਗੀ । ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਰ
ਕੋਈ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾਈ
ਰਖਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੰਮ ਦੀ ਵਡਿਤਣ ਦਾ ਨਾਅਰਾ
ਜਨਤਾ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪਾਇਆ । ਅਜੇ ਤਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਬਾਦਤ
ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਿਹੀ ਅੜਨਚ ਹੀ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ
ਸੀ, ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿ ਸਕਣਾ ਅਤਿ ਉਚਾ
ਆਦਰਸ਼ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰ
ਪਦਾਰਥਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਉਚਾ ਰੁਤਬਾ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਓੜਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ
ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਧੰਨੇ ਭਗਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਪਦਵੀ
ਦਿਤੀ ਗਈ ।

ਭੂਖੇ ਭਗਤਿ ਨਾ ਕੀਜੈ — ਯਹ ਮਾਲਾ ਅਪਨੀ ਲੀਜੈ ।

ਇਹ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦਾ ਘੜੀ ਪਲ ਦਾ ਰੌਂ ਨਹੀਂ,
ਇਹ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਉਤੇ ਜੋਰੀ
ਕਬਜ਼ਾ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਅਚੇਤ ਜਿਹਾ
ਆਰੰਭ ਹੈ । ਇਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖਿਲਰਦੀ ਖਿਲਰਦੀ ਅਜ ਅਧੀ ਦੁਨੀਆਂ
ਉਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕੀ ਆਰਥਕ ਤੇ ਕੀ ਆਤਮਕ ਸਭ ਰਾਜੇ
ਰਾਣੇ ਹਰ ਥਾਂ ਕੰਬਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ, ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ

ਅਨੁਸਾਰ ਅਜ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਉਤੇ “ਨਦਰਿ ਬਖਸ਼ੀਸ਼” ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਰਹੀ ਹੈ।

“ਜਿਥੇ ਨੀਚ ਸੰਮਾਲੀਅਨ
ਉਥੇ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼”

ਅਜ ਵਡਿਆਂ ਦੀ ਰੀਸ ਦਾ ਦੌਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸਰਈਆਂ ਦਾ ਰਸੂਖ਼ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੇਦ ਕੇਤਬ ਵਿਚ ਨਾ-ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਤੇ ਨਾ-ਸੁਣਨ-ਯੋਗ ਤੇ ਨਾ-ਛੁਹਣ-ਯੋਗ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆਣ ਵਾਲੇ ਆਖਿਆ ਹੈ :

ਬਲਦ ਮਸਾਇਕ ਹਾਲੀ ਲੇਖ,
ਧਰਤ ਕਤੇਬ ਵੂੜੀ ਲੇਖ,
ਚੋਟੀ ਕਾ ਪ੍ਰਸਿਓ ਅਤਿ ਜਾਏ,
ਤਾਂ ਕਾ ਖਟਿਆ ਸਭ ਕੋਈ ਖਾਇ।

੧. ਉਪਜਾਊ ਕੰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਗੁਣ ਹੈ : ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨਾ ਹੋਇ।

੨. ਰਾਜੇ ਤੇ ਮਲਿਕ ਮਨੁਖਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਕਲ ਕਾਤੀ ਕਸਾਈ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਮਨੁਖਤਾ ਆਖਿਆ।

੩. ਸਾਂਝੀ ਅਮੀਰੀ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਸਭ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ, ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਓ।

੪. ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੇ ਦਲਿਦਰ ਹਰ ਗੁਨਾਹ ਤੇ ਬਦ-ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਹਨ — ਭੁਖੇ ਭਗਤਿ ਨਾ ਕੀਜੈ।

੫. ਚੰਗੀ ਕਰਨੀ ਨਾਲੋਂ ਉਚੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

੬. ਪਰਾਇਆ ਹਕ ਮੋੜੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹਕ ਮਾਣ ਨਹੀਂ
ਸਕਦਾ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕੀਮਤਾਂ
ਉਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਰਸਮੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼
ਇਕ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਆਖਿਆਂ ਸਿਆਣੇ ਤੋਂ ਸਿਆਣੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਭੂਤਨਾ
ਤੇ ਬੇਤਾਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਕੁਰਾਹੀਆ ਆਖ ਕੇ ਢੇਮਾਂ
ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਾਸਾਨੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਸਦੀਆਂ
ਤੋਂ ਵਡੇ ਹੁੰਦੇ ਭਰਮ-ਭੁੰਮਣੇ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਤੇ ਝੰਜੋੜਿਆ, ਤੇ ਨਿਕੰਮੀਆਂ
ਮਖੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਉਡਾ ਕੇ ਹੇਠੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਖੱਗਾ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ
ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਮਹਾਨ ਮਨੁਖੀ ਸਚਾਈਆਂ ਬੜੇ ਸਾਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ
ਪਰਚਾਰੀਆਂ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਣ ਸਮੇਂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਖ
ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਣਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਚਿਤਰ ਓਹਦਾ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ
ਆਵੇਗਾ : ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਖ ਜਨੇਊ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦਾ, ਬੁਤ ਨਹੀਂ ਪੂਜਦਾ, ਇਸ
ਲਈ ਠਾਕਰ ਦੁਆਰਿਆਂ, ਸ਼ਿਵਦੁਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ
ਨਹੀਂ । ਉਹ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਫੁਲ ਰੋੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ
ਮੰਨਦਾ, ਉਹਦੀ ਕੋਈ ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਨਹੀਂ, ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਾਤ ਵਰਨ ਦਾ ਭਰਮ
ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਵਰਗਾ ਨਿਰਾ ਆਦਮੀ ਵਿਚਾਰਾ ਹੈ ।
ਉਹਦੇ ਇਤਕਾਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨਹੀਂ । “ਏਕ ਪਿਤਾ ਏਕਸ
ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਕ”; “ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਓ ਕਉਣ ਭਲੇ ਕੌਣ
ਮੰਦੇ”, ਤੇ ਨੀਯਤ ਰਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਕਬੂਲ ਹੋਣ ਦਾ
ਭਰੋਸਾ : “ਕਾਹੇ ਪਟੋਲਾ ਪਾੜਤੀ ਕੰਬਲੀ ਪਹਿਰੇ ਕਾਇ, ਘਰ ਹੀ
ਬੈਠੇ ਸਹੁ ਮਿਲੇ ਜੇ ਨੀਅਤ ਰਾਸ ਕਰੇ।”

“ਚਾਰੇ ਬੇਦ ਮੁਖਾਗਰ ਪਾਠਿ ।
ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰੇ ਦਿਨ ਰਾਤਿ ।

ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਹੋਵਹਿ ਸੇਖ ।
 ਜੋਗੀ ਜੰਗਮ ਭਗਵੇ ਭੇਖ ।
 ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਲਿਖੀ ਸਿਰਿ ਕਾਰ ।
 ਕਰਣੀ ਉਪਰਿ ਹੋਵਹਿ ਸਾਰ ।”

ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, ਵਰਤ ਨੇਮ, ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ, ਜੰਗਮ ਜੋਗੀ — ਸਭ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨੀ ਉਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਪਲਨਾ ਸੀ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੀ ਆਖਿਆਂ ਵਡੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਨਾ ਆਖਿਆਂ ਛੋਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਨਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸਭ ਨੂੰ ਇਕੋ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬੰਦੇ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ “ਹਸਦਿਆਂ, ਪਹਿਨਦਿਆਂ ਖੇਲਦਿਆਂ” ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਨੂੰ ਮੂਲ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਆਖਿਆ । ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਗੁੰਦੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਝਾਸ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਚੰਗੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ, ਹਸਣ, ਪਹਿਨਣ, ਖੇਡਣ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸਾਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ।

ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਅਡਰੇ ਕਿਸੇ ਜਪ ਤਪ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਉਸੇ ਖੁਭਣ ਵਿਚ ਫਸਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਦੇ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਢਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸਹਿੰਸਿਆਂ ਸਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜੀਵਿਆ ਗਿਆ । ਗੋਰਖ ਨਾਥਾਂ, ਪੀਰਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ, ਸਿਧਾਂ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਬਹਿਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਿਰਨਾ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਤਪ ਸਮਾਧੀਆਂ ਤੇ ਉਚੇਰੀਆਂ ਮਿਹਰਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਟੁਟੇ ਬਿਨਾਂ ਸਚ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦਾ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨ

ਜਰਦੇ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗਿਲਾ ਜਾਂ ਜਤਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਔਗਣ ਗਿਣਦੇ
ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਏਸ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਦਿਆਂ
ਆਖਿਆ :

“ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨ ਰੋਸ ਨ ਹੋਈ ।

ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੇ, ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ।”

ਜੇ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਕਿਸੇ ਤਕੜੇ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਕੋਈ
ਰੋਸ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਤਕੜਾ ਮਾੜੇ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਖਸਮ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ
ਪੁਛਾਂਗਾ !

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ
ਮਾਰ ਧਾੜ ਤੇ ਧਿੰਗੋਲ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਾਣਾ ਨਹੀਂ
ਮੰਨਿਆ, ਡਾਢਿਆਂ ਦਾ ਚੌਧਰਪੁਣਾ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਤੇ ਏਸ ਬੇਨਿਆਂ
ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਜਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਨੁਖ ਦਾ
ਧਰਮ ਆਖਿਆ ਹੈ ।

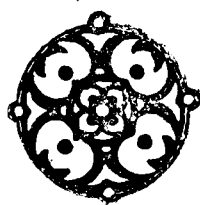
ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਕਸਾਈ ਰਾਜਿਆਂ, ਖੋਟੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ
ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਗੁਫਾਆਂ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੜੇ ਤਿਆਗੀਆਂ ਦਾ ਸੋਗੀ ਜਿਹਾ
ਦੇਸ ਬਣਿਆਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਦੇ
ਘਰ ਸੁਨਮਸਾਨ, ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਘਰੀਂ ਦੀਵੇ ਲਟ ਲਟ ਕਰਦੇ,
ਘੰਟੇ ਖੜਕਦੇ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣ ।

ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਦੇਸ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨ, ਹਸਦੀ ਖੇਡਦੀ, ਖਾਂਦੀ
ਪਹਿਨਦੀ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਕਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ — ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਕਿ
ਇਹਦੀ ਭੁਖ, ਨੰਗ ਤੇ ਇਹਦੇ ਕਹਿਤਾਂ ਕਾਲਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਵੇ ।

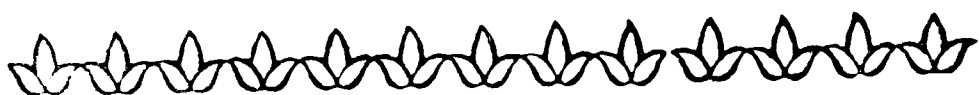
ਪਰਾਏ ਹਕਾਂ ਨੂੰ ਗਊ ਸੂਰ ਮੰਨ ਕੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਨਿਜੀ ਹਕਾਂ ਉਤੇ
ਪਹਿਲੋਂ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਥਾਂ ਪਰਾਏ ਹਕ ਮੋੜਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਈਏ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ

ਇਹੀ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਅਮਨ ਸਾਨੂੰ
 ਵਾਧੇ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ। ਅਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਅਕਬ ਨੂੰ ਕਬਨ ਦੇ ਨਿਸਫਲ
 ਜਤਨ ਦੀ ਥਾਂ ਧੱਨੇ ਭਗਤ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚੰਗਾ
 ਅਨਾਜ, ਚੰਗਾ ਦੁਧ, ਚੰਗਾ ਘਿਓ, ਚੰਗਾ ਘਰ, ਚੰਗੀ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
 ਲਈ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੋਵੇਂ
 ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰ ਲਈਏ। ਰਲ ਕਮਾਈਏ, ਵੰਡ ਛਕੀਏ, ਹਸੀਏ, ਪਹਿਨੀਏ,
 ਖੇਡੀਏ ਤੇ ਹਰ ਹੋਣੀ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾਈਏ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਂਝੀ
 ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਸਾਂਝੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਣਾ ਅਤਿ ਉਤਮ ਤੇ ਅਤਿ ਸਚਾ
 ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਸਾਂਝੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਉਚੇ
 ਮਨੁਖੀ ਅਖਲਾਕ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਹੈ। ਚੋਰੀ, ਝੂਠ, ਧੋਖਾ, ਮਾਰ ਧਾੜ
 'ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਘਾਲ' ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚੋਂ ਐਉਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ
 ਹਨ, ਜਿਉਂ ਬਹਾਰ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਕੀ।

ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ

ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਪੰਜ ਪੜਾਂ ਹਨ :

੧. ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਅਹਿਸਾਸ,
੨. ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਪਛਾਣ,
੩. ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ,
੪. ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ,
੫. ਜੀਵਨ ਬਦਲ ਸਕਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ।

ਜਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਲ ਵੀ, ਬਾਕੀ ਚੌਂਹਾਂ ਲਈ ਬਾਧਕ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਹੈ।

ਅਹਿਸਾਸ ਸਾਡੇ ਅਮਲਾਂ ਤੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੀ ਫਿਲਮ ਹਨ। ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਅਮਲਾਂ ਤੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਉਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿਟਿਆਂ ਦੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਵੇਖੀ ਤੇ ਮਾਣੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਸੁਰੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਬਹੁਤੇ ਫਲੇ ਫੁਲੇ ਅਹਿਸਾਸ ਓਨੇ ਹੀ ਬਹੁਤੇ ਜੀਵਨ-ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਝਲਕ ਹੋਵੇਗੀ।

ਹਰ ਉਹ ਤਜਰਬਾ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੀ ਝਾਤੀ ਨੂੰ ਚੌੜਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਘੜੀ ਪਲ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਚੁਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਰੀਝ, ਕਿਸੇ

ਨਵੀਂ ਭੁਖ, ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਛੁਹ ਘਸਾ ਕੇ ਕੋਮਲ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇ ਨਵੇਂ ਰੰਜ ਤੇ ਹਰ ਨਵੇਂ ਸੁਆਦ ਵਿਚੋਂ ਨਵੀਂ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਨਵੀਂ ਧੜਕਣ ਸਾਡੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਲਕੀਰ ਖਿਚਦੀ ਹੈ। ਚਰਿਤ੍ਰ ਬੇ-ਚਿਤ੍ਰ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਨਹੀਂ, ਪੋਟਾ ਪੋਟਾ ਨਵੇਂ ਰੰਗਾਂ, ਨਵੀਆਂ ਆਸਾਂ, ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਨਾਲ ਕਢੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਹੈ।

ਮਨਾਹੀਆਂ ਦਾ ਹਮੈਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਕਸੀਦਾ ਨਹੀਂ ਕਢ ਸਕਦਾ। ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਕੁਝ ਭੀ ਮਨਾਂ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਮਨੁਖ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਾਂ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਛੇੜਨ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲਈ।

ਮਨੁਖੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਲਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਜਿਸਮਾਨੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇਹ ਅਸਮਾਨੀ ਸਿਫਤਾਂ ਦਾ ਛੇੜੂ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਹਦੀ ਚੋਖੀ ਥਾਂ ਹੈ — ਪਰ ਨੰਗੇ ਦੇ ਵਿਖਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਰੂਹਾਨੀ ਖ਼ਿਲਾ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਕਾਮ-ਮਿਲਣੀ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰਕ ਹੈ, ਰੂਹਾਨੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਘਟਨਾ ਹੈ, ਸਾਹਿਤਕ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਕਿ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਲਿੰਗ-ਸੰਕੋਚ ਬੇ-ਲੋੜਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਏਸ ਅਨੋਖੇ ਮਨੁਖੀ 'ਜਜ਼ਬੇ' ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੇ-ਹੁਨਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦਾ — ਸਿਰਫ ਨਵੇਂ ਗ਼ਮਾਂ, ਨਵੇਂ ਹੁਲਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਕਾਮ-ਦੇਵ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਜਾ ਫਬਾ ਕੇ ਅਣਰੰਗੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚਾਣਾ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ

ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਯੋਗ ਘਟਨਾਵਾਂ ਚੁਣ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਨੁਖੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਉਹਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਵਖਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਪ੍ਰਤਿ-ਕਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ।

ਅਨਜਾਣੀ ਤੇ ਅਣਪਿਆਰੀ ਕੁਦਰਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਊਆ ਹੈ । ਇਹਦੇ ਵਾ-ਵਰੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਭੂਤਨੇ ਨਚਦੇ, ਇਹਦੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਨੁਕਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨ ਵਸਦੇ, ਇਹਦੇ ਟੁਟਦੇ ਤੇ ਬੋਦੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਫ਼ਤਾਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਤੇ ਇਹਦੇ ਹੜਾਂ, ਭਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਕਹਿਰ ਮਚਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜਾਣੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਕੁਦਰਤ ਹਰ ਤਜਰਬੇ, ਹਰ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਹਰ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਹੈ । ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁਖ ਦੀ ਏਸ ਸ਼ਕਤੀ-ਭੰਡਾਰ ਨਾਲ ਪਛਾਣ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ । ਨਿਰੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਹਨੂੰ ਪਿਆਰਨ ਤੇ ਓੜਕ ਇਹਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਕਣੀ, ਇਹਦੀਆਂ ਪੌਣਾਂ ਦਾ ਹਰ ਰੁਮਕਾ, ਇਹਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਰ ਕਿਣਕਾ ਮਨੁਖ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ । ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿਕ ਉਤੇ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਉਤੇ ਬੇ-ਅੰਤ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੌਲਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮਨੁਖ ਦੀ ਲਾਚਾਰਗੀ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਮੁਕਾਂਦਾ ਤੇ ਅਮੁਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਆਸ ਜਗਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸ਼ਾਮਾਂ, ਬਦਲਾਂ ਉਤੇ ਅਸਮਾਨੀ ਪੀਂਘਾਂ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਨਿਖਰੇ ਹੁਸਨ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਕਲੋਲ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਰੇਤ-ਲੇਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਂਭੀ ਤਾਰੀਖ, ਚਟਾਨੀ ਖੁੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਤੇ ਉਕਰੀ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਧਰਨਤਾ ਵਿਚੋਂ ਉਤਾਂਹ ਚੁਕ ਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਏਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ

ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਉਭਾਰ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਏਕਤਾ ਹਥ ਦੀ ਸਰੀਰਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਥ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ—ਪਰ ਇਹੀ ਇਕ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਫਿਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਟੋਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹਨੂੰ ਗਰਮਾ ਸਕਦਾ, ਘੁਟ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਾਕ ਪੁਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਪਰਖ ਸਕਦਾ, ਇਹਨੂੰ ਜਵਾਨ, ਮਜ਼ਬੂਤ, ਖੂਬਸੂਰਤ ਰਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅੰਗ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਅੰਗਾਂ ਉਤੇ ਇਹਦੇ ਵਾਂਗ ਹਾਵੀ ਹੋ ਸਕੇ।

ਮਨੁਖ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬੜਾ ਮੁਥਾਜ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਿਰਿਆ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸਾਧ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਇਹੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕੱਲਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਚੰਨਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਤੋਲ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਥਾਂ ਨਾਪ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਨਾ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਗਲੇ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਫੋਲੀ ਫਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਧਰਮ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਖਿਚਣਾ ਹੈ—ਕਿਸੇ ਤਪ ਸਾਧਨ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ, ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਉਹ ਰਹੱਸ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦਿਸਦੇ ਪ੍ਰੀਤਮਾਂ ਉਤੇ ਅੱਖੀਆਂ ਮੀਟ ਕੇ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕਾਹਨ ਢੂੰਡਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਪਸਾਰਾ ਕਿਸ ਰਚਿਆ? — ਏਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਉਤਰ ਵੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ, ਏਸ ਲਈ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਏਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਢੂੰਡੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਏਸ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ

ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਦੇ ਨਿਗੂਣੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਗਿਆ-ਨਤਾ ਦੇ ਘੁਸ-ਮੁਸੇ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਭਰਮਾਂ ਉਤੇ ਚਾਨਣ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁਖ ਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ — ਇਕ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਹਦੇ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ । ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਓਨਾ ਚਿਰ ਸਾਰਥਕ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਸਮਝੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁਖ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਉਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾ ਕੇ ਸਹੀ ਤੋਂ ਸਹੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜਿੰਨੀ ਸਹੀ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਓਨੀ ਹੀ ਅਜੋੜਤਾ ਮਨੁਖ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ । ਅਸਲੀਅਤ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਬੇ-ਅੰਤ ਖਿਆਲ ਤੇ ਬੇ-ਅੰਤ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਜਾਂ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹਦ-ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ।

ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਕਈ ਪਰਬਤਾਂ ਜੇਡੇ ਵਹਿਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰੂ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਮਨੁਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਭਟਕਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੱਗਾ ਬੜਾ ਹਨੇਰਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮੰਗਦੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡਿਗ ਕੇ ਚਿਕਨਾ ਚੂਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹਦੇ ਉਤੇ ਉਹ ਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ ਜਿਹੜਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਚਰਜ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਲੰਘਦੀ ਆਤਮਾ ਉਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ।

ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਅਸਲੀਅਤ ਉਹਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਭਾਵੇਂ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਬੇ-ਕਿਨਾਰ ਤਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਤੰਦਾਂ ਹੀ ਓਹ ਸਹੀ ਲਭ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ — ਓਨੀ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹ ਚੰਗਾ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਉ ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਏਨਾ ਡਰ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਮੌਤ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾ ਜਾਪਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਏਸੇ ਲਈ ਏਡੀ ਡਰਾਉਣੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਨਾ ਆਇਆ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਨਿਕੇ ਤੋਂ ਨਿਕਾ ਭਾਗ ਵੀ ਜਾਣ ਲਿਆ ਉਹਦੇ ਲਈ ਮੌਤ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭਾਗ ਦਾ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਅਣਟੁਟ ਲੜੀ ਹੈ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਹਰ ਮਣਕੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੂਜੇ ਮਣਕੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਰੰਜ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਜੀਰਾਂ ਇਕੱਲੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਖੇੜਾ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਕ ਮੁਲਕ ਵੀ ਗੁਲਾਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੁਲਕ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ। ਵਬਾਵਾਂ ਵਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ, ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਬਚਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹੁਸਨ ਦੇ ਖੁੱਥੇ ਵਸੀਲੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੁਸਨ-ਤਰਸੇਵੇਂ ਦੀ ਖੋਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਬਣਾਨਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਅਫਰੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਆਖਣਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਫਰਤ ਦਾ ਤਾਪ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀਣੇ ਰਖਣਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸਵਰਗ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਏਸ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂ ਕੋਲੋਂ, ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜਮਾਤਾਂ ਕੋਲੋਂ, ਸ਼ਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਿਪ੍ਰੀਤ ਰਖਕੇ

ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਗੀ ਦਰਿਸ਼ ਬਣਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਤਾਲ ਦੇ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮਨੁਖ ਬਹੁਤੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਭੁਖਾ ਲੂਸਦਾ, ਨੰਗਾ ਠੁਰਕਦਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਪਲ ਨੂੰ ਸਹਿਕਦਾ ਹੈ।

ਏਨੀ ਸੂਝ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦਿਸਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਏਸ ਮੰਜ਼ਲ ਉਤੇ ਪੁਚਾਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਉਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਹਰ ਮੁਮਕਿਨ ਕਿਰਨ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਇਕੋ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤੇ ਦਿਸ ਪੈਣ। ਅਮਨ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਨਿਡਰਤਾ ਤੇ ਅਰੋਗਤਾ ਜੋ ਸਭ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਤਕਦੀਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਹਰ ਕੋਈ ਬੇ-ਅਮਨ, ਮੰਦੇ ਹਾਲ, ਤੇ ਰੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬੇਗਾ।

ਜਗੀਰਦਾਰੀ, ਸਰਮਾਇਦਾਰੀ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਮਲਕੀਅਤਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਮ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਭੌਂ, ਬੇ-ਸਰਮਾਇਆ ਤੇ ਬੇ-ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਤਾਕਤ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਮੋਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਏਸੇ ਲਈ ਧਰਤੀ ਦੇ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਉਤੇ ਨਿਮਾਣੇ, ਨਕਾਰੇ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਸੂਰਤ ਇਹਨਾਂ ਨਜ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਾਂਦੀ ਤੇ ਝੁਠਿਆਰਦੀ ਹੈ।

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕੱਲੀ ਇਕੱਲੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਆਸ ਧੜਕਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਸਲੀ ਉਸਰਈਏ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਚਿਰੋਕੇ ਖੁਸ਼ੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਗਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਮਨੁਖ ਕਿਸੇ ਅਟੱਲ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਹੀ ਪੁਰਜ਼ਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਹਦੀ

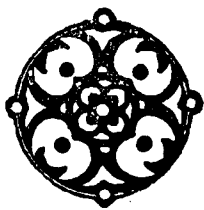
ਉਮਰ ਦੇ ਦਿਨ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੀਯਤ ਹੀ ਹਨ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲਣ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ — ਤਾਂ ਕੀ ਸਹੀ ਤੇ ਕੀ ਗਲਤ, ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਵੀ ਉਹਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਪਸਰੀ ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਰੋਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਨੰਗੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਕਢੇ, ਫੌਜ ਮਸੂਮਾਂ ਬੇ-ਕਸੂਰਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹੇ, ਅਫਸਰ ਵਢੀਆਂ ਲੈ ਲੈ ਬੰਕ ਭਰ ਲੈਣ, ਤਸ਼ੱਦਦ — ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਤੇ ਰਾਜ ਹੋਵੇ — ਫੇਰ ਵੀ ਕੀ ? ਇਹ ਉਹਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਭਾਣਾ ਹੈ, ਮਿੱਠਾ ਲਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ! ਇਹੋ ਇਤਕਾਦ, ਵਖ ਵਖ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ, ਬਹੁਤੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਜੀਵਨ-ਬਦਲੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪੁੰਗਰ ਨਾ ਸਕੇ।

ਪਰ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰਤਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵਲ ਵਧਾਏ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਨੁਖ ਮਾਲਕ ਹੈ ਧਰਤੀ ਦਾ, ਤੇ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਸਾਂਝੇ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਮੁਬਾਜ਼ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਨਵੇਂ ਫੁਲ ਤੇ ਅਨਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ, ਕੀਕਰ ਤਪਦੀਆਂ ਰੇਤਾਂ ਤੇ ਜੰਮੀਆਂ ਬਰਫਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਕੀਕਰ ਕਈ ਹਿਸਿਆਂ ਦੀ ਆਬੋ-ਹਵਾ ਬਦਲ ਕੇ ਓਥੋਂ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਵਟਾ ਦਿਤੀ — ਜਰਾਇਮ-ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਣੇ ਸੁਚੱਜੇ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਕਰਿਸ਼ਮਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਓਸ ਸਾਰੇ ਗੂੜ੍ਹ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਖੋਹਾ-ਮੋਹੀ, ਤੇ ਲੜਾਈ ਭੜਾਈ ਨੂੰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਖ਼ਸਲਤ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਚੁਗਿਰਦੇ ਉਡਦੀ ਕਾਲਖ ਦੇ
ਧੱਬੇ ਹਨ, ਇਹ ਖਾਲੀ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦਾ ਭੇੜ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਇੰਸੀ ਖੋਜਾਂ
ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਤੇ ਸੂਰਜ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਆਪਣੀ
ਕਾਰੇ ਲਾ ਲਏਗਾ, ਓਦੋਂ ਬੇ-ਅੰਤ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਾਈ ਤੇ
ਖੁਦਗਾਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦੋ ਜਜ਼ਬੇ ਇਹਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਉਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।
ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਬਦਲ
ਦੇਵੇਗੀ, ਧਰਤੀ ਦਾ ਹੁਲੀਆ ਵਟਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਪੁਰਾਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ
ਚੁਗਾਠ ਵਿਚ ਇਹ ਨਵੀਂ ਤਸਵੀਰ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਦਿਸਦੀ,
ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ — ਪਰ ਨਵੀਂ ਤਸਵੀਰ ਜੋੜਨ
ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ
ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋਣਾ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਬਦਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਸਿਰ
ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਧਕੜਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਕੰਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ
ਹਿਸੇ ਵਿਚ, ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਭੜਕਾਣਾ,
ਤੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਦਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਉਹੀ
ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਥ ਦੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ। ਪਿਆ ਵਡਾ ਹੋਵੇ ਸਰੀਰ, ਨਿੱਕਾ
ਜਿਹਾ ਹਥ ਜਿਹੜਾ ਭੇਸ ਚਾਹੇ ਉਹਨੂੰ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਗੰਮ ਤੇ
ਅਥਾਹ ਪਏ ਹੋਣ ਧਰਤੀਆਂ ਤੇ ਤਾਰੇ, ਮਨੁਖ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਹਰ
ਕੋਝ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਕੇ ਇਹਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦੁਲਹਨ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ

ਮੈਂ ਉਸ ਮਹਾਨ ਮਨੁਖੀ ਤਜਰਬੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਨੁਖ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ; ਓਸ ਮਹਾਨ ਮਨੁਖੀ ਨਿਹੁੰ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਲਾਇਆਂ ਲਗਦਾ ਨਹੀਂ, ਹਟਾਇਆਂ ਹਟਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਆਹ ਮੁਨਾਸਬ ਸੁਭ ਇਛਾ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਰਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਮਰ ਸਾਰੀ ਪਿਆਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਝਾਤ ਵੀ ਨਾ ਪਾਈ ਹੋਵੇ । ਪਰ ਜਿਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣ ਭੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਖੁਸ਼ੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਭੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਡੀਕਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਕਾਮ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜਜ਼ਬਾ, ਭੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਦਾਈਆ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਵਿਗਸਿਆ ਕਾਮ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੇ ਕਰਮ ਲਈ ਸਹਿਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਾਨੁਖਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਭਰਦਾ, ਹਰ ਜਜ਼ਬੇ, ਹਰ ਰੀਝ ਦਾ ਸਵਾਮੀ

ਬਣਦਾ, ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਭੀ ਰਖਣਾ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ
 — ਪਰ ਕਾਮ, ਧਨ, ਤੇ ਰੁਤਬੇ ਵਰਗਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਤੋੜ ਵਾਟ ਤਕ ਕਈ
 ਵਾਰੀ ਅਣਗੌਲਿਆ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਕਾਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ,
 ਇਨਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਇਹਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਨਾਲ
 ਨਹੀਂ ਉਡ ਸਕਿਆ ਉਹ ਅਣਛੁਹਿਆ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ।

ਮਾਨੁਖਾ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਕਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ
 ਪਿਆਰ-ਛੁਹ ਹੀ ਜਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਛੁਹ ਨਾਲ ਕਾਇਆਂ ਨਹੀਂ
 ਪਲਟੀ, ਉਹ ਛੁਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ, ਸਾਧਾਰਨ, ਘਟ
 ਸੁਹਣੇ ਜਾਂ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ, ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਫਲੂਸ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਵੰਨ
 ਸਵੰਨਤਾ, ਸਾਡੀ ਵੇਤਰ ਕਾਟ, ਸਾਡੀ ਫਬਣੀ ਦਾ ਮੁਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਾਨੂੰ
 ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਚੰਗਾ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
 ਕੋਝਾ ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਿਜਲੀ
 ਦਾ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜਗਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,
 ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਿਜਲੀ-ਰੌ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਣਾ ਸਾਡੇ ਵਸ ਦੀ
 ਗਲ ਨਹੀਂ।

ਇਹ, ਪਰ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ
 ਹੈ ਕਿ ਚਾਨਚਕ ਬਿਜਲੀ-ਨੁਕਤੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਮਾਂ ਲਟ ਲਟ ਕਰਨ ਲਗ
 ਪਈ — ਸਾਥੋਂ ਅਣਭੋਲ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਜਾ
 ਜੁੜੀ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੋ ਗਏ, ਜੀਕਰ ਫਲੂਸ ਦਾ ਅੰਦਰ ਭਖ
 ਪਿਆ, ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਜਿਉਂਦੀ ਭਾਹ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲਗ
 ਪਈ। ਅੰਦਰੋਂ ਜਗੇ ਫਲੂਸ ਦੀ ਛਬ ਨਾਲ ਅਣਜਗੇ ਫਲੂਸ ਦਾ
 ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਹ? ਕੋਈ ਤਾਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦਿਲ ਨਾਲ
 ਜਾ ਜੁੜੀ, ਰੌ ਤੁਰ ਪਈ — ਦੋਹਾਂ ਫਲੂਸਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਮਾਂ ਮਚ ਪਈਆਂ।
 ਆਪਣੇ ਹੀ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ 'ਚੋਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਿੱਸਣ ਲਗ ਪਿਆ !
 ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਕ ਟੋਟੇ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਦਿਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਘੁੱਟੇ ਗਏ

ਰੜਕਾਂ ਚੋਭਾਂ ਸਭ ਭੁਲ ਗਈਆਂ, ਇਕ ਮਿਠੀ ਮਹਾਨ ਗਲਵਕੜੀ ਦਾ
ਕੋਮਲ ਜਿਹਾ ਨਿੱਘ ਤਨ ਮਨ ਵਿਚ ਰਚ ਗਿਆ।

ਇਹ ਪਿਆਰ ਇਕ-ਪਾਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ
ਪਿਆਰ-ਤਾਰ ਜੁੜੇ ਬਿਨਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਜਗਦੀ। ਹੁੰਦੇ
ਹੈਨ ਇਕ-ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਭੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਝੂਠੇ ਗਰਭ ਵਾਂਗ
ਜੰਮਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਝੂਠਾ ਆਇਆ, ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਾ ਪੀਂਘ
ਹੁਲਾਰੇ ਚੜ੍ਹੀ, ਨਾ ਪੈਰ ਜ਼ਮੀਨੋਂ ਉਖੜੇ। ਕੁਝ ਉਸਰਿਆ ਨਾ, ਕੁਝ
ਬਣਿਆਂ ਨਾ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਤੁਲਦਾ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਂਗ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ,
ਇਹ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਘੜਦਾ ਹੈ – ਪਹਿਲੀ ਤਕਣੀ ਤੋਂ ਹੀ ਤਨ
ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲਾਂ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਪਿਆਰ
ਵਿਚ ਉਸਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਨਵਾਂ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ, ਭੰਨ ਕੇ ਘੜਿਆਂ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ
ਉਹ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਅਕੇਵੇਂ ਦਾ ਪਰਚਾਵਾ ਹੈ।

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ
ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਰਾ ਫਿਰਾਕ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ
ਇਹ ਕੋਈ ਸਦੀਵੀ ਸਵਰਗ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਹਸਰਤਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਭੀ
ਨਹੀਂ। ਇਹਦੇ ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਭੀ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਅਰਮਾਨਾਂ
ਨਾਲੋਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਦੀ ਹਲੂਣਿਆਂ ਭਰੀ ਇਕੋ ਪ੍ਰੇਰਨਾ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਦੀਆਂ ਮਾਯੂਸੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਭੀ
ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ : ਪਹਾੜ ਵਡੇ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ, ਤਾਰੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ
ਦਿਸਦੇ; ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ, ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਚੌੜੇ ਦੁਮੇਲ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ
ਚਾਨਣੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਫਲਤਾ ਦੇ ਸਹਿਰਾ ਵਿਚ ਭੀ ਜਿਉਣਾ
ਜ਼ਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੀਸਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੁਕਰ ਉਠਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਦੋ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜ ਪੁੰਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਆਪਣੀ
ਬਿਜਲੀ-ਤਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤੇ, ਤੇ ਇਕ ਖਿਨ ਲਈ ਹੀ ਸਹੀ, ਕੇਡੀ
ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਕਦੀਰ ਏਸ ਸੁੰਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਿਸ਼ਕਾ ਮਾਰੀ।

ਲਖ ਸੁਹਣੀ ਹੋਵੇ ਦੁਨੀਆਂ, ਲਖ ਮਹਿਕਾਂ ਹੋਣ ਇਹਦੇ ਫੁਲਾਂ
ਵਿਚ, ਲਖ ਲੈਆਂ ਹੋਣ ਇਹਦੇ ਸੁਖਨਾਂ ਵਿਚ, ਪਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਦੇ ਦਿਲਾਂ
ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਟਹਿਕੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੁਸਨ ਅਧ-
ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਘੁਸ-ਮੁਸੇ ਵਿਚ ਬੇ-ਨਕਸ਼ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਕਰ ਹਨੇਰੀ
ਰਾਤ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਸਾਡੇ ਡਰਾਉਣੇ ਆਲੇ
ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਿਸ਼ਕਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਤੌਖਲੇ ਹਟਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਓਕਰ
ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ
ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਨਿਕੇ ਤੋਂ ਨਿਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦੀ
ਅਨਿਖੜਵੀਂ ਏਕਤਾ ਦਰਸਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਚਮਤਕਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਕੌਮਾਂ
ਤੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਮਿਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ
ਸਾਡੀ ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਿਜੀ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ
ਹੋ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪੁੰਨ ਪਾਪ, ਦੋਸਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤੋਂ ਬੇ-ਲਾਗ ਸਾਗਰ ਦੀ
ਇਕ ਖੀਵੀ ਲਹਿਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਖੀਵੀ ਲਹਿਰ ਜੀਵਨ-ਸਾਗਰ ਦੀ ਹਿਕ ਉਤੇ ਵਿਛ ਵਿਛ
ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਟਪਦੀ, ਦੋਸਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਭ ਦੇ ਪੈਰ ਆਪਣੇ
ਦਿਲ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਧੋਂਦੀ, ਬੇ-ਵਿਤਕਰਾ ਹਸਦੀ ਤੇ ਜੱਫੀਆਂ
ਪਾਂਦੀ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਕੋਈ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵਾ ਨਹੀਂ, ਹੁਸਨ ਉਤੇ ਮਾਲਕਾਨਾ
ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕੋਈ ਬੇ-ਅਟਕ ਐਸ਼ ਨਹੀਂ, ਸਵਰਗਾਂ ਦੀ
ਸਦੀਵੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਖਿਨ ਭਰ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸ
ਤਾਕਤ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਆਂਦੀ, ਧਰਤੀਆਂ
ਉਤੇ ਜੀਵਨ ਧੜਕਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਦਾ ਦਿਲ ਤ੍ਰੇਲ-ਤੁਪਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੇਕੀ
ਬਦੀ ਤੋਂ ਮਾਸੂਮ ਹੈ, ਕਿਰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਖਿੜਦਾ ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਵਾਂਗ
ਨਚਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਮਨੁੱਖਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਯਾਮਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਭੁੰਘਾਈਆਂ ਤਕ ਅਕਲ ਤੇ ਦਲੀਲ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇਕੋ ਤਕਣੀ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਭੀ ਇਹਦੀ ਤਕਣੀ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁੱਝਾ ਤੇ ਗੂਹੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ : ਤੁਲ-ਤੁਪਕਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਸਰਲ ਹੈ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਗੜ੍ਹਕਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੋ ਸਿਰਿਆਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਖੇੜੇ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਝਲ ਏਸ ਖੇੜੇ ਦੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਕੌਣ ਝੱਲੇ ! ਕੋਈ ਕੰਢਾ ਭੀ ਪਿਆਰ-ਹੜ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ — ਚਟਾਨਾਂ ਇਹਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਏਸ ਲਈ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਜਵਾਰ-ਭਾਟੇ ਵਾਂਗ ਇਹ ਉਤਰਦਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਅਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਚੜ੍ਹੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਬਹਿਰ ਤੇ ਉਤਰੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਬੇ-ਰੋਣਕੀ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨਿਰਮਲ ਮਿਠੀ ਝੀਲ ਦੇ ਸਦਾ ਸਾਵੇ ਕੰਢਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਦੇ ਮਿਠੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਟਪਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੇਠਾਂ ਲਹਿ ਕੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦਾ ਤਿਲਕਵਾਂ ਚਿੱਕੜ ਕਦੇ ਨੰਗਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚਿਤ-ਚੋਰ ਦੇ ਨੈਣ-ਸਾਗਰ ਦੀ ਮਸਤੀ ਉਤੇ ਪਤਾਲੇ ਡੁਬਕਣ ਤੇ ਅਸਮਾਨੇ ਛਲੁਕਣ ਦਾ ਸਵਰਗ ਕਦੇ ਮਾਣਿਆਂ ਹੈ, ਉਹ ਮਿਠੀਆਂ ਨਿਰਮਲ ਝੀਲਾਂ ਵਿਚ ਉਮਰਾਂ ਅਡੋਲ ਤਰਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਬਰੇਤੀ ਉਤੇ ਉਮਰਾਂ ਉਡੀਕਣ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਹਸਦੀਆਂ, ਖਿੜਦੀਆਂ, ਬਦਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫੁਹਾਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਛਲੁਕਾ ਲੈਣ ਨੂੰ ਵਡੇਰੀ ਤਕਦੀਰ ਗਿਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੂੰਹ ਜਾਦੂ ਭਰੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਮਰਾਂ ਬ੍ਰੇਤੀਆਂ ਉਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਉਡੀਕ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਛੋਟੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਇਕ-ਤਾਰ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ — ਵਡੇ ਸਵਰਗ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਜਗਮਗਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੌਤ ਜਾਂ ਬੇਵਸੀ ਜੁਦਾਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਾਇਲਾਜ ਈਰਖਾ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰ-ਤਾਰ ਉਖੇੜ ਦੇਂਦੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਫੇਰ ਬੇ-ਚੰਗਿਆੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਪਿਆਰ-ਸ਼ਮਾਂ ਬੁੱਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹਦੀ ਸਵਰਗੀ ਲਟ-ਲਟ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਰਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਸ਼ਮਾਂ ਦੇ ਬਲਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਤੇ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਭੀ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਬਿਜਲੀ-ਮੇਲ ਨੇ ਝੰਮ ਝਮਾਈਆਂ ਸਨ।

ਤਾਂ ਭੀ ਇਹ ਗਲ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਹੀ ਜੁੜਦੇ, ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਹੀ ਪਿਆਰ-ਸ਼ਮਾਂ ਬਲਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਥੇ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਸ਼ਮਾਂ ਬਲ ਕੇ ਬੁਝ ਗਈ, ਓਸ ਥਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਪਿਆਰ ਚਾਨਣ ਕਦੇ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ।

ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਮਰ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਦਿਲ ਨਰੋਇਆ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ੀਏ ਤਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਪਿਆਰ ਪੀੜਾਂ ਸਹਿ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਆਪਣੀ ਕੁਖੋਂ ਜੰਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਹ ਇਕ ਨਹੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਆਸ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਹੀਰ ਜਾਂ ਰਾਂਝਣ ਦਾ ਰਾਹ ਤਕ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਲ ਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿਆਰ ਭੁਖ ਮਿਟੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਹੁਲਾਰੇ ਤੋਂ ਭੌਂ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਜਿਹੜਾ ਅਜੇ ਭੀ ਪਿਆਰ ਛੱਲਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਡਿਗ ਕੇ ਗੋਤੇ ਖਾਣ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਤਿੱਤਰ ਖੰਭੀਆਂ ਬਦਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛੁਹਣ ਛੁਹਾਈ ਖੇਡਣ ਦੀ ਰੀਝ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਪਿਆਰ ਸ਼ਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਲੇਗੀ, ਉਹਦੀ ਹੀਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗੀ, ਉਹਦੇ ਰਾਂਝਣ ਦੀ ਮੁਰਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਵਜੇਗੀ। ਉਹਦੀ ਪਿਆਰ ਪੀਂਘ ਜ਼ਰੂਰ ਚੜ੍ਹੇਗੀ ਤੇ ਅਗਲਾ ਹੁਲਾਰਾ ਉਹਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿਖਰ ਛੁਹਾ ਜਾਏਗਾ।

ਪਿਆਰ-ਲਗਨ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨਕਸ਼ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਅਚੇਤ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰਖ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਕਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ

ਜਦੋਂ ਭੀ ਸਾਡੀ ਖਿਚ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਨੋਖ ਜਿਹੀ ਹਿਲ ਜੁਲ ਛਿੜਦੀ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਰਤੀਆਂ ਚੌਕਨੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਿਆਰ-ਮਿਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਕਾ ਇਕ ਦੋਹਾਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰੇ ਟੁਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਿਆਰ-ਰੋ ਆਰ ਪਾਰ ਫਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ, ਕਦੋਂ ਦੂਈ ਦਾ ਪਰਦਾ ਲਹਿ ਗਿਆ, ਤੇ ਕਦੋਂ ਦੋ ਵਖਰੇ ਦਿਲ ਇਕੋ ਪਿਆਰ-ਬੈਟਰੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਬਣ ਕੇ ਸਾਂਝੀ ਧੜਕਣ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋ ਗਏ । ਇਕ ਖਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੇ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਗਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਈ ਗਲਾਂ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਚੁਕੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਛੁਹ ਸ਼ਰਮਾ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਪੈਰ ਲੜਖੜਾ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ।

ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਰਸਤਿਆਂ ਤੇ ਝੋਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੁਲਖਣੀ ਘੜੀ ਕੋਈ ਜਗਣ-ਜੋਗਾ ਦਿਲ ਸਚੀ ਮੁੱਚੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਾਦੂ-ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਓਸੇ ਘੜੀ ਪਿਆਰ-ਖੰਡਰਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉਸਾਰੀ ਸਰਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਬਹਾਰ ਦੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਸੁਕੇ ਟੁੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਗੂਫ਼ੇ ਖਿੜ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਉਸਾਰੂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ — ਸੁੱਕੇ ਟੁੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਗੂਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਰਸਰ-ਏਸ ਮਹਾਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਰਤੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ । ਇਹਦੀ ਛੁਹ ਲਗਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਇਨਕਲਾਬ ਹੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ : ਬੁਧ ਬੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਕਸ਼ ਪਤਲੇ ਤੇ ਉਜਿਆਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੀਅ ਸਦਕੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਪਿਆਰੇ ਉਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਉਤੋਂ, ਭਰਪੂਰ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਮੰਦ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜੋਗੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ — ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਚੰਮਣ-ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੇ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਇਹਦੀ

ਪ੍ਰਭਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਇਹਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਤੁਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਉਹਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਪਿਆਰ-ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਤਦੇ ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਓਸ ਨਾ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ — ਉਹਦੀ ਭਗਤੀ ਨਿਹਫਲ, ਉਹਦਾ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਨਿਹਫਲ।

ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਹੱਕ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹੱਕ ਜਮਾਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਜ਼ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ — ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹਦਾ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ-ਸ਼ਮਾਂ ਬਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ — ਤੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਾਂ ਬੁੱਝ ਗਈ ਓਦੋਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

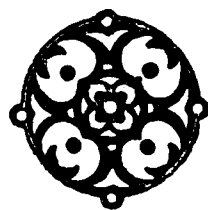
ਨਾ ਪਿਆਰ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਝੱਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਕਾਬੂ ਦੇ ਤਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਤਿਹਾਏ ਪਾਟਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕਟੋਰੇ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਭੀ ਮੀਟੇ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਹੀਂ, ਇਹਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਖਾਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਕਢ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਰਾਨੇ ਗੋਂ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਇਹਦੀਆਂ ਹਸਰਤਾਂ, ਇਹਦੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦੇ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਵਿਚ ਇਹਦੇ ਸਦੀਵੀ ਮਾਸ਼ੂਕ ਦੇ ਉਣੇ ਗੁੰਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਹਨ।

ਧਰਤੀ, ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਗਿਆਨ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਸਿਰਫ ਆਸ਼ਕ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਥੱਲੇ ਨਾਪ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਿਰਫ ਕਵੀ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਮਸਨੂਈ ਕਦਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਆਸ਼ਕ ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਕਵੀ । ਅਨਗਿਣਤ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਪਿਆਰ-ਚੰਗਿਆੜਾ ਤਿੜਕਿਆ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਆਰੋਂ ਪਾਰ ਕੁਝ ਗਿਆ, ਨਾ ਪਾਰੋਂ ਆਰ ਕੁਝ ਆਇਆ ਹੈ ; ਕੋਈ ਬਿਜਲੀ ਅੰਦਰੋਂ ਚਮਕੀ ਨਹੀਂ, ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਂਦਾ ਦਿਸਿਆ ਨਹੀਂ ।

ਪਰ ਸਚੇਰੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਬਰ ਸੂਹੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਕਦਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅਜ਼ਲ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਅਜ ਪੂਰਬ ਦੇ ਦੁਮੇਲ ਵਿਚੋਂ ਪਲੇ ਪਲ ਇਹਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਉਘੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਦਿਲਾਂ ਉਤੇ ਕਸ ਘੋਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ-ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੋ ਨਾਲੋਂ ਅਡਰਾ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਣਗੇ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸੰਖਾਂ ਰਾਹਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਉਤੇ ਦਿਲ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦੇ ਹੋਣਗੇ ।

ਸ਼ਬਨਮ ਵਾਂਗ ਸੂਚੇ ਤੇ ਕਿਰਨਾਂ ਜੇਡੇ ਉਚੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੋਂਦ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ਖਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਅਤਿ ਮਹਾਨ ਘਟਨਾ ਹੈ ।

ਐਟਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ

ਐਟਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਉਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਸ਼ਿਸ਼ਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਨੈਪਾਲਮ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਜਿੰਦਾਂ ਝੁਲਸਦੀਆਂ, ਐਟਮ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਟੋਟੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੌਣ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ; ਤੇ ਮੁਲਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਛੇ ਜ਼ਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਵਡੇ ਵਡੇ ਮੁਲਕੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣ-ਮਨੁਖੀ ਧਮਕੀਆਂ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਓਸ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਚੰਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਕ ਤੀਰਥ ਉਤੇ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ।

ਓਸ ਵੇਖਿਆ, ਇਕ ਬੇ-ਅਰਾਮ ਜਿਹੇ ਤੰਗ ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਲਖਾਂ ਯਾਤਰੂ ਇਕਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ — ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੰਗ, ਖੁਰਾਕ ਤੰਗ, ਬੀਮਾਰੀ ਖੁਲ੍ਹੀ, ਬਹੁਤੇ ਯਾਤਰੂ ਕਿਸੇ ਅਸਮਾਨੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫਾਥੇ ਦਿਸਦੇ ਸਨ । ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਰਾਤੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗਣਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਸੁਤਾ ਨਾ, ਕਿਸੇ ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਪਿਠ ਨਹੀਂ ਲਾਈ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ

ਲਗੇ ਰਹੇ ।

ਜਦੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲਫਜ਼ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦੇ । ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਘੜੀ ਚੁੱਭੀ ਲਾਣ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬੇ-ਸਬਰੀ ਸੀ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਭੀੜ ਵਿਚ ਨਖੇੜੇ ਗਏ — ਕਈ ਇਸੜੀਆਂ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ, ਹਰ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ । ਮੰਗਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਦਾਨੀ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਗ੍ਰਹਿਣ ਚੰਨ ਵਲ ਪਾਣੀ ਸੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੰਨ ਉਤੇ ਗਰੁਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਹਦਾ ਗਰੁਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰੂ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਚੰਨ ਦੀ ਖਿਚ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਤੋਂ ਏਸ ਗਰੁਹ ਦਾ ਭਾਰ ਲਾਹਣ ਲਈ ਵਿਆਕਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਨਾ ਲਗੀ, ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰੁਹ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਸਾਡਾ ਚੰਨ ਨੌ ਬਰ ਨੌ ਚੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਭੀ ਇਹਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਓਥੇ ਭੀ ਇਹਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਦਾ, ਨਾ ਓਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਗੜਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਸਮਝਾਂਦਾ ਕਿ ਏਸ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋਣੀ ਦੀਆਂ ਦੂਰਬੀਨਾਂ ਨਾਲ ਓਸ ਨੇ ਕਈ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਈਆਂ ਹਨ — ਉਹ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਗਿਣ ਕੇ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੇਰ ਕਦੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗੇਗਾ, ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲਗੇਗਾ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੇ ਨਾ ਕਰੇ, ਇਹ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਹਿ ਜਾਏਗਾ । ਉਹ ਸੈਂਕੜੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਦਸ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਜਦ ਸੈਂਕੜੇ ਵਰ੍ਹੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨੇ ਲਗਦਿਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਚੰਨ ਨੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਚਮਕਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਹੈ — ਫੇਰ ਏਨੇ ਮਨੁਖ ਏਨੀ ਮੁਸੀਬਤ ਕਿਉਂ ਉਠਾ ਰਹੇ ਹਨ ?

ਉਹਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ, ਕਿ ਏਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਈ ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੁੜੀਆਂ ਤੇ ਟੁਭੀ ਲਾਣ ਲਈ ਬੇ-ਤਾਬ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ, ਔਖੇ ਸਫਰ ਝਾਗ ਕੇ, ਪੋਲੀਸ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਦੇ ਕੇ, ਕਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਰੇਲਵੇ ਟਿਕਟ ਖਰੀਦ ਕੇ ਇਹ ਲੋਕ ਅਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਲੈਣ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਮਹਾਤਮ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁਆ ਕੇ ਇਹ ਘਰ ਮੁੜਨਗੇ, ਕਈ ਮੁੜਨਗੇ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਣਗੇ।

ਅਸਮਾਨੀ ਹਸਤੀਆਂ ਦੀ ਰਫਤਾਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਰ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਰਦਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਜੀਕਰ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਉਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਕਰ ਹੀ ਐਟਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜਾਣਕਾਰ ਮੁਲਕਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਤੇਲ, ਧਾਤ ਦੀਆਂ ਕਾਨਾਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ, ਮਾਰ ਧਾੜ ਉਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਦੇ ਜਤਨ ਉਹਨੂੰ ਐਉਂ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਜੀਕਰ ਵਡੀ ਸਾਰੀ ਮਿਠੀ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਪਏ ਕਰਨ।

ਐਟਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਝੇ ਦੌਲਤ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ। ਏਸ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਜਦੋਂ ਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਏ, ਓਦੋਂ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਸੰਭਾਲਿਆਂ ਦੀ? ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਤੇਲ-ਖੂਹਾਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ? ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਫਰੀਕਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖੋਹ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਣ ਦੀ? ਇਕ ਛਟਾਂਕ ਭਰ ਯੂਰੇਨੀਅਮ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਚਾਹੋ ਬਿਜਲੀ-ਘਰ ਬੋਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਓਸ ਥਾਂ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਮੁਫਤ

ਪਿਆ ਚਲਾਏ, ਮੁਫਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਪਿਆ ਸੈਰਾਬ ਕਰੇ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਪਿਆ ਉਗਾਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਐਟਮੀ ਬਿਜਲੀ-ਘਰ ਲਈ ਨਾ ਵਡੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਦਰਕਾਰ ਹਨ, ਨਾ ਵਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੜੇ ਵਡੇ ਐਂਜੀਨੀਅਰ, ਦੋ ਚਾਰ ਸਾਦੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਨਅਤ ਲਈ ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਖਾਨੇ ਨੂੰ ਚਲਾਣ ਲਈ ਕਈ ਗਡੀਆਂ ਕੋਇਲੇ ਦੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹੋਣ ਉਹ ਕਾਰਖਾਨਾ ਏਨੀ ਕੁ 'ਯੂਰੇਨੀਅਮ' ਧਾਤ ਨਾਲ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਇਕ ਤੀਲਾਂ ਦੀ ਡੱਬੀ ਵਿਚ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ।

ਫੇਰ ਐਡਾ ਪਰਪੰਚ ਕਿਉਂ ? ਇਹ ਤਾਕਤ ਦੀਆਂ ਡੀਂਗਾਂ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ? ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਿਉਂ ? ਕਿਉਂ ਕਰੋੜਾਂ ਸੁਹਣੇ ਗਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤਾਂ ਤੋਂ ਨਖੇੜ ਕੇ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਗਰਾਹੀਆਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾਣਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ? ਕਿਉਂ ਇਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਾਣਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਦੇ ਸਹਿਮ ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦੇਂਦੇ ? ਇਹ ਬਰਬਾਦੀ ਲਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਕਿਉਂ ? ਇਹਨਾਂ ਸੰਧੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ? ਕੋਬਾਲਟ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਮਿਟਾ ਸਕਣ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਕਿਉਂ ? ਇਹ ਭੁਖ ਨੰਗ, ਇਹ ਗੰਦਗੀ, ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ, ਇਹ ਕੋਝ ਕਿਉਂ ? ਜਦ ਮਨੁਖ ਨੇ ਓਸ ਤਾਕਤ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਲਭ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਤਾਕਤ ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਬਹਿਰਾਮ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਕਤ ਹੈ ਕੀ ? ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ-ਸਾਗਰ ਹੈ। ਏਸ ਸ਼ਕਤੀ-ਸਾਗਰ ਦਾ ਭੇਤ ਅਜੇ ਤਕ ਸਾਡੇ ਸੂਰਜ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ। ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਸੂਰਜ ਮਘ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿੰਨੀਆਂ

ਹੀ ਧਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਤੇ ਚਾਨਣ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਈਆਂ ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਡਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਸੂਰਜ ਓੜਕ ਠੰਡਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ — ਤੇ ਇਹਦੇ ਠੰਡੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੂਰਜੀ ਨਜ਼ਾਮ ਦਾ ਹਰ ਸਿਆਰੇ ਉਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏਗੀ । ਪਰ ਇਹਦੇ ਉਲਟ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਦ੍ਹਾ ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਨਿਤ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਸੂਰਜ ਰਤਾ ਭੀ ਠੰਡਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਰਖਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੈ । ਇਹ ਹਰ ਘੜੀ ਅਨੇਕਾਂ ਐਟਮ-ਬੁੰਡਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਐਟਮ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ — ਤੇ ਇਹਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭੱਠੇ ਸਦਾ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

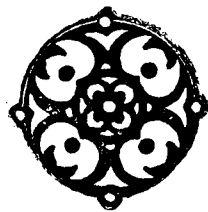
ਇਹ ਭੇਤ ਅਜ ਮਨੁਖ ਨੇ ਭੀ ਲਭ ਲਿਆ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁਖ ਭੀ ਹੁਣ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਭੀ ਮੁਥਾਜੀ ਦੀ ਇਹਨੂੰ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ । ਪੋਸ਼ਾਕ, ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ — ਜਿਹੌ ਜਿਹੀਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਇਹ ਕਰ ਸਕੇ, ਉਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਇਹ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪਰ ਇਹਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਔਕੜਾਂ ਹਨ । ਇਹ ਭੇਤ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁਖ ਨੇ ਲਭਾ ਹੈ, ਏਸ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਉਹਨਾਂ ਕਠੋਰ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਫਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਏਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਐਟਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦੇ ਸਿਰਤੋੜ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਪਰ ਮਨੁਖੀ ਤਾਰੀਖ ਭੀ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਵਰਗਾ ਅਟੱਲ ਦੌਰ ਹੈ । ਇਹਦੇ ਭੀ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਹਨ ਤੇ ਵਿਕਾਸੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਹੈ ।

ਐਟਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਮੋੜ ਹੈ। ਜੀਕਰ
ਬਿਜਲੀ ਆਇਆਂ ਤੇਲ ਤੇ ਭਾਫ਼ ਦੇ ਇੰਜਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ
ਰਹਿੰਦੀ, ਓਕਰ ਹੀ ਐਟਮੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਯੁਗ ਦੀਆਂ
ਪ੍ਰਚਲਤ ਕਦਰਾਂ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਨਫਰਤਾਂ, ਇਹ
ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ, ਇਹ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ, ਇਹ ਪ੍ਰਦੇਸੀਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼
ਤਅਸਬ, ਇਹ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ – ਸਭ ਬਿਜਲੀ ਯੁਗ ਵਿਚ
ਭਾਫ਼ ਇੰਜਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਟੁਟੇ ਐਟਮ ਦਾ ਧਮਾਕਾ ਮਨੁਖੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰ

ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਬੜੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹਨ — ਪਰ ਸੌਖੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਹਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਨਤ ਹੁੰਦੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਚੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆਨ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿੰਨੀ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਓਨਾ ਹੀ ਚੌੜਾ ਉਹਦੀ ਝਾਤੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਉੱਚੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨਗਿਣਤ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਹ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਓਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਚਦੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਉਹਦੀ ਛੁਹ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਥੋੜੀਆਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ, ਸਤੱਹੀ ਜਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ, ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਂਝਾਂ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਇਹ ਸਾਂਝਾਂ ਮਨੁਖ ਦੀ ਮਨੁਖ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਪ੍ਰੇਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਸਾਂਝਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਗਰਮਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮਨੁਖਤਾ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਇਹਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ-

ਵਿਆਂ ਵਿਚ ਡੂੰਘੇ ਇਖ਼ਤਲਾਫ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇਖ਼ਤਲਾਫ਼ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡੇ ਜਾਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਇਖ਼ਤਲਾਫ਼ਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੁਚੀ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਤੇ ਏਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਅਨੋਖੀਆਂ ਪਰਬਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮੁਲਕੀ ਨਜ਼ਾਮ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਲਗ ਭਗ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕੀ ਨਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਪਰਚਲਤ ਸਮਾਜਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਵਖਰੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਉਤੇ ਵਖੋ ਵਖਰਾ ਅਸਰ ਪਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਂਦੇ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਵਖਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੰਨੀ ਇਕ ਜਮਾਤ ਦੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਦਬਾਈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਓਨੀ ਹੀ ਦਬਾਣ ਵਾਲੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਦਬਾਉ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਰਕੇ ਨੀਵੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਕੰਮ ਲੈਣ ਲਈ ਦਬਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਾਲੀਮ ਨਾਲੋਂ ਵਡੇਰੀ ਤੇ ਡੂੰਘੇਰੀ ਸਿਫ਼ਤ ਹੈ। ਤਾਲੀਮ

ਇਹਦਾ ਭਾਗ ਹੈ, ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤਾਲੀਮ ਦਾ ਭਾਗ ਨਹੀਂ । ਕਈ ਮਿਹਨਤੀ ਸ਼ਖਸ ਨਿੱਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਿੱਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਸਿਫਤ ਹੈ । ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਉਤੇ ਸ਼ਖਸਾਂ ਦਾ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਛੁਹ ਰਹਿ ਸਕਣਾ ਅਨਹੋਣੀ ਗਲ ਹੈ ।

ਉਚਾ, ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਵਧੀਆ ਸਭਿਆਚਾਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਉਚਾ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਸ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ । ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਉਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਤੇ ਧਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਸ ਮੁਲਕ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ । ਧਾਰਮਕ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸਮਝਣਾ ਗਡੀ ਪਿਛੇ ਘੋੜਾ ਜੋਣਾ ਹੈ । ਸਭ ਧਰਮ ਕਰਮ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ।

ਜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਇਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਲਈ ਅਨਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਇਕ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਲਈ ਮਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੀ ਜੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦਾ ਫਲ ਖੋਹਣ ਕਰ ਕੇ ਕਠੋਰ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਏਸ ਕਠੋਰਤਾ ਹੇਠਾਂ ਜਿਉਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਕਰਕੇ ਕੋਮਲ ਭਾਵ ਪਲੂਰ ਨਹੀਂ ਸਕਣਗੇ । ਡਾਢੀ ਕਠੋਰ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਸਭਿਅਤਾ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਵਿਚ ਭਰਾ ਭਰਾ ਦਾ, ਪੁਤਰ ਪਿਓ ਦਾ,

ਗੁਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਦਾ, ਕਸਬੀ ਕਸਬੀ ਦਾ, ਮੁਲਕ ਮੁਲਕ ਦਾ, ਧਰਮ ਧਰਮ ਦਾ, ਪੈਰੀਬਰ ਪੈਰੀਬਰ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਲੜਾਈ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣਗੇ, ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਲਈ ਖ਼ਾਰਬਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਏਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਭਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਧਨ ਕਮਾਇਆ ਜਾਏਗਾ । ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਧਨ ਨਚੋੜਿਆ ਜਾਏਗਾ । ਕਾਮ-ਉਕਸਾਊ ਸਹਿਤ ਵੇਚਿਆ ਤੇ ਕਾਮ-ਭੜਕਾਊ ਸਿਨੇਮੇ ਵਖਾਏ ਜਾਣਗੇ, ਚਕਲੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣਗੇ, ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਲਾਈਸੈਂਸ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ । ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਵਿਚ ਮਿਟੀ ਤੇ ਪਥਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮੁਲ ਵਟਿਆ ਜਾਏਗਾ — ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਭੀ ਲਈ ਜਾਏਗੀ । ਸਾਇੰਸ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੰਬ ਬਣਾਏ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਅਲਖ ਮੁਕਾ ਸਕਣ ।

ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਿਜੀ ਮੁਨਾਫੇ ਲਈ ਸ਼ਖ਼ਸੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਮਾਰੂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪੀਰ ਆਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਪੈਰੀਬਰ, ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਆਵੇ ਭਾਵੇਂ ਅਵਤਾਰ, ਲੂਣ ਦੀ ਖਾਣ ਵਿਚ ਸਭ ਲੂਣ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਜਮਾਤਾਂ ਦੀ ਖਿਚੋ ਤਾਣ ਵਧਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਤੇ ਮਨੁਖਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਰੀਬੀ, ਜਹਾਲਤ, ਬੀਮਾਰੀ, ਖ਼ੁਦ-ਗ਼ਰਜ਼ੀ, ਵਿਭਚਾਰ, ਲੜਾਈ ਏਨੇ ਵਧ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਏਸ ਖਿਚੋ ਤਾਣ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ, ਪਾਸ਼ ਪਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਏਗਾ—ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਲਬੇ ਹੇਠਾਂ, ਦਬਿਆ ਜਾਏਗਾ ।

ਇਹਦੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਕਾਨਾਂ ਵਿਚ, ਇਹਦੇ ਪਰਬਤ ਜੇਡੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨਿਆਂ ਅੰਦਰ, ਇਹਦੀਆਂ ਮਿਲਖਾਂ ਜਗੀਰਾਂ ਉਤੇ, ਕਰੋੜਾਂ ਕਾਮੇ ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇਕ ਰੱਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕੇ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾੜ ਵਿਚ ਨੰਗੇ ਤਪਦੇ ਤੇ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਨੰਗੇ ਠਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਕਦੇ ਭਰੇ ਢਿਡ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ — ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸਾਰੀ ਮਲਕੀਅਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਹ ਕਰੋੜਾਂ ਬੇ-ਵਸੀਲਾ ਤੇ ਬੇ-ਜਾਇਦਾਦ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕ ਪਹਿਲੋਂ ਸੋਚਣਗੇ, ਫੇਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਗੇ, ਤੇ ਓੜਕ ਆਪਣੀ ਅਜਿਤ ਤਾਕਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣਗੇ। ਹੱਲੇ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਨਵਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਠੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਜਾਪਦੇ ਕੂਲੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਏਡਾ ਵਖਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਡਾ ਕੋਈ ਨਰੋਆ ਤੇ ਸੁਨੱਖਾ ਕਾਰੀਗਰ ਕਿਸੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ-ਯਾਫ਼ਤਾ ਜਲਾਦ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿਰਦਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਉਤੇ ਬੇ-ਜਮਾਤ ਮਨੁਖਤਾ ਉਸਰੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਮਨੁਖ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ। ਸਾਇੰਸ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਂਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਧਰਤੀ ਸੋਨਾ ਉਗਲੇਗੀ, ਆਕਾਸ਼ ਸੋਨਾ ਵਰ੍ਹਾਣਗੇ। ਪੌਣ ਖੇਤੀ ਕਰੇਗੀ, ਕਿਰਨਾਂ ਇੰਜਨ ਚਲਾਣਗੀਆਂ। ਮੁਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੋਨਾ ਪੌਣ ਵਾਂਗ ਆਰ ਪਾਰ ਜੀਵਨ ਰੁਸ਼ਨਾਏਗਾ। ਕੋਈ ਥੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਕਿ ਸੰਭਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਪਲਟਨਾਂ ਬੇ-ਅਰਥ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਬੰਬ ਪਾਗਲ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਸਮਝੇ ਜਾਣਗੇ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਲਈ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾਏਗਾ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨਹੀਂ ਵਾਹੇਗਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਘਣ-ਛਤੇ ਵਾਂਗ ਮਿਠੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਦੀ ਝਣਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਤੇ ਬੇ-ਅੰਤ ਪੈਦਾਵਾਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਕਰੇਗੀ। ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਅਮਲਾਂ, ਖਿਆਲਾਂ, ਇਤਕਾਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਠੋਰਤਾ ਉਡ ਜਾਏਗੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਚੁਰਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਈਰਖਾ ਲਫਜ਼

ਦੇ ਅਰਥ ਵਟ ਵਟ ਕੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਦਰਸ਼ਿਟੀ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸ਼ਖਸ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਤੇ ਅਸਰ ਏਨਾ ਪਰਤੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਥੀ ਦੀ ਉਨਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਨਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿਸੇਗਾ। ਨਰਕ ਦਾ ਡਰਾਵਾ, ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਦੰਡ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ, ਧਰਮ ਰਾਜ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਅਨਸੁਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਜਾਪਣਗੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਲੋਕ ਹਸਿਆ ਕਰਨਗੇ।

ਪਿਆਰ, ਦੋਸਤੀ, ਹੁਸਨ, ਸੁਹਜ, ਹੁਨਰ, ਕਲਾ ਸਿਰਫ ਓਦੋਂ ਹੀ ਜੋਬਨ ਤੇ ਆਉਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਦੌਲਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ, ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਕਲ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉਚਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਜਦੋਂ ਹਰ ਸ਼ਖਸ ਲਈ ਉਹਦੇ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਰਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਜਿਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਸ਼ਖਸੀ ਹਨ, ਉਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੁਖ ਉਤੇ ਨੀਝ ਲਾਈ ਜੀਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਹਰ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕੰਮ ਕਢਾਣ, ਧੋਖੇ ਦੇਣ, ਝੂਠੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨ, ਘਟ ਤੋਲਣ, ਖੋਟਾ ਵੇਚਣ, ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਨ, ਬੇ-ਵਫਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਦਮ ਕਦਮ ਉਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਲਾਭਦਾਇਕ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿ ਸਕਣਾ ਲਾਸਾਨੀ ਗੁਣ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੋਰੀ ਠਗੀ, ਬੇ-ਵਫਾਈ, ਸਭ ਸਾਡੇ ਧਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਧਨ ਨਿਹਕਲੰਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕਦਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਰੁਚੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਨ, ਅਮਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਦੋਸਤੀ, ਪਿਆਰ, ਕੰਮ ਆਉਣ, ਸਦਕੇ ਹੋਣ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਰੂਹ ਵਾਂਝੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਡੂੰਘੇ ਸੋਮੇ ਰਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ

ਚਸਮਾ ਡਕੋ ਡਕ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਰਪੂਰਤਾ ਦੀ ਤਾਂਘ ਮਨੁਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਤੜਪਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਮਨੁਖ ਕਖੀਂ ਪਲਾਈਂ ਹਥ ਮਾਰਦਾ ਆਪਣੀ ਚੁਲ੍ਹੇ ਉਖੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਅਸਮਾਨੋਂ ਕਣੀਆਂ ਨਾਲ ਧੁਪ ਕੇ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਨਿਖਰਣ ਦੇ ਸੁਆਦ ਲਈ ਬੇ-ਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਖਸੀ ਨਿਵੇਕਲਤਾ ਦੀਆਂ ਉਜਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਮਨੁਖਤਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਚਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਓਦੋਂ ਮਨੁਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ-ਸੋਮੇ ਫੁਟਦੇ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਪਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਤੀ ਉਪਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਦੂ-ਤੰਦਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਜੋੜ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਹ ਜੋੜ-ਮੇਲ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਸੂਖਮ ਏਸ ਜੋੜ-ਮੇਲ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ, ਓਨਾ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਭਿ-ਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

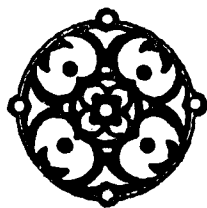
ਸ਼ਖਸੀ ਨਿਵੇਕਲਤਾ ਦੇ ਵੀਰਾਨੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਗਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਹ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ। ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ — ਆਪਣਾ ਹਿਤ, ਆਪਣਾ ਲਾਭ। ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਖਿਆਂ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਨਾਜ-ਗੋਦਾਮ ਭਰੇ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਯਾਦਗੀਰੀ ਮਕਬਰੇ ਉਸਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬੇ-ਵਸੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਸਤ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਓਆਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਆਂਢੀ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਕਢਦੇ, ਪਰ ਆਪ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਉਤੇ ਊਜ਼ਾਂ ਲਾਂਦੇ; ਆਪਣੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਾਂਦੇ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੋਂ ਸੜਦੇ; ਆਪਣਾ ਕੂੜਾ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰਾਂ ਕੋਲ ਸੁਟਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਆਦਤਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਆਪੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੇ ਦੋਸ਼ੀ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਦਤਾਂ ਕਿਸੇ ਟੱਬਰ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਚੰਗੇ ਪਰਚਾਰ, ਜਾਂ ਧਰਮ-ਅਭਿਆਸਾਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਆਦਤਾਂ ਬਾਰੇ ਰੋਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ — ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅਡਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ; ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਔਗਣ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲਖਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਲਈ ਰੀਝਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹਮ-ਜਮਾਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਰਾ ਜਿੰਨੀ ਕਠੋਰਤਾ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਰਮ ਜਾਂ ਕਠੋਰ ਹੋਣਾ, ਦਯਾਵਾਨ ਜਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋਣਾ, ਨਿੱਜ-ਫੈਸਲੇ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਮਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਤੇ ਚੰਗੀ ਜਾਂ ਮੰਦੀ — ਇਹ ਹੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਜੇ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰੀ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ, ਤੋਪਖਾਨੇ, ਟੈਂਕ, ਐਟਮ ਤੇ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਬੰਬ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਟੁਟੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ । ਜਿਸ ਦੀ ਝਲਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦਿਸਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਤੇ ਟੀਚਾ

ਇਕ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਬਹਾਦਰ ਕੰਮ, ਸੁਰੀਲੇ ਗੀਤ, ਸੁਚੱਜੀ ਕਾਰੀਗਰੀ, ਬਾਂਕੇ ਗਭਰੂ, ਸੁਹਣੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਫਿਲਮ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਉਹਨਾਂ ਪਿਛੇ ਅਦਿੱਖ ਖਲੋਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਹਰ ਅਦਾ ਘੋਖੀ, ਪੜਚੋਲੀ, ਤੇ ਸੋਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਏਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਧੀਆ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਹੋਣ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਭੀ ਉਹਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਖਾਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਦੂਹਰਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਓਸ ਭਾਗ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਭਾਗ ਨੂੰ ਸਿਵਾਇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਜਿਸ ਬਿਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਿਉਂਦਾ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਇਕ ਬੇ-ਜਾਨ ਤਸਵੀਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਜੇ ਅਸਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਹਦੀ ਆਬਾਦੀ, ਉਹਦਾ ਰਕਬਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਬਾਹਰਲੇ ਨਕਸ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਮਦਦ ਬਿਨਾਂ ਖਿਚੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਏਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ

ਕਈ ਅਭੁਲ ਯਾਦਾਂ ਭੀ ਹਨ — ਹਸਰਤਾਂ, ਅਰਮਾਨ, ਰੀੜਾਂ ਤੇ ਆਸਾਂ, ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ, ਹਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਮੋਬੂਣਤਾ, ਆਹਾਂ, ਹਉਕੇ ਤੇ ਉਡਾਰੀਆਂ— ਇਹਨਾਂ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਓਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਝੋਲਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ।

ਇਹ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਦਿਲ ਦੀ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਲਕੜੇ ਉਠਦੀ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਲਈ ਲਿਖਾਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਘੜਦਾ ਤੇ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਲੈ ਵਾਂਗ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੇ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਫਿਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰੋਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਜ਼ਬਾਨ ਏਸ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਉਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਟੁਣਕਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿੱਤ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਜ਼ਬਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ, ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਤਾਰਿਆਂ, ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਅਮਿਤਤਾ ਤੇ ਅਥਾਹਤਾ ਨੂੰ ਛੁਹ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਸਭ ਈਜ਼ਾਦਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬੇ ਹਨ — ਇਹਨਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਧੂ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਲਈ ਬੇ-ਚੈਨ ਰਖਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਵਡਾ ਕੰਮ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਵਿਆਂ ਨਰੋਇਆਂ ਰਖਣਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਕੀਮੀਆਈ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਬੁਢਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ, ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਇਹਦੇ ਉਤੇ ਨਵਾਂ ਜੋਬਨ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੀਮੀਆਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਉਲਟ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਵਿਚ ਧਸੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਭੁੰਘੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਜਾਂਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਹਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਕਢਦੀ
ਰਹੇ ਤਾਂ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਇਕੋ ਨਸਲ ਵਿਚ ਝੁਰੜੀਆਂ
ਪੈ ਜਾਣ ।

ਲਿਖਾਰੀ ਇਹਨੂੰ ਬੁਢਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ — ਪੁਰਾਣੀਆਂ
ਲੀਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢਦਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਟੋਹ ਦੇਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ । ਏਸ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ
ਅਨਗਿਣਤ ਹੀ ਰਸਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਘਟ ਲੰਮੇ,
ਘਟ ਬਿਖੜੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ 'ਸਰਵੇ' ਕਰਦਿਆਂ
ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਲਿਖਾਰੀ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀਆਂ ਉਸਾਰੂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ
ਤੇ ਉਹਦੇ ਚਾਅਾਂ ਨੂੰ ਮਲੁਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਵੇਂ ਸੁਆਦਾਂ ਦੀ ਖਿਚ
ਪਾ ਕੇ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਦੀ ਲਟਕ
ਲਾਈ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਖਿਆਲ, ਜਿਹੜਾ ਅਮਲ,
ਜਿਹੜੀ ਜਾਚ — ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮਨੁਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ
ਸਕਦਾ ਹੈ, ਓਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦੀ ਹਮੈਤ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੀ
ਜਾਣ ਲੜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਲਿਖਾਰੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ
ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਤੇ ਉਚੇ ਸੁਆਦਾਂ ਵਾਲੀ ਲਿਆਕਤ ਹੈ, ਜਿਦ੍ਹਾ ਟੀਚਾ
ਕਲਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਦ੍ਹੀ ਕਲਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੀ ਉਹਦੀ ਵਡਿੱਤਣ
ਦਾ ਨਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਛੁਟਿਆਨਾ ਹੈ । ਕਲਾ
ਦੇ ਕਮਾਲ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਕਲਾ
ਏਸ ਟੀਚੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਹਦਾ ਬੜਾ ਸੁਚੱਜਾ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਉਹਦਾ
ਟੀਚਾ ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਖਾਂਵਿਆਂ ਬਣਾਨਾ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ
ਔਕੜਾਂ ਘਟਾਣਾ ਹੈ ।

ਲਿਖਾਰੀ ਸਿਰਫ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਸਕਣ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੁਆਦਾਂ, ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਸਕਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਿਰਾ ਵਕੀਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫੀ, ਕੋਈ ਤਸੱਦਦ, ਕੋਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰੁਚੀ, ਕੋਈ ਬੇਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਕੋਈ ਭਿਆਨਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ – ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭੀ ਬੇ-ਵਾਸਤਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਕਿਸੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦੀ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਡਾਹਣ ਲਈ ਭੀ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਭੀ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਬੇ-ਸੰਕੋਚ ਟੱਕਰ ਲੈਣਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਨਿਵੇਕਲਾ ਚੁਨੇਗਾਚ ਮੁਨਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦਾ ਹਰ ਖੇਤਰ ਹੈ।

ਤੇ ਉਹਦੇ ਟੀਚੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸਿਖਰ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖ-ਸਨੇਹੀ ਅਖਾਂ ਸਦਾ ਲਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭਰੋਪਣ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਨਾਪ ਉਹਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਧੜਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ – ਤਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸੁਕ ਜਾਏਗਾ, ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਲਮਕਾਈ ਜਾ ਸਕੇਗੀ। ਕਲਮ ਓਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਬੇ-ਅਟਕ ਚਲਦੀ ਰਹੇਗੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾਂ ਵਿਚ ਓਸੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਉੱਤੇ ਬੰਬ ਡਿਗਦਾ ਹੈ, ਕੋਰੀਆ ਵਿਚ ਓਸੇ ਦੀਆਂ

ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਸਿਪਾਹੀ-ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਰੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਮਰਾਕੋ, ਗੋਆ, ਟਿਊਨਿਸ ਵਿਚ ਓਸੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੁਆਲੇ ਜ਼ੰਜੀਰ
ਬੰਧੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਲਿਖਾਰੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ
ਏਸ ਸਚਾਈ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮਨੁਖਤਾ
ਵੰਡੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਨੁਖ ਇਕੋ ਭਾਈਚਾਰਾ
ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲਾ ਇਕੋ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਸਾਂਝੇ ਹਨ,
ਤਕਦੀਰ ਸਾਂਝੀ ਹੈ।

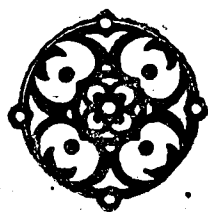
ਜਿਹੜੀ ਭੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਏਸ ਸਾਂਝ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਂਦੀ ਹੈ,
ਉਹਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਭੀ ਅਹਿਦਨਾਮਾ
ਜਿਹੜਾ ਧੜੇ ਬਣਾਂਦਾ ਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਲਈ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਹਿਮ ਖੜਾ
ਕਰਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁਖਤਾ
ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਹੈ, ਤੇ ਅਮਨ ਏਸ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ
ਖੇਤਰ ਹੈ। ਏਸ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਜੰਗ ਨਾਲ ਅਜੋੜਤਾ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ
ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰੂਹ ਜੰਗ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਜੰਗੀ
ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹਦੀ ਪਿਆਰ-ਕਲਪਨਾ ਝੁਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹਦੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਭਾਗ ਪਹਿਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਬਹੁਤੀ
ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਬੀਤੇ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਇਤਹਾਸਕਾਰ
ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਦੇ ਵਾਧਿਆਂ ਦਾ ਹਮੈਤੀ ਤੇ
ਉਹਦੇ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਹਮ-ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਭਵਿਖ ਦਾ
ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਭਵਿਖ ਦੇ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਪੂਰਨੇ ਲਿਖਾਰੀ ਪਾਂਦਾ ਹੈ,
ਲਗ ਭਗ ਓਹੋ ਜਿਹਾ ਭਵਿਖ ਹੀ ਮਨੁਖੀ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਣਦਾ

ਹੈ। ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦੀ ਹੱਦ ਉਹਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਅਜ ਦਾ ਮਨੁਖੀ ਸੰਕਲਪ ਉਹਦੀ ਕਲ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਮਨੁਖਤਾ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਉਸਰਈਆ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਤਕਦੀਰ ਦੇ ਏਸ ਹਿਤੂ ਉਸਰਈਏ ਦਾ ਇਕ ਪਰਬਲ ਵਿਰੋਧੀ ਭੀ ਹੈ : ਸ਼ਖਸੀ ਮੁਨਾਫਿਆਂ ਦਾ ਵਕੀਲ। ਏਸ ਵਕੀਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਮੁਨਾਫਿਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਫੌਜਾਂ ਬਣਾਈਆਂ, ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਈਜਾਦ ਕੀਤੇ, ਨਸਲੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਪਰਚਾਰੀਆਂ — ਤੇ ਅਜ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਏਸ ਮੁਖਾਲਫ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਖੁਨੀ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹਦੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ।

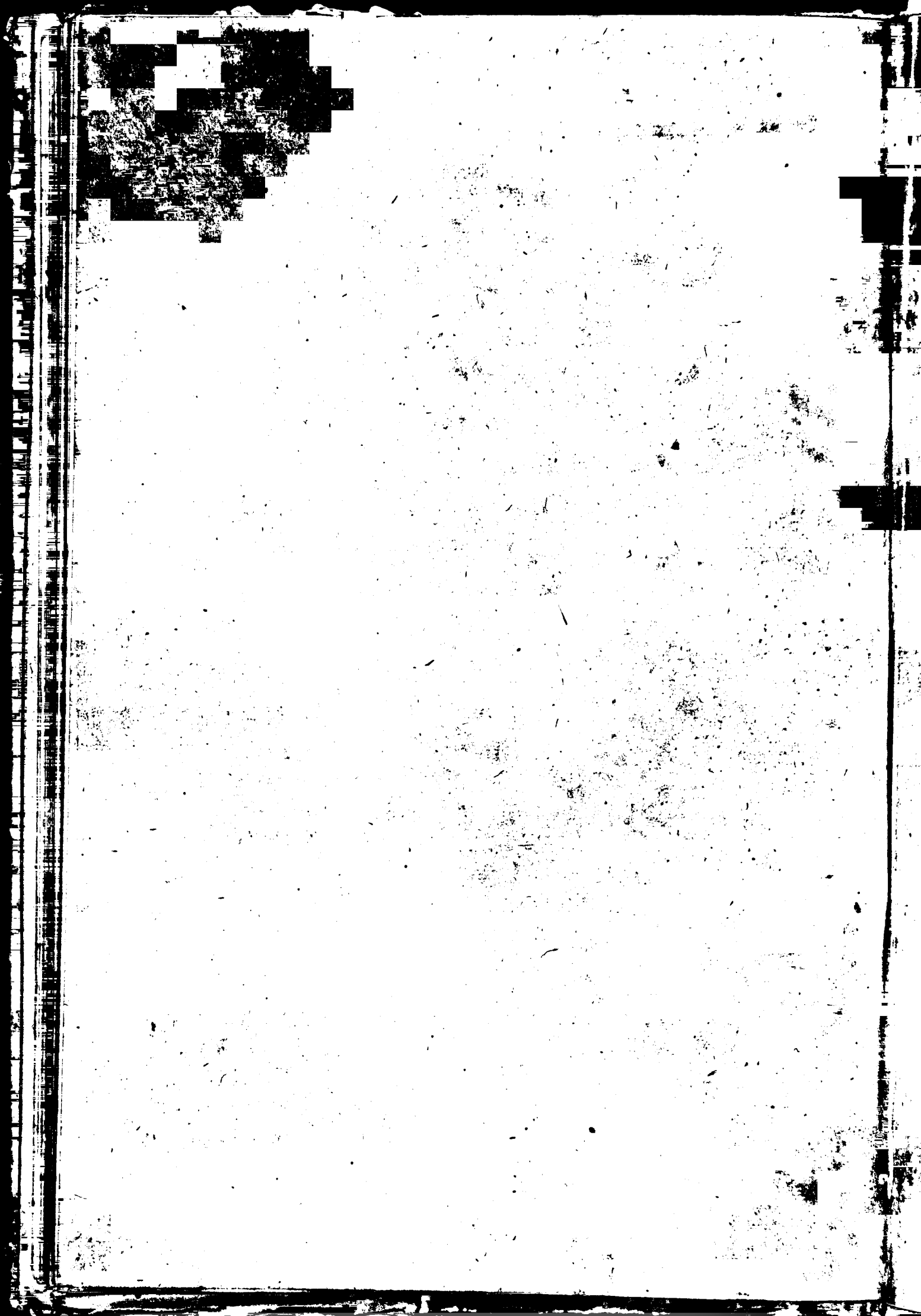

ਮੀ
ਮੀ

ਮੀ
ਮੀ

ਮੀ

ਮੀ

B - 4689

